

UNIVERSITĀTE RĪGĀ
TAUTSAIMNIECĪBAS UN TIESTĪBU ZINĀTŅU
FAKULTĀTE

TAUTSAIMNIECĪBAS VĀRDNĪCA

III

SAIMNIECĪBAS LITERĀTŪRAS
APGĀDS
RĪGĀ
1944

UNIVERSITĀTE RĪGĀ

Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāte.

TAUTSAIMNIECĪBAS VĀRDNĪCA

REDAKCIJA

Galvenais redaktors: ārk. prof. Dr. E. Dunsdorfs.

Redaktori: ārk. prof. A. Aizsilnieks, ārk. prof. K. Bērziņš,
doc. L. Šulcs.

Valodas redaktori: prof. Dr. J. Endzelīns, privātdoc. E. Hauzenberga-Šturma.

Krievu valodas redaktrise: asist. N. Sinaiska-Lapa.

LĪDZSTRĀDNIKI

Trešā burtnīcā ar rakstiem piedalījušies: doc. B. Ābers; ārk. prof. A. Aizsilnieks; ārk. prof. R. Akmentiņš; vec. asist. lektors K. Andžāns; prof. Dr. E. Balodis; ārk. prof. K. Bērziņš; mag. oec. J. Bogens; ārk. prof. K. Čakste; prof. Dr. A. Delvigs; ārk. prof. Dr. E. Dunsdorfs; vec. asist. A. Dzērve; doc. V. Eiche; doc. Dr. E. Fogels; doc. Dr. E. Grinbergs; vec. asist. J. Grinbergs; lekt. A. Jankovskis; mag. oec. K. Kalniņš; doc. V. Kalniņš; lekt. A. Kānbergs; mag. math. V. Klētnieks; dir. N. Lagzdiņš; inž. A. Langins; inž. J. Leimanis; vec. asist. lektors R. Lindenbergs; asist. F. Mētra; ārk. prof. P. Mucinieks; asist. V. Ozols; doc. J. Pagasts; vec. asist. A. Pavars; nod. vad. E. Pētersons; prof. Dr. K. Puriņš; mag. oec. E. Raisters; vec. asist. lektors R. Roze; priv. doc. J. Stiprais; ārk. prof. E. Širons; doc. L. Šulcs; mag. oec. B. Treijs; doc. Dr. T. Upners; doc. J. Vālbergs; mag. oec. V. Velēns; asist. E. Vērzemnieks; mag. iur. A. Vinovskis; privātdoc. H. Vītols; privātdoc. K. Zīverts.

Vāku zīmējis māksl. Z. Vidbergs.

kontrolle, контроль над работой) → Kontrolle.

Darba kooperatīvs (Arbeitsgenossenschaft, трудовая артель) — darba arteļa cits nosaukums. → Artelis.

Darba kopības ideja (Werkgemeinschaftsidee, Betriebsgemeinschaftsidee) — pretstats → šķiru antagonismam. Tās pamatā ir doma par uzņēmuma vadītāja un uzņēmumā nodarbināto visciešāko sadarbību darba vietas uzdevumu veikšanai. Te nav vairs agrāko darba devēju un darbaņēmēju, kas pārmaiņus varētu viens otram kļūt par ekspluatācijas objektu, bet kopējā darba darītāji ar vienādu uzdevuma izjūtu. Abējus vieno griba kalpot kopības interesēm, kas dibināta uz savstarpējas uzticības un cieņas. Ja šie pamati zūd, kopdarbības attieksme pārtrūkst, un pati vienotā darba saime kā kopība beidz eksistēt. Tāpēc tuvākais uzdevums, kas praktiski arī vissvarīgākais, ir: ieaudzināt darba saimē vienības un kopības garu, radīt pareizu darba izpratni un aktīvu darba noskaņojumu. Šo ceļu ir sākušas iet visas autoritārās valstis ar LV priekšgalā, radot tādas darba tiesību normas, lai šai virzienā ievadītā darba dzīve vēl tālāk izveidotos un nostiprinātos. → Darba saime. Saimeste. d

Darba kopīgums (Gesamtarbeitsvertrag) → Kolektīvs darba līgums.

Darba kustību lietderības koeficients (Arbeitsbewegungsnutzkoeffizient, коэффициент целесообразности движений при работе или рабочих движений) → Kustību studijas.

Darba kustību mācība (Arbeitsbewegungslehre, изучение движений при работе или рабочих движений) → Darba zinātne.

Darba laika aizsardzība (Arbeitszeitschutz, охрана рабочего времени) → Darba aizsardzība.

Darba laika statistika (Arbeitszeitstatistik, статистика рабочего времени) → Algu statistika.

Darba laiks (Arbeitszeit, рабочее время) — laika spridis, kurā darbaņēmējam pēc līguma un uzņēmuma vai iestādes iekšējās iekārtas noteikumiem jāatrodas darba vietā un administrācijas vai priekšniecības rīcībā. No d. l-ka nav izslēgts laiks, kad darbaņēmējs gan atrodas darba vietā un ir sagatavojies izpildīt administrācijas pavēles, bet, tās nesāņēmis, nekā nedara. Pēdējā laikā izdotos tiesiskos aktos d. l-ka jēdziens ir sašaurināts, un ar to saprot vienīgi to laika sprīdi, kad darbinieks faktiski strādā, t. i., veic viņam uzticētos pienākumus. D. l-kā neieskaista likumīgos → darba pārtraukumus un pašā pēdējā laikā arī parastos priekšdarbus un beigu darbus pirms un pēc d. l-ka, ciktāl tie nedēļā pārsniedz caurmērā pusstundu dienā. Ljas d. l-ka likums, līdzīgi citu valšku likumiem, d. l-ku iedala normālā un virsstundu d. l-kā.

1) **Normālais darba laiks** (regelmäßige, normale Arbeitszeit, нормальное рабочее время) ir maksimālais darba periods, par kādu darba līguma līdzēji var vienoties. Tas ir saistīgs tiklab darba devējam, kā darbaņēmējam, un ar savstarpēju vienošanos tas nav pagarināms. Par isāku d. l-ku līguma līdzēji var vienoties. Valsts un pašvaldības iestādēs d. l-ku noteic darba devējs. Tagadējie tiesiskie akti atšķir vēl t. s. **minimālo darba laiku** (Mindestarbeitszeit, минимальное рабочее время), kā sauc to laika sprīdi, kas katrā ziņā ir jāstrādā un par kuru isāku nevar noteikt arī darba līgumā. Tas nav domāts

Darba laiks

darbaņēmēju aizsardzības, bet gan ražošanas kāpināšanas nolūkiem un noteikts uz 9 stundām dienā, t. i., par vienu stundu garāks nekā normālais d. l. (1942. 21. 12. noteikumi par ražības kāpināšanas sekmēšanu). Ipašu d. l-ka dalījumu paredz vēl Ljas brīvvalsts laikā izdotie noteikumi par d. l-ku dzelzceļu darbiniekiem (Lkr. 1923. 123. nr.). Normālā d. l-ka ilgums Ljā līdz 1937. bija noteikts dažāds fiziska un garīga darba strādniekiem. Pirmajiem — 8, otriem — 6 stundas dienā. Ar 1937. šo šķirojumu atcēla un normālo d. l-ku abām grupām noteica 8 stundas darba dienā, neattiecinot to uz bērniem un ārkārtīgi smagos un veselībai kaitīgos darbos nodarbinātiem. Bērnus no 15.—16. dzīvības gadam bija aizliegts nodarbināt ilgāk par 6 st. dienā, neatkarīgi no tam, vai viņi strādāja fizisku vai garīgu darbu. Strādniekiem, kas nodarbināti ārkārtīgi smagos un veselībai kaitīgos darbos, tautas labklājības ministrija varēja noteikt saīsinātu d. l-ku, t. i., isāku par 8 st. dienā. Tagad normālā d. l-ka ilgums, ar dažiem izņēmumiem, noteikts 8 st. dienā, neieskaitot atpūtas starpbrīžus. Šie izņēmumi var būt no vienas puses tādi, kas paredz d. l-ka pagarināšanu zināmām personu grupām, no otras puses — tādi, kas paredz saīsinātu d. l-ku. Garāks d. l. ir paredzēts personām, kuŗu d. l-kā ietilpst ilgāki vai isāki laika sprīži, kad tās gan atrodas darba vietā un darba devēja rīcībā; bet nav aizņemtas aktīvā darbā savus tiešos pienākumus veicot. Te pieskaitāmi spēkratu un lokomotīvu vadītāji un līdzbraucēji, kucīepi, biroju kalpotāji, ziņneši u. tml., kuŗu d. l. noteikts 10 st. dienā, vārt-sargi, uzņēmumu kārtībnieki un

ugunsdzēsēji, kuŗu d. l. ir 12 st. dienā. **Saīsināts darba laiks** (Kurzarbeitszeit, сокращенное рабочее время) paredzēts gadījumiem, ja kādā uzņēmumā trūkst jēlvielu vai dzinējvielu, to starpā ogļu, gāzes, elektriskās strāvas u. tml. Saīsināta d. l-ka ievēšana saistīta ar 3 dienu pārejas laiku, un normālo d. l-ku nedrīkst saīsināt zem 24 st. nedēļā. 2) **Virsstundu darba laiks** (Mehrarbeitszeit, сверхурочное рабочее время) ir tas laika sprīdis, ko darbinieks strādā virs normālā d. l-ka. Ljas d. l-ka likums izšķir neobligātu un obligātu virsstundu darbu. **Neobligāts virsstundu darba laiks** (freiwillige Mehrarbeitszeit, необязательное сверхурочное рабочее время) pielaižams, ja abi darba līguma līdzēji par to vienojas un darba inspektors tam piekrīt, bet tas nedrīkst ilgt vairāk nekā 2 st. dienā. Darbinieka atteikšanās no neobligāto virsstundu darbu veikšanas nav uzskatāma par līguma laušanu. Tas tā tāpēc, ka darba līgumā var uzņemt vienīgi noteikumus par normālo, bet ne par virsstundu d. l-ku. **Obligātais virsstundu darba laiks** (obligatorische Mehrarbeitszeit, обязательное сверхурочное рабочее время) darbiniekam jāstrādā neatkarīgi no viņa gribas vai patikas. Darba devējam ir tiesība to prasīt, un darbiniekam ir pienākums strādāt. Tāpēc, lai ierobežotu darba devēja patvaļu, likums paredz visus tos gadījumus, kādos viņam ir tiesība prasīt virsstundu darba veikšanu. Tas jāstrādā, a) kur to prasa sabiedrības visnepieciešamākās vajadzības; b) neatliekamam remontu darbos; c) steidzamu darbu nobeigšanai noteiktā laikā. **Virsstundu** (Überstunden, Überschicht, сверхурочные часы) skaits liku-

mā nav noteikts, bet ja šādi darbi turpinās ilgāk par 6 dienām, tad nepieciešama darba inspektora atļauja. Valsts iestādēs virstundu strādāšana ir atkarīga no priekšniecības ieskata. Tā izšķir jautājumu, vai virstundas jāstrādā, vai ne. Pēc pašreiz spēkā esošajiem priekšrakstiem, kas pieskaņoti Vācijas d. l-ka noteikumiem, virstundu d. l. nosaukts par **pagarinātu darba laiku** (verlängerte Arbeitszeit, удлиненное рабочее время) un obligāts vienmēr, ja tas noteikts likumā paredzētā kārtībā. Tāpēc tagad Ljas d. l-ka likuma virstundu d. l-ka šķirojums neobligātā un obligātā savu nozīmi zaudējis. Tagadējā pagarinātā d. l-ka dalījuma pamatā likta galvenokārt d. l-ka noteikšanas kārtība. Tas iedalīts, no vienas puses, likumā vai noteikumos paredzētā un, no otras puses, uzņēmuma vadītāja noteiktā pagarinātā d. l-kā. Likumā vai noteikumos paredzētais pagarinātais d. l. darbiniekiem jāstrādā uz šo tiesisko aktu tieša priekšraksta pamata, un proti — 1 st. dienā virs normālā d. l-ka. Nekāda vienošanās starp darba līguma līdzējām pusēm par tā saīsināšanu nav pieļaujama, izņemot dažus atsevišķus gadījumus, kur uzņēmuma vadītājam piešķirta tiesība d. l-ku saīsināt pēc sava ieskata. Uzņēmuma vai iestādes vadītāja noteiktais pagarinātais d. l. darbiniekiem jāstrādā uz dienesta norikojuma pamata. Jautājumu par šāda pagarināta d. l-ka vajadzību un apmēru katrā atsevišķā gadījumā izšķir uzņēmuma vadītājs. d

Darba līguma aizsardzība (Arbeitsvertragsschutz, охрана трудовых договоров) → Darba aizsardzība.

Darba līgums — 1) (Arbeitsver-

trag, трудовой договор) plašākā nozīmē — katrs līgums, ar kuŗu kāda persona pret atlīdzību apņemas veikt noteiktu darbu. Šādā skatījumā tā sauc ne vien d. l-mus šaurākā nozīmē, bet arī graudniecības, transporta un uzņēmuma līgumus. D. l. šaurākā jeb sociālo tiesību nozīmē ir divu puŗu privāttiesiska vienošanās, ar kuŗu viena puse (→ Darbinieks) apņemas veikt noteiktu darbu otras puses (darba devēja) labā un tās vadībā pret noteiktu atlīdzību (darba algu). Atšķirā no citiem darba veikšanas līgumiem, pēc d. l-ma darbinieks veic **nepatstāvīgu, atkarīgu darbu** (unselbständige, abhängige Arbeit, несамостоятельный труд) darba devēja vadībā, pēc viņa norādījumiem. LV civillikumā (BGB) šāds līgums saucas Dienstvertrag. Ievērojot personiski tiesisku attieksmi, kādu d. l. nodibina līgumslēdzēju starpā, sociālo tiesību teorija jaunākajā laikā apstrīd d. l-mam saistību tiesību raksturu vai vismaz uzskata pēdējo par mazāk nozīmīgu nekā šā akta personiski tiesisko raksturu. m

2) (Dienstvertrag, трудовой договор, личный наем) — līgums, ar kuŗu viena puse uzņemas par atlīdzību strādāt darbu otrai. Ja arī par darbu nebūtu norunāta nekāda maksa, tad tomēr darbinieks var to prasīt. Tādā gadījumā atlīdzības apmēru noteic tiesa pēc sava ieskata. Darbiniekam darbs jādara pašam. Ja atlīdzība nolīgta par mēnesi vai ilgāku laiku, tad tā maksājama katrā mēneŗa beigās; ja atlīdzība nolīgta par nedēļu vai citādi, tad tā maksājama pēc šā laika noteŗējuma. D. l. izbeidzas notekot laikam, uz kuŗu tas nolīgts. Uz nenoteiktu laiku nolīgta d. l-mu

izbeidz ar **uzteikšanu** (Kündigung, предвeрeние). Likumiskie uzteikšanas termiņi: viena diena, ja nolīgta stundas vai dienas alga; trīs dienas, ja nolīgta nedēļas alga; divas nedēļas, ja nolīgta mēneša vai akorda alga, viens mēnesis — pārējos gadījumos. Abas puses var vienpusīgi atteikties no līguma arī pirms nolīgta laika, ja viņām ir svarīgi iemesli. Strīdu par tāda apstākļa iru izšķir tiesa pēc sava ieskata. kē

Darba līgumu veidi (Arbeitsvertragsarten, виды трудовых договоров). D. l. v-dus izšķir pēc darbinieku skaita, kas saistīti ar līgumu, pēc darba algas aplēsuma un pēc darba nozares. Pēc darbinieku skaita, kas saistīti ar līgumu, šķiro atsevišķos jeb individuālos un grupas darba līgumus. **Individuāls darba līgums** (Individualarbeitsvertrag, индивидуальный трудовой договор) ir līgums, ko noslēdz darba devējs ar vienu darbinieku; tas ir darba līgums vārda istajā nozīmē. **Grupas darba līgums** (Gruppenarbeitsvertrag, трудовой договор группы) ir līgums, ko darba devējs slēdz ar darbinieku grupu vai arteli. Pēc darba algas aplēsuma šķiro laika algas līgumus un akorda līgumus. **Laika algas līguma** (Zeitlohnvertrag, договор о временной оплате) gadījumā darbinieks darba algu saņem pēc darbā pavadītā laika (stundām, dienām, nedēļām, mēnešiem, gadiem), kamēr **akorda līguma** (Akkordvertrag, аккордный договор, договор о сдельной оплате) gadījumā algu darbiniekam aplēš pēc padarītā darba daudzuma resp. sarazoto priekšmetu skaita, t. i., par **akorda darbu** (Akkordarbeit, аккордная, сдельная работа). Pēc darba nozares izšķir lauksaimniecības, rūpniecības, amatniecī-

bas, kalnrūpniecības, tirdzniecības, mājsaimniecības, jūrniecības u. t. t. darba līgumus, vai arī — laukstrādnieku, rūpniecības strādnieku, amatnieku, kalnraču, tirgotāju palīgu, kalpotāju, jūrnieku u. t. t. darba līgumus. Šim šķirojumam ir saimnieciska nozīme — darba pienākuma veikšanas un atlīdzības izmaksas ziņā, un arī tiesiska nozīme, jo atsevišķo darba nozaru līgumu noteikumi ietverti īpašos, pēc satura atšķirīgos likumos. m

Darba maksims (Arbeitsmaximum, максимум работы) — iespējama darba daudzums noteiktā laika sprīdī, ko strādājošs cilvēks spēj īslaicīgi sasniegt dotos vai ideālos darba apstākļos. To darba daudzumu, ko viņš spēj veikt ilgstoši, sauc par **darba optīmu** (Arbeitsoptimum, оптimum работы). vv

Darba mašīna (Arbeitsmaschine, рабочая машина, машина-орудие) → Mašīna.

Darba meklētājs (Arbeitssuchender) → Darbs.

Darba nams (Arbeitshaus, рабочий дом) — iestāde, kurā novieto sabiedrībai bīstamos un nelabojamos notiesātos noziedzniekus pēc soda izciešanas. Ievietošana d. namā jāuzlūko par sabiedrības aizsardzības līdzekli, un šā institūta mērķis ir būt par papildu sankciju jau pastāvošai sodu sistēmai. Pēdējā laikā dažās valstīs d. namā ievieto arī ļaunprātīgos alimantu nemaksātājus. lš

Darba nederīguma apdrošināšana (Dienstuntauglichkeitsversicherung, страхование на случай непригодности к работе) → Mantu apdrošināšana.

Darba nespējas apdrošināšana (Arbeitsunfähigkeitsversicherung, страхование на случай нетрудо-

способности) → Personu apdrošināšana.

Darba noma (Arbeitspacht, отработочная аренда) → Zemes noma.

Darba noteikumi (Arbeitsbedingungen, рабочие правила, постановления) — noteikumi, kas aptver vispārīga rakstura priekšrakstus par darba dzīves veidošanu atsevišķā uzņēmumā. Tos izdod uzņēmuma vadītājs saziņā ar uzticības padomi, bet atsevišķos gadījumos arī valsts darba fiduciārs. Tie domāti l. t. uzņēmumiem, kuŗiem darba iekšējās kārtības noteikumu izdošana nav saistīga vai arī kuŗos, to īpatnējo saimniecisko vai sociālo apstākļu dēļ, attiecīgās darba nozares tarifa noteikumi nevar tikt piemēroti. → Darba reglaments. d

Darbaņēmējs (Arbeitsnehmer, работополучатель, нанимающийся) → Darbinieks. Darbs.

Darba optims (Arbeitsoptimum, оптимум работы) → Darba maksims.

Darba organizācijas psihotehnika (Arbeitsorganisationspsychotechnik, психотехника организации труда) → Darba zinātne.

Darba pakāpe (Arbeitsstufe) → Kustību studijas.

Darba paņēmieni (Arbeitsgang, Arbeitsgriff, рабочий прием) → Saurraksta grāmatvešana. Kustību studijas.

Darba pārtraukums (Arbeitsruhe, Arbeitspause, перерыв во время работы) — a) laika posms, kuŗā darbaņēmējam vienas darba dienas periodā — saskaņā ar darba līgumu, iekšējās darba kārtības noteikumiem vai likumu — nav jāstrādā. Ljas darba laika likums paredz: pārtraukumus atpūtai, ēšanai un darbiniecei mātei — bērna pabarošanai. 1) At-

pūtas pārtraukums (Erholungspause, перерыв для отдыха) darbiniekam dodams ne mazāk kā 1 stunda katru 8 stundu darba laikā, ar tiesību atstāt darba vietu. Uz savstarpējas vienošanās pamata abas līguma līdzējas puses var šo pārtraukumu saīsināt, pilnīgi no tā atteikties vai arī pārvērst to par tādu, kas nedod tiesību atstāt darba vietu. Pēdējā gadījumā tas ieskaitāms darba laikā. Pēc LV darba laika likuma šāda veida pārtraukums dodams viriešiem — ½ stunda, ja viņi nodarbināti vairāk par 6 st. dienā, un sievietēm — 20 min. līdz ¾ stundas, atkarā no darba dienas ilguma. Īpaši noteikumi paredzēti valsts un pašvaldību iestādēs un uzņēmumos un mazgadīgiem darbaņēmējiem. 2) **Pārtraukums ēšanai** (Pause zum Essen, Mittagspause, перерыв для приема пищи) dodams pēc 4 stundu nepārtraukta darba. Tas ir saistīts tiklab darba devējam, kā darbaņēmējam, un no tā nevar atteikties savstarpēji vienojoties. Darbos, kur darba apstākļu dēļ darbinieks nevar atstāt darba vietu, tas ieskaitāms darba laikā. Praksē parasti atpūtas pārtraukumu un pārtraukumu ēšanai apvieno, t. i., pēc 4 stundu nepārtraukta darba dod 1 stundu pārtraukuma. Vācijas darba laika likums par pārtraukumu ēšanai nerunā. Turpretim pārtraukums atpūtai ir obligāts. 3) **Pārtraukums darbiniecei mātei** (Pause für stillende Mütter, перерыв для матерей, перерыв для кормления ребенка), kas bāro savu bērnu ar krūti, jādod 1 stunda ik 8 darba stundās, atļaujot šo stundu izlietot 2 pusstundās. Šis pārtraukums domāts bērna resp. tautas dzīvā spēka aizsardzībai un ieskaitāms darba laikā. LV darba laika likumā šai jautājumā

tieša priekšraksta nav. Mātes aizsardzības likums šādu pārtraukumu pieļauj līdz 1½ stundām. b) Vienmērīgos laika sprīžos ieturēta isāka vai garāka atpūta, kas domāta darba prieka pavairošanai, noguruma mazināšanai un darba intensitātes kāpināšanai. Par piemērotāku šāda veida pārtraukumu jāatzīst 5 minūtes pēc katras darba stundas.

Darba pārvalde (Arbeitsamt, ведомство труда) — vietēja valsts iestāde, kas realizē → darba iekļāvi. LV darba iekļāves pārvaldības vidējā iestāde ir **zemes darba pārvalde** (Landesarbeitsamt), bet augstākā — **valsts darba ministrija** (Reichsarbeitsministerium).

Darba piedāvājums (Arbeitsangebot, предложение труда) — tas → darba kā → ražošanas faktora daudzums, kuŗu strādnieki piedāvā pret doto algu. Kā no definīcijas redzams, tas vispirmām kārtām ir atkarīgs no algas augstuma. Pastāvot vienam un tam pašam algas augstumam, d. p. zināmā valsti atkarīgs a) no iedzīvotāju skaita jeb, precīzāk, no tam, kāda daļa no visiem šiem iedzīvotājiem ir darbam spējīga; b) no strādnieku → darba efektivitātes un c) no tam, cik stundu dienā strādnieki ir ar mieru strādāt, ja likums tiem neuzspiež strādāt noteiktu stundu skaitu dienā. Stundu skaits, ko strādnieki ir ar mieru dienā strādāt, ir savukārt atkarīgs no viņu → dzīves standarta un → dzīves līmeņa. Ja strādniekiem būs iespējams savu dzīves līmeni pacelt līdz savam dzīves standartam ar to ienākumu, ko viņiem dod, piem., 8 darba stundas dienā, tad deviņo stundu viņi vairs nevēlēsies strādāt un savu brīvlaiku šai stundā vērtēs augstāk par to ienākumu, ko viņi saņems kā algu

par šās devītās stundas strādāšanu. Tautsaimniecībā mēdz runāt par → darba tirgu un tādā kārtā arī par darba «pirkšanu» un «pārdošanu», bet šādos gadījumos nedrīkst piemirst, ka starp darbu kā ražošanas faktoru un preci tirgū ir tomēr liela starpība. Pirmkārt, nepārdota prece ļaujas ilgāku vai īsāku laiku uzglabāties, bet «nepārdotu» darbu strādnieks uzkrāt nespēj. Tā stunda, ko viņš nestrādā, viņam ir zudusi uz visiem laikiem. Tas nozīmē, ka preces īpašnieks ar savas preces pārdošanu var gaidīt, kamēr rodas pircējs, kas sola izdevīgāku cenu, bet strādnieks ar sava darba «pārdošanu» bez zaudējumiem gaidīt nevar. Šis apstāklis mazina strādnieka kauļēšanās spējas darba tirgū, kāpēc valsts nostājas strādnieka kā vājākā pusē un cenšas viņa interese aizsargāt ar attiecīgu likumdošanu (→ Darba aizsardzība). Otrkārt, nav iespējams runāt par darba ražošanas izmaksām, kā mēdz runāt par vienas vai otras preces ražošanas izmaksām, jo tautas dzīvā spēka pieaugums ir bioloģisks process un nevis vienkāršs ražošanas process. Tos izdevumus, kas saistās ar bērnu audzināšanu, tāpēc nav iespējams saukt par darba ražošanas izmaksām. Sakarā ar to atkrīt arī tās teorijas, kas cenšas algu izskaidrot ar darba ražošanas izmaksām (→ Algas teorijas).

Darba pienākums (Arbeitspflicht, Dienstpflicht, трудовая обязанность) — personas pienākums nodoties saimnieciski lietderīgam darbam. Atzīstot d. p-mu, valstij ir tiesība prasīt ikviena darbspējīga pilsoņa iekļaušanos piemērotā darbā. Juridisku nozīmi d. p., līdzīgi darba tiesībai, iegūst tikai pēc

pirmā pasaules kara, kad to piemīn satversmes un parastie likumi atsevišķās valstīs. Redzama saimnieciska nozīme d. p.-mam piekriet otrā pasaules kara laikā, kad arī praktiski cenšas iesaistīt darbā visus darbaspējīgos pilsoņus; tas izpaužas → dienesta pienākuma uzlikšanā. m

Darba pieprasījuma elastība (Elastizität der Arbeitsnachfrage, эластичность спроса труда) → Darba pieprasījums.

Darba pieprasījums (Arbeitsnachfrage, спрос труда) — tas → darba kā → ražošanas faktora daudzums, ko uzņēmumi ir ar mieru saistīt ražošanā, pastāvot dotam algas augstumam. Kā no definīcijas redzams, tas vispirms kārtām ir atkarīgs no algas augstuma: jo zemāka alga, jo vairāk darba uzņēmumam atmaksājas saistīt, un tāpēc d. p. lielāks, un otrādi, jo augstāka alga, jo pieprasījums mazāks: uzņēmumi ierobežo ražošanu līdz tādiem apmēriem, kādi atmaksājas arī ar augstākām algām, cenšas aizstāt cilvēka darbu ar mašīnām u. t. t. Pastāvot vienam un tam pašam algas augstumam, d. p. atkarīgs no darba robežprodukta, t. i., no tā ieguvuma pieauguma, ko dod robežstrādnieks, t. i., vēl viens darbā pieaicinātais strādnieks (→ Ieguvums). Ja šā ieguvuma pieauguma jeb robežprodukta vērtība tirgū būs augstāka par to algu, kas robežstrādniekam jāmaksā, tad uzņēmēja interesēs būs strādnieku skaitu palielināt tik ilgi, kamēr robežprodukta vērtība līdzinās pēdējā pieņemtā strādnieka jeb robežstrādnieka darba algai. Uzņēmējam nebūs izdevīgi strādnieku skaitu palielināt vēl par vienu, ja šā strādnieka radītā ieguvuma pieauguma vērtība būs

mazāka par algu, kas viņam jāmaksā. Jāņem vērā, ka d. p.-mu ietekmē arī kapitāla augļu likme. Jo zemāka būs augļu likme, jo vairāk atmaksāties uzņēmumam ražot preces ar garāku ražošanas periodu. Piemēram: uzņēmējs nodarbina strādniekus tadā ražošanas procesā, kur gatavais produkts parādās tikai pēc 70 gadiem (piem., meža sēšanas darbos) un pēc 70 gadiem par šo produktu ir izredzes saņemt 80 markas. Ja tālāk pieņemsim, ka darba alga būs vienīgās šā uzņēmēja → izmaksas, tad tā alga, ko viņš varētu maksāt par šodien veikto darbu, būtu atkarīga no kapitāla augļu likmes. Piem., šī alga nevarētu pārsniegt tagadējo vērtību 80 markām, ko uzņēmējs saņem pēc 70 gadiem. Šī tagadējā vērtība ir atkarīga no augļu likmes (→ Augļu formulas). Piem., pastāvot augļu likmei 6% gadā, šo 80 marku tagadējā vērtība būs $RM\ 80:1,06^{70} = RM\ 1,35$, bet pastāvot augļu likmei 4% gadā — $RM\ 80:1,04^{70} = RM\ 5,14$ un, beidzot, pastāvot augļu likmei 2% gadā — $RM\ 80:1,02^{70} = RM\ 20,00$. Tātad, jo zemāka ir augļu likme, jo augstāka robežprodukta tagadējā vērtība. Tas nozīmē, ka, pastāvot zemākai augļu likmei, uzņēmējam atmaksājas maksāt augstāku algu vai arī, pastāvot tam pašam algas augstumam, pieprasīt lielāku darba daudzumu šādu produktu ražošanai. Tāpēc, formulējot precīzāk augstāk izteikto domu, būtu jāsaka, ka ar vienu un to pašu algas augstumu d. p. atkarīgs no **diskontētā robežprodukta**. Par darba pieprasījuma elastību (Elastizität der Arbeitsnachfrage, эластичность спроса труда) sauc pieprasījuma jutīgumu pret pārmaiņām darba

algas augstumā. Jo, slidot darba algai, d. p. vairāk pieaug, jo elastīgāks tas ir. D. p-ma elastība starp citu ir atkarīga no tam, kādā mērā attiecīgajā ražošanas nozarē ir iespējams darbu aizstāt ar mašīnām. Aiz šā iemesla, piem., pieprasījums pēc podnieka (būvamatnieka, kas mūrē podiņu krāsnis) darba ir samērā neelas-tīgs, jo to ar mašīnām aizstāt nav iespējams. → Elastība. aa

Darba piepūle (Arbeitsmühe, трудовое усилие, напряжение) → Darba intensitāte.

Darba politika (Arbeitspolitik, трудовая политика) → Sociālā politika.

Darba prieks (Arbeitsfreude, радость труда) — vēlēšanās pār-varēt darba grūtumus. Tā ir ve-sela un nenoguruša cilvēka da-biska īpašība. → Darbs. aa

Darba procesa psihotehnika (Arbeitsprozeßpsychotechnik, пси-хотехника трудового процесса) → Darba zinātne.

Darba procesa tiesības (Arbeitsprozeßrecht, процесс трудового права) → Darba konflikti.

Darba process (Arbeitsprozeß, трудовой процесс, процесс рабо-ты) → Kustību studijas.

Darba produktivitātes teorija (Theorie der Arbeitsproduktivität, Produktivitätstheorie der Arbeit, теория продуктивности, произ-водительности труда) → Algas teorijas.

Darba psihofizioloģija (Arbeitspsychophysiologie, психо-физиология труда) → Darba zi-nātne.

Darba psiholoģija (Arbeitspsychologie, психология труда) → Darba zinātne.

Darba psihotehnika (Arbeitspsychotechnik, психотехника труда) → Darba zinātne.

Darba racionālizācija (Arbeits-rationalisation, рационализация

труда) → Racionālizācija. Darba zinātne.

Darba reglaments, arī **darba iekšējās kārtības noteikumi** (Arbeitsordnung, правила внутрен-него распорядка работы) — no-teikumi par darba kārtību atse-viškā uzņēmumā, kas obligāti jā-izdod visos lielākos uzņēmumos (Ljā fabrikās, LV uzņēmumos ar 20 un vairāk nodarbinātiem). Ljā d. r-tu izdod uzņēmuma vadītājs bez strādnieku piedalīšanās, bet LV viņam jāuzklausa → uzticības padomes atsauksme. Izstrādāto d. r-tu apstiprina darba inspek-tors (Ljā), bet LV tas iegūst spēku bez apstiprinājuma. Tagad LV šo aktu sauc par **uzņēmuma regla-mentu** (Betriebsordnung, правила внутреннего распорядка пред-приятия). → Darba noteikumi. m

Darba rente (Arbeitsrente, тру-довая рента) → Rente.

Darba rika lietderības koefici-ents (Werkzeugsnutzkoeffizient, коэффициент полезности ору-дий производства) → Kustību studijas.

Darba riki (Werkzeug, орудия труда, орудия производства) — jebkuŗa darba darītājam darba procesā vajadzīgie palīg līdzekļi, izņemot izejmateriālus.

Darba riku apdrošināšana (Werkzeugsversicherung, страхо-вание орудий производства) → Mantu apdrošināšana.

Darba risks (Arbeitsrisiko, риск при исполнении работы) → Risks.

Darba robežupuris (Arbeitsgrenzopfer, предельная трудо-вая жертва) → Darba upuris.

Darba sadalīšanas princips (Prinzip der Arbeitsverteilung, принцип распределения работ) → Lauksaimniecības sistēma.

Darba sagāde (Arbeitsbeschaf-fung, предоставление работы) — bezdarba apkārošanas līdzeklis,

kas vērsts uz darbu pavairošanu vai papildu darbu rikošanu nolūkā sagādāt darba iespēju personām, kas spēj un grib strādāt, bet nevar atrast darbu. Šādus darbus parasti rīko publiskas (valsts un pašvaldību) iestādes saimnieciskās depresijas periodos, kad visas bez darba esošās un darbu meklējošās personas nav iespējams novietot brīvās darba vietās jau pastāvošos uzņēmumos un saimniecībās. → Sabiedriskie darbi. d

Darba saime (Arbeitsgemeinschaft, трудовая община) — visi atsevišķā uzņēmumā, iestādē vai saimniecībā strādājošie, kas savā starpā saistīti uzticībā un paklausībā un kopu līdzdarbība vajadzīga uzņēmuma sekmīgai darbībai (darba vietas vadītājs kopā ar saviem ierēdņiem, darbiniekiem un strādniekiem). → Darba kopības ideja. Saimeste. d

Darba saimniecība (трудовое хозяйство) → Darba uzņēmums.

Darba satversme (Arbeitsverfassung, трудовой строй) — kādas valsts vispārīgā darba organizācija, kas izpaužas darba attieksmes principos, darbinieku un darba devēju resp. viņu organizāciju, kā arī valsts, partiju vai citu sabiedrisku organizāciju ietekmē uz darba saimniecisko un tiesisko nokārtojumu. Jaunākajā laikā vācu sociālo tiesību zinātne runā par liberālo, kolektīvo un nacionālsociālistisko d. s-mi. **Liberālās darba satversmes** (liberale Arbeitsverfassung, либеральный трудовой строй) pamatā ir darba un līguma brīvības princips, kas LV un citās zemēs valdīja apm. līdz pirmajam pasaules kaņam. **Kolektīvā darba satversme** (kollektive Arbeitsverfassung, коллективный трудовой строй) raķe ceļu darbinieku un darba devēju organizāciju plašai ietek-

mei uz darba attieksmēm; tā pazīstama pēc pirmā pasaules kaņam. **Nacionālsociālistiskā darba satversme** (nationalsozialistische Arbeitsverfassung, национал-социалистический трудовой строй), ko varētu saukt arī par vienotas tautas d. s-mi, balstās uz tautas kopības ideju, kas nosaka arī darba attieksmju būtību, un tāpēc noliedz liberālo individuālismu un tā kultivētās atsevišķa darbinieka un darba devēja pretišķības, kā arī pēckāķa kolektivismu ar likumdevēju sankcionēto šķiru cīņu starp darba devēju un darbinieku organizācijām. Pēdējā veida d. s. veidojas autoritārās valstīs. m

Darba spaidi (Arbeitszwang, работа в принудительном порядке) — atsevišķu personu vai personu grupu piespiedu iesaistīšana darbā uz noteiktu vai nenoteiktu laiku, noteiktam darbam vai dažādu darbu veikšanai. No formālās puses šādai novietošanai darbā piespiedu kārtā var būt vai nu soda, vai dienesta norikojuma, vai publisku klaūšu raksturs. d

Darba spēks = Darbaspēks.

Darba starpbrīži (Arbeitspausen, промежутки в работе) → Noguruma studijas.

Darba starpniecība, darba vido-tājība (Arbeitsvermittlung, посредничество по спросу и предложению труда) — katra organizēta darbība, kas bezpartejiski tuvina darba piedāvātājus un pieprasītājus nolūkā panākt darba līguma nolīgšanu. D. s-bas uzdevums ir uzrādīt darba meklētājiem viņu spējām un zināšanām piemērotu darbu un darba devējiem — piemērotus darbiniekus, sniegt vajadzīgos paskaidrojumus par darba līguma noslēgšanas kārtību, formu u. t. t.

Blakus tam pēdējā laikā d. s.-bas uzdevumi paplašināti ar padomu došanu arodu jautājumos (→ Aroda izvēles konsultācija), amata un lauksaimniecības mācekļu novietošanu darbā u. c. → Darba apgāde. Darba birža. d

Darba starpniecības un bezdarba statistika (Arbeitsvermittlung- und Arbeitslosenstatistik, статистика посредничества по спросу и предложению труда и статистика безработных) → Darbaspēka iekļāves statistika.

Darba statistika (Arbeitsstatistik, статистика труда) — sociālās statistikas nozare, kas pēti algotu darbinieku sociālo un saimniecisko stāvokli un darba attieksmi starp darba devējiem un darbaņēmējiem. Tā ietver sevī 1) algu un darba laika statistiku (→ Algu statistika); 2)

darba tirgus statistiku (Arbeitsmarktstatistik, статистика рынка труда), kas vāc un apstrādā ziņas par nodarbinātību, bezdarbu (→ Bezdarba statistika), bezdarbnieku pabalstiem un sabiedriskiem darbiem, darba apgādēm un sezonas strādniekiem vai īslaicīgi nodarbinātiem; 3) **strādnieku aizsardzības statistiku** (Statistik des Arbeiterschutzes, статистика охраны рабочих), kas vāc un apstrādā ziņas par darba inspekcijām (sniegtie paskaidrojumi, iesniegtās un izšķirtās prasības, sodītie darba devēji), darba kameras un arodorganizāciju darbību; šē pieskaita arī **sociālās apdrošināšanas statistiku** (Statistik der Sozialversicherung, статистика социального страхования); 4) → mājturības jeb ģimeņu budžetu statistiku. Ljā d. s. līdz 1940. aptvēra minētās nozares; tagad tās apjoms sašaurinājies, jo dažas nozares zaudējušas savu novērošanas objektu (piem.,

l. t. darba tirgus statistika), vai arī nav iespējams izdarīt novērošanu. LV d. s. tādā veidā vairs nepastāv, bet pa daļai tās vietā izveidojusies jauna nozare — → darbaspēka iekļāves statistika. Avoti: Ljā — DSt, LStG. MB; LV — Stat. Dt. R., Stat. Jb. Dt. R., Wirtsch. u. Stat. kz

Darba studijas (Arbeitsstudien, изучение трудового процесса) — darba procesa pētīšana, lai noskaidrotu labākos darba veikšanas paņēmienus, ņemot vērā arī dažādu ārēju un iekšēju apstākļu iedarbošanos. vv

Darba tabulas jeb pirmtabulas (Urtabellen- oder Aufbereitungstabellen, разработочные таблицы) → Tabulas.

Darba telpu statistika (Statistik der Arbeitsräume, Arbeitsräume-statistik, статистика производственных помещений) → Būvju statistika.

Darba teōrija — 1) **darba augļu teōrija** (Arbeitstheorie des Kapitalzinses, трудовая теория процентов) → Augļu teōrijas;

2) **darba vērtības teōrija** (Arbeitswerttheorie, трудовая теория ценности) → Vērtības teōrijas.

Darba tiesa (Arbeitsgericht, суд для разрешения трудовых конфликтов) — → darba jurisdikcijas iestāde, kas izsprīdz darbtiesiskos konfliktus; LV — pirmā darbtiesisko strīdu izšķirēja instance. m

Darba tiesība (Recht auf Arbeit, право на труд) — personas tiesība sagādāt sev iztikas līdzekļus ar saimnieciski lietderīgu darbu. Personas tiesībai uz darbu pretim jānostata valsts pienākums gādāt bezdarbniekiem nodarbošanos, uzņemoties starpniecību novietojot pastāvošās darba vietās (→ Darba apgāde), rīkojot sabiedriskos darbus vai izmaksā-

got pabalstus. Liberālā valsts neatzina pilsoņa d. t.-bu, kādēļ līdz pirmajam pasaules kaņam sastopamies tikai ar teorētiku un politiķu uzstādīto prasību pēc šādas tiesības. Pēc 1918. to dažkārt gan deklarē satversmes vai parastos likumos, bet līdz šim tā vēl nav ieguvusi subjektīvas tiesības nozīmi.

Darba tiesības (Arbeitsrecht, трудовое право) — tiesību normu kopums, kas nosaka algotā darbā iekļāvušos personu (→ darbinieku) tiesisko stāvokli; d. t. aptver tiesību normas, kas no kārtā privāttiesisko attieksmi darbinieku un darba devēju starpā, darbinieku un darba devēju publiski tiesiskos pienākumus pret valsti un valsts pienākumus pret darbiniekiem, darba organizāciju un darba strīdu izšķiršanas noteikumus.

Darba tiesību konflikti (Arbeitsrechtstreitigkeiten, правовые конфликты, конфликты из нарушения трудового права) → Darba konflikti.

Darba tiesību zinātne (Arbeitsrechtswissenschaft, наука трудового права) — zinātnes nozare, kuŗas pētišanas objekts ir → darba tiesības.

Darba tiesnesis (Arbeitsrichter, судья, разрешающий трудовые конфликты) — → darba tiesas loceklis.

Darba tirgus (Arbeitsmarkt, рынок труда) — tas saimniecības lauks, kur → darba pieprasījums un → darba piedāvājums veido darba «cenu», t. i., algas augstumu (→ Alga, algas veidošanās process). Dažreiz d. t. var būt ļoti šaurs telpas ziņā un neorganizēts, piem., kad pie fabrikas vārtiem zināmās stundās sapulcējas strādnieki, kas ar fabrikas administrācijas pārstāvi mēģina vienoties par algu un

darba noteikumiem. Bet tas var būt arī īsti organizēts, piem., kad strādnieku → arodbiedrību pārstāvji sastopas ar uzņēmumu pārstāvjiem, lai vienotos par algām un citiem darba līguma noteikumiem. → Klasiskās skolas teorija ir izveidota izejot no priekšnosacījuma, ka darbs kā tirgus objekts ir pilnīgi mobils, pārvietojoties no vienas darba nozares uz otru un no vienas darba vietas (telpas ziņā) uz otru. No šā priekšnosacījuma izriet, ka pastāv tikai viens d. t. zināmas tautas saimniecībā. Istenībā tāda viena vispārēja d. t. nav, bet gan ir **darba tirgus diferencēšanās** (Differenzierung des Arbeitsmarktes, дифференциация рынка труда) kā pēc atsevišķiem arodiem, tā arī telpas ziņā. Pēc atsevišķiem arodiem diferencēšanās notiek tānēc, ka atsevišķie darba veidi cits no cita tik lielā mērā atšķiras, ka nav spējīgi cits citu aizstāt, un tāpēc arī nav spējīgi cits ar citu konkurēt, (oziem., jurista darbs un podnieka darbs). Šādas atsevišķas darba grupas angļu tautsaimniecības literātūrā sauc par nekonkurētājām darba grupām (noncompeting groups of labour). Telpas zinā diferencēšanās notiek tāpēc, ka darbs kā tirgus objekts nav atdalāms no cilvēka, bet cilvēki aiz daudz un dažādiem iemesliem (ģimenes apstākļu, ieraduma, mantas apstākļu, dzīvokļa apstākļu u. c. dēļ) ir grūti pārvietojami no viena apvidus uz otru. Tāpēc viena vispārēja d. t. vietā īstenībā pastāv vairāki **daļēji darba tirgi** (Teilarbeitsmarkt, частичные рынки труда), no kuŗiem katrā veidojas citāds algas augstums. → Vadītā saimniecībā, protams, d. t. savu no-

zīmi un funkcijas zaudē. → Sociālā politikā. aa

Darba tirgus diferencēšanās (Differenzierung des Arbeitsmarktes, дифференциация рынка труда) → Darba tirgus.

Darba tirgus statistika (Arbeitsmarktstatistik, статистика рынка труда) → Darba statistika.

Darba upuris (Arbeitsopfer, Arbeitsleid, трудовая жертва) — tā nepatikas pakāpe, kas, darbam pārtraukti turpinoties, pakāpeniski pieaug darba veicējā sakārā ar nogurumu, darba vienmību u. c. apstākļiem. To d. u. ri, kas atbilst pēdējai darbā pavadītai laika vienībai (piem., stundai), sauc par **darba robežupuri** (Arbeitsgrenzopfer, предельная трудовая жертва). → Darbs. Darba intensitāte. aa

Darba uzdevuma sadalīšana (Arbeitsstückzerlegung, разделение трудового задания) → Darba daļšana.

Darba uzņēmums jeb **darba saimniecība** (трудовое хозяйство) — uzņēmums, kam nav algota darbaspēka (V. Kosinskis). aa

Darba uzraudzība (Arbeitsaufsicht) = Darba inspekcija.

Darba vadītājs (Arbeitsleiter, руководитель работ) — persona, kam piekrit darba vadības funkcijas. Ja d. v. nav pats darba vietas īpašnieks, bet darbinieks, tad viņa stāvokli raksturo tas, ka attieksmē pret darba devēju viņš ir algots darbinieks un attieksmē pret pārējiem darbiniekiem — darba devēja pārstāvis, kam tiesība dot rīkojumus par darba veikšanu. m

Darba veicēja atzīmes (Selbstaufzeichnung, контрольные от-

метки исполнителя работы, самопроверка) → Laika kontrole.

Darba veikme (Arbeitsleistung, производительность труда) → Veikme.

Darba vērtības teorija (Arbeitswerttheorie, трудовая теория ценности) → Vērtības teorijas.

Darba vidotājība (Arbeitsvermittlung, Stellenvermittlung, посредничество по спросу и предложению труда) → Darba apgāde. Darba starpniecība.

Darba vieta (Arbeitsstelle, Arbeitsstätte, место работы) — kopējs apzīmējums dažāda veida uzņēmumiem, iestādēm, saimniecībām, darbnīcām, noliktavām, kantoriem, darboklām u. c., kur nodarbināti algoti darbinieki un kas ir patstāvīgas saimnieciskas un administratīvas vienības. Tāpēc par vienu d. v-tu uzskatāma uzņēmuma fabrika, kantoris, noliktava, veikals u. t. t., ja tie savā starpā saistīti vienā saimnieciskā un administratīvā vienībā un pieder vienam darba devējam. Ljas likumdošanā d. v-tas jēdziens ievests no 1922. 14. 1. (Lkr. 27), lai gan blaķus tam min arī iestādes, uzņēmumus, saimniecības u. tml., kas ietilpst aptverošā d. v-tas jēdzienā. → Darbokla. d

Darba vietas maiņa (Arbeitsplatzwechsel, перемена места работы) — pāreja no vienas darba vietas uz otru. Normālos apstākļos darbiniekam tiesība pēc saviem ieskatiem mainīt darba vietu, ievērojot likumīgos uzteikšanas termiņus, bet ar esošā darba devēja piekrišanu — katrā laikā. Ārkārtējos (kaŗa) apstākļos d. v. m. iespējama viēnīgi ar likumā paredzētas iestādes vai amata personas atļauju resp. rīkojumu. → Darba pārvalde. d

Darba zīme (Arbeitszettel) — dokuments, kas aizstāj algas grāmatiņu; tajā ierakstāmas ziņas par darba uzsākšanu, veicamā darba raksturu, algas likmi, noteikumiem par darba rīku un materiālu piegādi, darba veikšanas laiku, kā arī veiktā darba apraksts, nopelnītās algas summa ar eventuālajiem atvilkumiem un algas izmaksas laiks. D. z.-ju paraugu apstiprina valsts darba fiduciārs, kas arī nosaka darba vietas, kuŗām tās saistīgas. → Darba grāmatiņa. d

Darba zinātne jeb **ergoloģija** (Arbeitswissenschaft, Ergologie, наука о труде, трудоведение, эргология) — zinātniska disciplina, kas pēti visus tos jautājumus, kuŗiem sakars ar cilvēka darbu, dodot teorētiskus izskaidrojumus dažādām darba problēmām un katrā atbilstoši un pētījot visus tos faktorus, kas traucē vai veicina darba organizāciju un veikšanu. D. z-nes kā teorētiskas disciplīnas iegūtās atziņas izmanto praksē **praktiskā darba zinātne** (Arbeitskunde, практическое трудоведение). Atkarā no tiešā pētīšanas objekta d. z. iedalās 1) darba fizioloģijā, 2) darba psiholoģijā, 3) darba zinātniskās organizācijas mācībā, ko agrāk sauca par darba racionālizācijas mācību, 4) arodu mācībā jeb profesioģijā un 5) darba kustību mācībā jeb biomechanikā. 1) **Darba fizioloģija** (Arbeitsphysiologie, физиология труда) aptver to fizioloģijas nozari, kas pēti cilvēka ķermeņa procesus sakarā ar kādu noteiktu darbu (kā strādājot, tā darba starpbrīžos). **Praktiskā darba fizioloģija** (praktische Arbeitsphysiologie, практическая физиология труда) mēģina atrast konkrētām praktiskām darbam

izdevīgāko samēru starp strādājošā cilvēka enerģijas izlietošanu un darba rezultātu. Tā kā katrā darbā blakus fizioloģiskām parādībām vienmēr vairāk vai mazāk iedarbojas arī psihiskas parādības, tad zinātnisko disciplīnu, kas ņem vērā abus šos faktorus, sauc par **darba psihofizioloģiju** (Arbeitspsychophysiologie, психофизиология труда). 2) **Darba psiholoģija** (Arbeitspsychologie, психология труда) ir psiholoģijas nozare, kas pēti psihiskos apstākļus un parādības strādājošā cilvēkā. Tās nozare — **darba psihotehnika** (Arbeitspsychotechnik, психотехника труда), nereti saukta arī vienkārši par **psihotechniku** (Psychotechnik, психотехника), nodarbojas ar strādājošā cilvēka darba ražības ietekmētāju (i. t. veicinātāju) psihisko apstākļu pētīšanu. **Subjektu psihotehnika** (Subjektpsychotechnik, субъективная психотехника) veic strādājošā cilvēka vispārīgās inteligēnces pārbaudes, personu piemērotības pārbaudes noteiktam darbam un noteiktu darba paņēmieni piemērotības pārbaudes. **Objektu psihotehnika** (Objektpsychotechnik, объективная психотехника) pēti ārējos apstākļus, kas ietekmē darbu (darba laiku, darba mašīnas, darba telpas un iekārtu u. t. t.), cik tālu šie faktori psihiski var traucēt vai veicināt cilvēka darbu. Darba psihotehnikas galvenās sastāvdaļas ir šādas: a) **piemērotības jeb psihotehniskās pārbaudes** (Eignungsprüfungen, psychotechnische Prüfungen, psychotechnische Eignungsprüfungen, психотехнические испытания, проверка пригодности), kas noskaidro strādājošā cilvēka piemērotību noteiktam darbam; b)

apmācības psihotehnika jeb /**praktiskā psihomotorika**/ (Lehrpsychotechnik, praktische Psychomotorik, психотехника обучения, практическая психомоторика), kas nodarbojas ar plānveidīgu strādājošo cilvēku ietekmēšanu lietderīgākai darba kustību izdarīšanai; c) **darba procesa psihotehnika** (Arbeitsprozesspsychotechnik, психотехника трудового процесса), kas pēti un izskaidro darba procesa uzbūvi — darba ritmu, darba vienmību, nogurumu un nokusumu; d) **darba organizācijas psihotehnika** (Arbeitsorganisationspsychotechnik, психотехника организации труда), kas nodarbojas ar psihiski svarīgu organizācijas apstākļu pētīšanu. Psihotehnikas sniegtās teorētiskās atziņas praksē piemēro dažādu apstākļu izveidošanā **praktiskā psihotehnika** (praktische Psychotechnik, практическая психотехника) ar tās dažādajām nozarēm. Saimnieciskajā dzīvē no darba organizācijas psihotehnikas svarīga ir reklāmas iedarbes izveidošana; tādēļ nereti praksē šo nodaļu sauc par **reklāmas psihotehniku** (Werbpsychotechnik, психотехника рекламы). 3) **Darba zinātniskā organizācija** jeb **sociotehnika** (wissenschaftliche Betriebsführung, Arbeitsorganisation, Soziotechnik, научная организация труда) ir organizācijas mācības nozare, kas nodarbojas ar darba veicēju un darba procesa pētīšanu iegūto rezultātu novērtēšanu un izlietošanu praksē, lai radītu strādājošam cilvēkam vislabākos darba nosacījumus un sasniegtu lielāko darba ražību. Pašreizējā izveidojumā Eiropā tā iedalās 3 lielās daļās: a) **unifikācijas mācībā** (Vereinheitlichungs-

lehre, учение об унификации), kas aptver → standartizāciju, → tipizāciju, → normēšanu un → speciālizāciju; b) **uzņēmuma vadības mācībā** (wissenschaftliche Betriebsführungslehre, учение о руководстве предприятия) un c) **strādājošo vadības mācībā** jeb t. s. **cilvēku saimniecības mācībā** (Menschenführungslehre, учение о руководстве работающими), kas atzīst, ka centrā stāv cilvēks kā saimniekotājs un ka tādēļ viss darba process un darba iekārta jāpieskaņo cilvēkam, bet nevis otrādi. Darba zinātniskās organizācijas priekštece ir **darba racionālizācija** (Arbeitsrationalisierung, рационализация труда), kas vienpusīgi izcēla darba tehnisko unifikāciju ar dažādām normām, nepiegiežot vajadzīgo vērbu pašam darba veicējam cilvēkam. Amerikā izveidotā un pastāvošā darba organizācijas mācība (saukta arī par **teilorismu**, Taylorismus, тэйлоризм) aptver tikai unifikāciju un uzņēmuma vadību, kas izteikta ļoti eksaktā veidā. 4) **Profesioloģija** jeb **arodu mācība** (Professologie, Berufskunde, профессиология или учение о профессиях) pēti un noskaidro visus jautājumus, kam sakars ar noteiktu arodu un ar darbaspēka piedāvājumu un pieprasījumu, kā arī informē personas, kas vēlas attiecināt arodam sagatavoties, par aroda būtību, arodam vajadzīgajām fiziskām un garīgām spējām, vispārīgo un arodniecisko izglītību un profesionālām slimībām. 5) **Biomechanika, darba kustību mācība** (Biomechanik, Arbeitsbewegungslehre, биомеханика) pēti cilvēka kustības darbā, pakļaujot tās vispārīgajiem mehānikas likumiem. To biomehānikas daļu, kas dažādās

iespējamās kustības tikai apraksta, neprasot pēc to cēloņiem un mērķiem, sauc par **biokinematiku** (Biokinematik, биокинематика); to daļu, kas pēti arī cēloņus un spēku savstarpējo iedarbību, sauc par **biodinamiku** (Biodynamik, биодинамика), bet to daļu, kas apskata cilvēku miera stāvoklī vai kustību starpbrīžos, sauc par **biostatiku** (Biostatik, биостатика). vv

Darba zinātniskā organizācija (wissenschaftliche Betriebsführung, научная организация труда) → Darba zinātne.

/Darbaspēka iekļāves statistika/, darba iekļāves statistika (Arbeitseinsatzstatistik, статистика распределения рабочей силы) — saimniecības statistikas nozare, kas noskaidro stāvokli un pārmaiņas, attiecoties uz darbam spējīgo — kā nodarbināto, tā pagaidu bezdarbnieku — novietošanu darbā. Tāpēc tās pētījumu priekšmets aptver divus galvenos jautājumus: nodarbinātību un bezdarbu. Pirmo jautājumu noskaidro ar 1) **obligāto slimokasu dalībnieku statistiku** (Statistik der Mitglieder der reichsgesetzlichen Krankenkassen, статистика членов обязательных больничных касс) un 2) **statistiku par personām, kam jāizņem darba grāmatīņas** (Statistik der arbeitsbuchpflichtigen Personen, статистика обязанных иметь трудовую книжку). Avoti statistikai par personām, kam jāizņem darba grāmatīņas, un arī avoti pagaidu bezdarba statistikai ir → darba pārvalžu (Arbeitsämter) kartotēkas par visām darbā esošām vai īslaicīgi bez darba palikušām personām. Šāda statistika pastāv pagaidām vienīgi LV, un tā aizstāj agrāko **darba starpniecības un bezdarba statistiku** (Ar-

beitsvermittlung- und Arbeitslosenstatistik, статистика посредничества по спросу и предложению труда и статистика безработных), kas vāca un apstrādāja darba pārvalžu sniegtās ziņas par darba piedāvājumiem un pieprasījumiem, kā arī par personām, kam nav darba. Avoti: Stat. Jb. Dt. R., Der Arbeitseinsatz im Deutschen Reich, Reichsarbeitsblatt. → Darba iekļāve. kz

Darbaspēka orientācija (Arbeitskraftorientation, ориентировка по рабочей силе) → Uzņēmuma novietne.

Darbaspēks (Arbeitskraft, рабочая сила) — 1) parastā izpratnē — tas spēks, kas veic zināmu darbu, saprotot pēdējo tā, kā parasts mehanikā (→ Darbs). Tas var būt cilvēka, dzīvnieka vai arī kādas mašīnas (motora, tvaika mašīnas u. c.) jeb mehāniskais darba spēks;

2) retāk sastopamā izpratnē — strādnieku d. Tādos gadījumos ieteicamāks termins — **cilvēka darbaspēks** (menschliche Arbeitskraft, человеческая рабочая сила);

3) ikdienas valodā arī — strādnieki. Šādā izpratnē, piem., runā par d-ka trūkumu uz laukiem.

Darbība (Tätigkeit, Betrieb, Geschäft, Beschäftigung, деятельность) — saimniecībā — cilvēka fizisko un garīgo spēju, viņa atraisīto dabas spēku, piejaucēto dzīvnieku vai izgudroto mašīnu un darba rīku mērķtiecīga izlietošana. Matēmatikā par d-bu sauc dažādos aplēšanas paņēmienus. D-bu var skatīt arī no fizioloģijas, psiholoģijas, mekānikas u. c. viedokļiem, kas šai apskatā nav darīts. No dažādu citu skatījumu viedokļa d-bu dažos gadījumos sauc par → rīcību, → nodarbošanos, → nodarbinātību vai → nodarbi. Ekono-

Darbība

mijas zinātnēs l. t. interesējas par **saimniecisko darbību** (wirtschaftliche Tätigkeit, хозяйственная деятельность), kas ir plānveidīga, sabiedriska d.; tā var izpausties: a) → guves darbībā, b) → patēriņa darbībā. Atšķirā no apskatītās «saimnieciskās darbības» runā arī par **saimniecisku darbību** (wirtschaftliche oder ökonomische Tätigkeit, хозяйственная или экономическая деятельность) kā par tādu saimniecisko d-bu, kas norit saskaņā ar → ekonomisko principu, un par tās pretstatu — **nesaimniecisku darbību** (unwirtschaftliche oder unökonomische Tätigkeit, нехозяйственная деятельность), kas ar šo principu nesaskan (→ Saimnieciskums). Saimniecisko d-bu var iedalīt no dažādiem viedokļiem, piem., par to var runāt kā par: a) cilvēka d-bu, ko ekonomijas zinātnēs sauc par → darbu; b) mašīnu, dzīvnieku u. tml. d-bu vai to darbināšanu; c) atsevišķu d-bas daļienu vai to kopumu; d) atsevišķu uzdevumu vai funkciju, piem., → iepirkšanu, → glabāšanu, → gatavošanu, → ražošanu, → pārdošanu, → grāmatvešanu u. c.; e) atsevišķa darbinieka, nodaļas, → darboklas vai → uzņēmuma darbību vai darbības kopumu; f) kāda darbības perioda, piem., nedēļas, mēneša vai gada d-bas kopumu. (→ Darbības pārskats. Darbības gads.) Saimnieciskā d. saistīta ar upuriem un ieguvumiem, ko kopā sauc par **darbības iznākumu** (Betriebsergebnis, Tätigkeitsergebnis, результат деятельности), bet grāmatvedībā — par → rezultātu. Šos iznākumus ekonomijas zinātnēs sauc dažādi, raugoties no a) personas viedokļa, piem., par → algu, → atalgojumu vai → ienākumu; b) mājturības vie-

dokļa, piem., par → ieņēmumiem vai → izdevumiem; c) darboklas vai uzņēmuma viedokļa, piem., par → izmaksām, → ieguvumu, → veikmi vai → ienesu. Uzņēmuma saimniecības mācībā darboklas vai uzņēmuma d-bu mēdz dalīt: a) **pamata darbībā** (betriebliche Tätigkeit, Haupttätigkeit, Hauptbeschäftigung, основная деятельность), kas saistīta ar darboklas vai uzņēmuma pamata uzdevuma vai īstenā uzdevuma veikšanu, piem., rūpniecībā — ar preču ražošanu vai pārdošanu; literātūrā pamata d-bu parasti sauc vienkārši par «darbību», bet ar to saistītās izmaksas, ienesas un rezultātu — par d-bas izmaksām, d-bas ienesām vai → darbības rezultātu; b) **blaku darbībā** (Nebentätigkeit, побочная деятельность), ko pēdējos gadu desmitos parasti sauc par **neitrālu darbību** (neutrale Tätigkeit, nichtbetriebliche Tätigkeit, нейтральная деятельность), tādēļ ka tai nav tieša sakara ar pamata d-bu (piem.: dzīvojamo ēku ekspluatācija rūpniecības uzņēmumā); ar neitrālo d-bu saistītās izmaksas, ienesas un rezultātu sauc par neitrālām izmaksām, neitrālām ienesām vai → neitrālo rezultātu. Dalījums pamata d-bā un blaku d-bā vai neitrālā d-bā izdarīts l. t. no → grāmatvedības un → kalkulācijas viedokļa. Citādi, par uzņēmuma vai darboklas d-bu runājot, piem., → tautsaimniecības teorijā vai → uzņēmuma saimniecības mācībā, parasti tā sauc pamata d-bu, un proti: uzņēmuma, darboklas, atsevišķas d-bas vai izmaksu vietas, darbinieka vai mašīnas d-bu. D-bas iznākums vai d-bas lielums atkarīgs no **darbības** vai **veikmes spējām** (Leistungsfähigkeit, Produktionsfähigkeit, производительность, мощность) jeb

Darbība

Izmaksu atkarība no darbības lieluma

Darbības		Veikmes pieaugums	Kopizmaksas			Aptuvenas robežkopizmaksas	Gabalizmaksas			Aptuvenas robežgabalizmaksas	
Periodi	Ielums: veikme t		Mainīgās	Pastāvīgās	К о р а		Konstantas vai progresīvas	Degresīvas	К о р а		
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	
I	20	}	40	80	120	}	2,—	4,—	6,—	}	
II	40		80	80	160		40	2,—	2,—		4,—
III	80		160	80	240		80	2,—	1,—		3,—
IV	100		250	80	330		90	2,50	0,80		3,30

→ kapacitātes, kas ir tehniska un saimnieciska spēja veikt zināma lieluma vai apjoma d-bu. Ar to nav domātas iespējamās d-bas galējās robežas, bet uzņēmuma, darboklas vai to atsevišķu daļu lielumam un stāvoklim atbilstoša veikme, kurā neparādās ar pārmērīgu vai nepietiekamu → slodzi saistītais neizdevīgums. Tādā izpratnē to mēdz saukt arī par **normālu** vai **optimālu darbības spēju** (normale oder optimale Leistungsfähigkeit, нормальная или оптимальная производительность). D-bas spēja atkarīga no rīcībā esošo darbinieku skaita un piemērotības saviem uzdevumiem, no telpām, mašīnu un ierīču jaudas, materiālu krājumiem, darba laika ilguma, pasūtījumu stāvokļa u. tml. D-bas spēju jeb kapacitāti var palielināt, piem., ar virsstundu ieviešanu, darbinieku skaita palielināšanu, jaunu vai labāku mašīnu iegādi u. t. t., kas arvien salīdzinājumos jāievēro. **Darbības lielums** (Beschäftigungsgröße, Beschäftigungszahl, размер деятельности) ir skaitlis, kas rāda d-bas iznākumu kādā laika posmā. Atkarā no d-bas mērīša-

nai lietotā mēroga, d-bas lielumu sauc arī par **darbības apjomu** (Beschäftigungsausmaß, Beschäftigungsvolumen, Beschäftigungsumfang, объем деятельности), **darbības daudzumu** (Beschäftigungsmenge, количество деятельности) vai **darbības augstumu** (Beschäftigungshöhe). D-bu var mērīt, piem., ar produkcijas vai veikmes daudzumu vai vērtību, apgrozījuma daudzumu vai vērtību, darbinieku skaitu vai algu kopsummu, darbināto mašīnu skaitu vai jaudu, materiālu patēriņu, produkcijas kopizmaksām, darba laika (darba stundu) daudzumu u. c., atkarā no tam, kurš no šiem mērogiem konkrētā gadījumā vislabāk raksturo d-bu vai noder salīdzināšanai ar kāda cita perioda d-bu. Tā salīdzinot arvien pārbaudāms, vai dažādu periodu d-bu raksturojošie skaitļi savā starpā salīdzināmi. No pieminētajiem mērogiem uzņēmuma vai darboklas d-bas vērtēšanai vairāk lieto veikmes vai produkcijas un apgrozījuma daudzumus vai vērtību. D-bas lielumam sevišķi svarīga nozīme uzņēmuma vai darboklas saimniecībā, it sevišķi kā faktori,

kas ietekmē veidošanos (sk. tabulu). No tabulas redzams, ka atsevišķos periodos, produkcijas vai veikmes daudzumam pieaugot, kopizmaksu pastāvīgā daļa (e) nemainās, bet to mainīgā daļa (d) pieaug samērīgi ar veikmes daudzuma pieaugšanu (c) līdz III periodam, bet IV periodā pieaug straujāk nekā veikme. Šis straujākais mainīgo izmaksu pieaugums izskaidrojams, piem., ar virsstundu darbu vai tml. apstākļiem, kas rāda, ka uzņēmuma kapacitāte bijusi jāpalielina. Sevišķi spilgta ir gabalizmaksu atkarība no d-bas lieluma: mainīgās izmaksas kā gabalizmaksu daļa (h) ir konstantas līdz III periodam, bet IV periodā kļūst progresīvas, t. i., sāk pieaugt; turpretim, pastāvīgām izmaksām atbilstošā gabalizmaksu daļa (i) ir regresīva, t. i., krītoša. Sakarā ar to gabalizmaksas (j) ir regresīvas līdz III periodam, bet IV periodā kļūst progresīvas. Gabalizmaksas (j) ir viszemākās III periodā, kādēļ tam atbilstošo d-bas lielumu sauc par optimālo. No tabulas redzama arī d-bas lieluma ietekme uz aptuvenām robežkopizmaksām (f) un aptuvenām robežgabalizmaksām (k). Atkarā no d-bas lieluma un d-bas spēju dažādas izmantošanas runā par: a) **optimālo darbību** (optimale Beschäftigung, оптимальная деятельность) vai **pilndarbību** (Vollbeschäftigung, полная деятельность), kad d-bas spējas pilnīgi izmantotas, kādēļ ražojumu vai pakalpojumu gabalizmaksas ir viszemākās, tātad izdevīgākās; ņemams vērā, ka optimālā d. ne vienmēr ir izdevīgākā d., raugoties no tirienešas lieluma viedokļa; b) **normālo darbību** (normale Beschäftigung, Normalbeschäftigung, нормаль-

ная деятельность), kas ir parastā d.; bieži tā apzīmē apskatīto optimālo d-bu; tas ne vienmēr tā būs, jo parastā, normālā d., piem., lauksaimniecības mašīnām var būt ievērojami zemāka par to iespējamo optimālo d-bu, tādēļ ka šo mašīnu lietošanas laiks ir ierobežots; c) **virsdarbību** (Überbeschäftigung, перенапряженная или перегруженная деятельность), kas ir d-bas palielinājums virs optimālās d-bas līmeņa (tabulā IV periods); pārsniedzot optimālās d-bas robežu, gabalizmaksas iepriekš minēto iemeslu dēļ pieaug un uzņēmums strādā ar progresīvām izmaksām, ko literatūrā sauc par **izmaksu progresiju** (Kostenprogression, прогрессия издержек); **virsdarbības** posmā ietilpst izdevīgākās un maksimālās d-bas lielumi; d) **izdevīgāko darbību** (günstigste Beschäftigung, наиболее выгоднейшая деятельность) vai d-bas lielumu, kas uzņēmumam dod augstāko tirienešu; tā var būt kā optimālā d., tā virsdarbība; e) **maksimālo darbību** (maximale Beschäftigung, максимальная деятельность), ar ko apzīmē saimniecisku apsvērumu dēļ pieļaujamo augstāko d-bas lielumu; tā var saukt arī noteiktai kapacitātei atbilstošo augstāko d-bas lielumu; f) **vājdarbību** (Unterbeschäftigung, неполная деятельность), kad d-bas lielums zemāks par optimālo; tā kā, krītot d-bas lielumam, pastāvīgās izmaksas jānes mazākam ražojumu daudzumam, tad gabalizmaksas aug; ar ražojumu daudzuma palielināšanu gabalizmaksas krit līdz optimālā d-bas lieluma sasniegšanai, kādēļ šo posmu literatūrā sauc par **izmaksu regresiju** (Kostendegression, депрессия издержек); vājdarbības posmā ietilpst minimālās un zemākās

d-bas posms; g) **minimālo darbību** (minimale Beschäftigung, Mindestbeschäftigung, минимальная деятельность), ar ko literātūrā bieži apzīmē d-bas lielumu, kuŗa → apgrozījums sedz visas → nolēsuma perioda pastāvīgās izmaksas un apgrozījuma lielumam atbilstošās mainīgās izmaksas; šo punktu sauc par nedzīvo punktu (→ Apgrozījums); pāršniedzot šo punktu uz leju, teorētiski d-bu izdevīgāk izbeigt nekā turpināt; minimālā d. ne vienmēr ir zemākā d.; h) **zemāko darbību** (niedrigste Beschäftigung, низшая деятельность), ar ko apzīmē d-bas lielumu, kad d-bas turpināšana sagādā lielākus zaudējumus nekā d-bas izbeigšana; arī iestājoties t. s. minimālajam d-bas lielumam, ir izdevīgi d-bu turpināt, ja d-bas turpināšana sagādā mazākus zaudējumus nekā d-bas izbeigšana (→ Uzņēmuma cenu politika). Salīdzinot kāda perioda faktisko d-bas lielumu, piem., ar iepriekšējā perioda d-bas lielumu, vairāku periodu vidējo d-bas lielumu vai normālām d-bas spējām atbilstošo d-bas lielumu, var iegūt dažādus rādītājus vai t. s. d-bas gradus. **Darbības grāds** vai **pakāpe** (Beschäftigungsgrad, степень деятельности) ir attieksmes rādītājs, kas izteic uzņēmuma, darboklas vai to daļu faktiskā d-bas lieluma samēru ar to d-bas spējām jeb kapacitāti. D-bas grādu var izteikt absolūtos vai relatīvos skaitļos; piem., ja faktiskā veikme = 800, bet optimālā veikme = 1000, tad d-bas grāds ir:

$$\frac{800}{1000} = 0,8 \text{ vai } \frac{800 \cdot 100}{1000} = 80\%$$

D-bas grāds rāda, cik no d-bas spējām (= 1 vai 100%) faktiski izmantots, kādēļ to sauc arī par

kapacitātes izmantošanas grādu (Kapazitätsausnutzungsgrad, степень использования мощности). Literātūrā sastopams šāds d-bas grādu iedalījums: a) **absolūtais darbības grāds** (absoluter Beschäftigungsgrad, абсолютная степень деятельности), kas nav nekas cits kā faktiskā d-bas lieluma skaitlis un nav ietverts augšējā definīcijā; šķiet, ka šādā nozīmē nevietā lietot terminu «grāds», jo par grādu vai pakāpi varētu tikai runāt divus vai vairākus lielumus salīdzinot; no šā termina lietošanas tādēļ ieteicams izvairīties; b) **relatīvais darbības grāds** (relativer Beschäftigungsgrad, относительная степень деятельности), kas domāts kā pretstats absolūtam d-bas grādam un ietverts augšējā d-bas grāda definīcijā; ja terminu «absolūtais darbības grāds» atzītu par atmesu, tad arī termina «relatīvais darbības grāds» lietošana kļūtu lieka; c) **optimālais darbības grāds** (optimaler Beschäftigungsgrad, оптимальная степень деятельности), kas atbilst optimālai d-bai; par to sakāms tas pats, kas par optimālo d-bu; d) **normālais darbības grāds** (normaler Beschäftigungsgrad, нормальная степень деятельности), kas atbilst normālai d-bai, kādēļ par to sakāms tas pats, kas teikts par pēdējo. Vispār katram faktiskam d-bas lielumam var konstruēt atbilstošu d-bas grādu. Literātūrā sastopama d-bas grāda dalīšana divos atsevišķos grados, t. i., slodzes grādā un laika grādā. Par **slodzes grādu** (Lastgrad, Belastungsgrad, степень нагрузки) sauc rādītāju, kas izteic kapacitātes izmantošanu vienā laika vienībā, piem., dienā vai stundā; apleš to, attiecinot faktisko slodzi pret vajadzies slodzi, piem.:

Faktiskā slodze = Slodzes grads.
 Vajadzies slodze = Slodzes grads.

Par laika gradu (Zeitgrad, Zeitausnutzungsgrad, степень использования времени) sauc laika izmantošanas rādītāju, kuŗu aplēš, attiecinot faktisko laiku pret vajadzies laiku, piem.:

Faktiskais laiks = Laika grads.
 Vajadzies laiks

Par vajadzies slodzi (Soll-Belastung) normāli sauc optimālai vai tml. d-bai atbilstošu slodzi. Par vajadzies laiku (Soll-Zeit, требуемое время) sauc to laiku, kuŗu vajadzēja strādāt, piem., laiku pēc kalendāra, izņemot svētdienas un svinamās dienas. D-bas grads līdzinās slodzes grada un laika grada reizinājumam: Slodzes gr. \times Laika gr. = Darbības grads. Uzņēmuma saimniecības mācībā plaši iztīrāta d-bas grada ietekme uz izmaksām un d-bu vispār. Tas noticis tādēļ, ka par d-bas gradu uzskatīts t. s. absolūtais d-bas grads = d-bas lielums. Ja par d-bas gradu atzīst relācijas skaitli, kā darīts augšējā d-bas grada definīcijā, tad šķiet, ka formulējumi par d-bas grada ietekmi būtu jāgroza, jo tāds relācijas skaitlis ne izmaksas, ne d-bu nevar ietekmēt. Tādēļ tai vietā jārunā par d-bas lieluma ietekmi uz izmaksu veidošanos vai d-bu. Tas nenozīmē, ka d-bas grada aplēšana ar to zaudējusi nozīmi; d-bas gradam kā relācijas skaitlim arvien būs svarīga nozīme dažādos salīdzinājumos un kontrolei. Ja šā rādītāja lietošana ne vienmēr viegli iespējama, tad tas saistās ar dažām aplēšanas grūtībām. Pētījumi (F. Henzel) rāda, ka par vienu vienīgu uzņēmuma vai darboklas d-bas gradu var būt runa tikai izņēmuma gadījumos, piem., masu produkcijas uzņēmumos ar

viena veida ražojumu; parasti vajadzīgs tik d-bas gradu, cik ir d-bas vai izmaksu vietu vai ražojumu. Arī atsevišķu d-bas vai izmaksu vietu d-bas grada konstatēšanā bieži vien ir nepārvaramas grūtības, jo divu dažādu periodu d-bu vispār grūti salīdzināt, tādēļ ka mainās darbīnēku sastāvs, mašīnas un ierīces un to jauda u. t. t., līdz ar ko mainās arī kapacitāte; tādēļ dažādu periodu patieso d-bas spēju salīdzināšana nav viegli iespējama. Šo grūtību dēļ dažādu periodu d-bas salīdzināšanai ieteic (F. Henzel) darināt vairākus rādītājus, piem.: a) **veikmes vai produkcijas gradu** (Leistungsgrad, Produktionsgrad, степень производительности), piem.:

$\frac{\text{II perioda faktiskā veikme}}{\text{I perioda faktiskā veikme}} = \text{veikmes grads}$
 vai produkcijas grads;

b) **intensitātes gradu** (Intensitätsgrad, степень интенсивности), piem.:

$\frac{\text{I perioda faktiskā veikme}}{\text{I perioda iespējamā veikme}} = \text{intensitātes grads}$;

c) **intensitātes pārmaiņu gradu** (Intensitätsveränderungsgrad, степень изменения интенсивности), piem.:

$\frac{\text{II perioda intensitātes grads}}{\text{I perioda intensitātes grads}} = \text{intensitātes pārmaiņu grads}$;

d) **saimnieciskuma gradu** (Wirtschaftlichkeitsgrad, степень хозяйственности), piem.:

$\frac{\text{I perioda faktiskās izmaksas}}{\text{I perioda faktiskā veikme}} = \text{saimnieciskuma grads (saimnieciskums)}$;

e) **saimnieciskuma pārmaiņu gradu** (Wirtschaftlichkeitsveränderungsgrad, степень изменения хозяйственности), piem.:

$\frac{\text{II perioda saimnieciskums}}{\text{I perioda saimnieciskums}} = \text{saimnieciskuma pārmaiņu grads}$.

Vācu termini «Beschäftigung», «Beschäftigungsgrad» u. tml. latviešu valodā līdz šim pa daļai tulkoti kā «nodarbinātība», «nodarbinātības grāds» u. tml., no kam vajadzētu izvairīties. → Ienesa. Izmaksas. Saimnieciskums. Kalkulācija. Produktivitāte. Veikme. kb

Darbībai sveša ienesa (Betriebsfremder Ertrag) → Ienesa.

Darbībai svešas izmaksas (Betriebsfremde Aufwendung) → Izmaksas.

Darbības apjoms (Beschäftigungsausmaß, Beschäftigungsvolumen, Beschäftigungsumfang, объем деятельности) → Darbība.

Darbības augstums (Beschäftigungshöhe) → Darbība.

Darbības daudzums (Beschäftigungsmenge, количество деятельности) → Darbība.

Darbības ekonomizēšana (Betriebsökonomisierung, экономизация деятельности) → Saimnieciskums.

Darbības gads (Geschäftsjahr, Betriebsjahr, отчетный, операционный год) — → nolēsuma periods, par kuŗu jānoslēdz grāmatas un jāstāda bilance. D. g. nedrīkst būt ilgāks par 12 mēnešiem, izņemot pirmo d. gadu, ja uzņēmums darbību uzsācis iepriekšējā d. gada otrā pusē. Tad grāmatas var noslēgt ar nākamā d. gada pēdējo dienu. D. g. var būt īsāks par 12 mēnešiem, t. i., **saīsināts darbības gads** (Rumpfgeschäftsjahr, сокращенный операционный год) pirmajā un pēdējā d. gadā, kā arī pārkartojot d. gada sākumu, piem., pārejot uz kalendāra gadu kā d. gadu. D. g. var sakrist ar kalendāra gadu vai atšķirties no tā. D. gada pēdējā diena ir → grāmatu slēguma un → bilances diena. → Darbība. kb

Darbības gatavība (Betriebsbereitschaft, готовность к действию) — stāvoklis, kuŗā uzņēmums ar rīcībā esošiem darbiniekiem un ražošanas līdzekļiem spēj sākt jaunu uzdevumu veikšanu. D. g. ir svarīga uzņēmumos, kur paredzama nevienmērīga, triecienvēidīga darbība, piem., transporta uzņēmumos, viesnīcās, tāpat arī tirdzniecībā un rūpniecībā zināmās sezonās vai arī kredita iestādēs zināmās dienās. Lai nodrošinātu d. g.-bu, uzņēmumiem jātur vairāk darbinieku un lielāki materiālu u. c. ražošanas līdzekļu krājumi nekā caurmēra darbībai, pie kam šie darbinieki un ierīces klusā laikā netiek pilnīgi nodarbināti. Tādēļ uzņēmuma uzturēšana d. g.-bā saistīta ar zināmām papildu izmaksām, ko sauc par **darbības gatavības izmaksām** (Betriebsbereitschaftskosten), **virszmaksām** (Mehrkosten) vai **dīkuma izmaksām** (Leerlaufkosten, издержки от простоя, издержки от бездействия). → Darbība. kb

Darbības gatavības izmaksas (Betriebsbereitschaftskosten) → Darbības gatavība.

Darbības grāds (Beschäftigungsgrad, степень деятельности) → Darbība.

Darbības grāmatvedība (Betriebsbuchhaltung, Werksbuchhaltung) → Grāmatvedība.

Darbības iecirknis (Tätigkeitsbezirk, район деятельности) → Kooperācijas uzbūve.

Darbības ienesa (Betriebsertrag, Betriebserlös, доход от производства) → Darbības rezultāts.

Darbības izmaksas 1) (Betriebskosten, Betriebsaufwand, производственные издержки, затраты) → Darbības rezultāts;

2) (betriebsnotwendige Kosten, betriebsnotwendiger Aufwand,

необходимые производственные издержки, затраты) → Izmaksas.

Darbības iznākums (Betriebsergebnis, Tätigkeitsergebnis, результат деятельности) → Darbība.

Darbības lielums (Beschäftigungsgröße, Beschäftigungszahl, размер деятельности) → Darbība.

Darbības mācība (Betriebslehre, учение об управлении) → Uzņēmuma saimniecības mācība.

Darbības manta (Betriebsvermögen, производственное имущество) → Manta.

Darbības materiāli (Betriebsmaterialien, Betriebsstoffe, производственные материалы) → Materiāli.

Darbības materiālu konts (Betriebsstoffkonto, счет производственных материалов) → Konts. Materiāli.

Darbības minimums (Betriebsminimum, минимум производственной деятельности) → Izmaksas.

Darbības nolēsums (Betriebsabrechnung, учет производственной деятельности) → Izmaksu nolēsums.

Darbības pakāpe (Beschäftigungsgrad, степень деятельности) → Darbība.

Darbības pārskata pārbaude (Geschäftsberichtsprüfung, проверка отчета) — labprātīga vai obligāta darbības pārskata likumīguma vai pareizuma pārbaude. D. p. p-di var izdarīt uzņēmuma vai iestādes vadītājs vai sevišķi darbinieki, piem., iekšējās darbības revidenti, vai revīzijas komisijas, vai arī no ārpusē pieaicināti neatkarīgi lietpratēji. Labprātīgas d. p. p-des apjomu var noteikt uzdevuma devējs; tas var būt noteikts statūtos vai iekšējās

darbības instrukcijās; obligātās pārbaudes apjomu parasti nosaka piekritīgi likumi un instrukcijas. → Revīzija. kb

Darbības pārskats (Geschäftsbericht, отчет) — pārskats par uzņēmuma darbības norisi, saņēmumiem un stāvokli kādā laika posmā. D. p. var aptvert visu uzņēmuma darbību vai kādu tās nozari. Atkarā no laika, par kādu pārskatu sastāda, izšķir gada, mēneša, nedēļas, dienas u. c. pārskatus. Plašākais ir gada pārskats, kas parasti sastāv no → slēguma bilances līdz ar vajadzīgajiem pielikumiem, → zaudējumu un peļņas konta un apskata jeb ziņojuma, kurā apgaismota un novērtēta uzņēmuma darbība, izskaidroti panākumu un neveiksmju cēloņi, analizēts uzņēmuma mantas stāvoklis un darbības rezultāti un apskatīta sagatavošanās turpmākai darbībai. D. p. ti obligāti jāsaistāda akciju, paju, kopdarbības u. c. s-bās, parasti pēc likumos vai uzraudzības iestāžu rīkojums noteiktiem paraugiem. D. p. ti var aptvert arī ilgāku laika posmu, piem., 10, 25, 50 u. t. t. gadu darbību; tie ir t. s. jubilejas pārskati. → Darbība. kb

Darbības peļņa (Betriebsgewinn, прибыль от производства) → Darbības rezultāts.

Darbības rezerves (Betriebsreserve, производственные резервы) — tekošai darbībai nevajadzīgas papildu mašīnas, materiāli vai telpas, kas domātas negaidītu bojājumu dēļ nelietojamu mašīnu vai telpu aizstāšanai vai pēkšņu vajadzību pieauguma izlīdzināšanai. → Rezerves. Darbība. kb

Darbības rezultāts (Betriebserfolg, Betriebsergebnis, Leistungserfolg, результат производствен-

ной деятельности) — starpība starp īstenās uzņēmuma **darbības izmaksām** (Betriebskosten, Betriebsaufwand, производственные издержки, затраты) un **ienesām** (Betriebsertrag, Betriebserlös, доход от производства). Par uzņēmuma īsteno darbību sauc uzņēmuma tautsaimnieciskā uzdevuma veikšanu, piem., tirdzniecībā — preču iepirkšanu un pārdošanu, rūpniecībā — preču ražošanu un pārdošanu, u. t. t. Tirdzniecībā d. r-tu sauc arī par → apgrozījumu rezultātu. Atkarā no tam, vai darbības ienesas lielākas par darbības izmaksām, d. r. var būt vai nu pozitīvs — **darbības peļņa** (Betriebsgewinn, прибыль от производства), vai negatīvs — **darbības zaudējums** (Betriebsverlust, убыток от производства). D. r-tā neietipst ārkārtējas un darbībai svešas (neitrālas) izmaksas un ienesas, piem., īstenai uzņēmuma darbībai nelietotu ēku un zemes ekspluatācijas, finančēšanas, cenu svārstības u. tml. rezultāti. Ar terminu «darbības rezultāts» apzīmē arī uzņēmuma rezultātu. → Izmaksas. Ienesa. Norobežojuma posteņi. Darbība. kb

Darbības rezultātu kants (Betriebsergebniskonto, счет результатов основной деятельности предприятия) → Kants.

Darbības sabiedrība (Betriebsgesellschaft) — viena vai vairāku uzņēmumu dibināta s-ba, lai tai nodotu kādu no savām darbības nozarēm, piem., atkritumu pārstrādāšanu, vai pašu darbība neiederīgu nozari, parasti ar visām ražošanas ierīcēm. D. s-bas dibina arī lielu uzņēmumu sadalīšanai skaidri norobežotos atbildības novados. Par savu darbību d. s-bas atbild uzņēmuma īpašniekiem, kas arī saņem s-bas

tīrienesu. D. s-bas bieži dibina → konkursa un → sanāciju gadījumos, lai darītu iespējamu darbības turpināšanu (ierīču izmantošanu) pirms visu tiesisko attieksmju noskaidrošanas. Vienam uzņēmumam var piederēt vairākas d. s-bas, tā, piem., Dilsdorfas apvienoto tērauda fabriku A/S raktuves, lietuves u. t. t. apsaimnieko 22 d. s-bas. Pēc tiesiskā veida d. s-bas parasti ir A/S vai ierobežotas atbildības s-bas. kb

Darbības salīdzinājums (Betriebsvergleich, сравнение производственной деятельности) → Uzņēmuma salīdzinājums.

Darbības spēja 1) (Handlungsfähigkeit, дееспособность) → Rīcības spēja;

2) (Leistungsfähigkeit, Produktionsfähigkeit, производительность, мощьность) → Darbība.

Darbības uzraudzība (Geschäftsaufsicht, надзор за деятельностью предприятия) — tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumu d. u., ko realizē tiesu iestādes (**tiesu iestāžu darbības uzraudzība**, gerichtliche Geschäftsaufsicht, судебный надзор за деятельностью предприятий), administratīvas iestādes; juridiskām personām piederošiem uzņēmumiem — vēlēti organi (→ Revīzija), zvērināti revidenti, speciāli revīziju uzņēmumi. D. u. var attiekties uz uzņēmuma maksātspēju (→ Konkurs. Administrācija), uzņēmuma finansiāli komerciāliem nolūsiem, tehnisko ierīču drošumu, sanitāro kontroli, strādnieku sociālo stāvokli, kvalificēto strādnieku darba prasmi, darba tirgus noteikumu ievērošanu, nodokļu kontroli, muitas kontroli, dažu izejvielu un pusfabrikātu izlietošanas kontroli. jg

Darbības uzsākšanas izmaksas (Betriebseinrichtungskosten, издержки по организации и открытию предприятия) → Dibināšanas izmaksas.

Darbības valoda (Geschäftssprache, деловой язык) — iestādēs vai organizācijās to darbībā un satiksmē ar klientiem lietotajam valoda.

Darbības zaudējums (Betriebsverlust, убыток от производства) → Darbības rezultāts.

Darbinieks (Arbeiter, Schaffender, трудящийся) — persona, kas strādā vai veic kādu darbu. Vārds «darbinieks» latviešu valodā ir lietots arī šaurākā nozīmē. Senāk par d-ku sauca **klausīnieku** (Fronarbeiter, барщинник), kas pildīja muižu darba klausa. Klausīniekiem bija arī vēl citi nosaukumi. Tautas atmodas laikā ieviesās **tautas darbinieka** apzīmējums; tā sauca personu, kas darbības sabiedrības jeb vispārības labā. Ar laiku šādas personas sauca arī par **sabiedriskiem darbiniekiem** (общественные деятели); šo apzīmējumu lieto vēl līdz šim. Vēlāk paplašināja d-ka jēdzienu, ietilpinot tajā arī citas **garīgā darba strādnieku** (geistige Arbeiter, работники умственного труда) grupas, tādā kārtā atšķirot viņus no strādniekiem jeb fiziska darba veicējiem. Pēc 1918., attīstoties mūsu zemē sociālai likumdošanai, meklē vienotu terminu visu tādu personu apzīmēšanai, kas strādā atkarīgu jeb algotu darbu. Vācu terminoloģijas ietekmē dažkārt lietots vārds **darba ņēmējs** (Arbeitnehmer, работополучатель, нанимающийся), bet tas nav ticis plaši piemērots un tagad jāuzskata par atņemtu. Arī LV kā liberālisma laikmeta terminu to vairs nelieto. Ar 1922. Ljas likumdošanā ieviešas → algota darbinie-

ka termins, pie kam sāk izvairīties no šķirošanas fiziska un garīga darba darītājos. Pēc 1941. d-ka jēdzienu sašaurina, un ar šo vārdu tulko vācu terminu «Angestellter» un krievu — слушающий. Pašā pēdējā laikā vārdu «darbinieks» lieto vācu termina «Bediensteter» tulkošanai, kas aptuveni atbilst vārdam → dienestpersona. Latviešu termins «darbinieks» ieteicams kā aptverošs apzīmējums visām personām, kas veic kādu darbu, neatkarīgi no darba nozares, darba vietas vai veicamā darba rakstura, kā arī neatkarīgi no personas stāvokļa darbā. Ar apzīmētāja palīdzību tuvāk var izteikt darba nozari vai darba vietas raksturu, kā arī pa daļai darba raksturu. Atkarā no darba nozares runā par lauksaimniecības, rūpniecības, tirdzniecības, satiksmes u. tml. d-kiem. Darba vietas raksturu izsaka vēl līdz šim nelietotie, bet nepieciešamie apzīmējumi: **privātie darbinieki** (Privatangestellte, служащие частных учреждений) un **publiskie darbinieki** (öffentliche Angestellte, служащие публично-правовых учреждений). Pēdējie aptver d-kus, kas strādā publiski tiesiskās iestādēs un publiski tiesiskos uzņēmumos, bet pirmie — visus pārējos. Darba raksturu apzīmē vārdi **algots darbinieks** (трудящийся на жаловании) un **nealgots darbinieks** (трудящийся без жалования). Algotos d-kos ietilpst kā publiskie d-ki, tā privātie d-ki, ja vien viņi saņem par darbu algu, t. i., ja viņi veic **atkarīgu darbu** (abhängige Arbeit, несамостоятельная работа). Šis sadalījums algotos un nealgotos d-kos nav juridisks, bet saimniecisks. Nealgotos d-kos ietilpst visi tie d-ki, kas paši ir pilnīgi noteicēji savā uzņēmumā,

paši izraudzijušies darbības sfairu un nes savas darbības risku. Nosaukums «nealgots darbinieks» līdz šim nav lietots. Reizēm šos d-kus sauca par patstāvīgiem d-kiem. Šis termins un tā pretstats «nepatstāvīgs darbinieks» lietojams arī turpmāk, bet citā nozīmē — lai apzīmētu jebkuru d-ka iniciatīvas tiesības un atbildības pakāpi viņa darbā. Nealgoti d-ki tātad vienmēr ietilps **patstāvīgo darbinieku** (selbständiger Schaffender, самостоятельный трудящийся) grupā, bet šie ietilpst arī daļa algoto d-ku, kam augstāks amats, piem., direktori. D-ka stāvokli darbā nosaka viņa → amats. Atkarā no tam, vai d. strādā saimnieciskā darba laukā, kultūras darba laukā vai citā, lieto apzīmējumus — saimnieciskais d., kultūras d. u. c. Lai uzsvērtu d-ku kopību ar savu darba vietu un darba vadību, tagad radīts vācu termins «Gefolgschaft». To tulkojot latviski «saimeste», d-ka vārdu var aizstāt **saimstes loceklis** (Gefolgschaftsmitglied, Gefolgsmann). → Amats. Algots darbinieks. Arods. Stati.

Darbinieku apdrošināšana (Angestelltenversicherung, страхование служащих) → Personu apdrošināšana.

Darbinieku atvaļinājums (Urlaub für Arbeitnehmer, отпуск) = Darba atvaļinājums.

Darbinieku biedrība (Arbeitnehmerverband, -verein, союз рабочих и служащих) — algoto darbinieku organizācija savu biedru saimnieciskā un kultūrālā stāvokļa uzlabošanai. → Arod-
biedrība. av

Darbinieku izgudrojums (Angestellterfindung, Gefolgschaftserfindung, изобретение служащих) → Patentu tiesības.

Darbinieku izgudrojumu tiesības (Angestelltenerfinderrecht, право служащих на изобретение) → Patentu tiesības.

Darbnīca (Werkstatt, мастерская) — → uzņēmums vai uzņēmuma → darbokla, kur norit ražošana. Par d-cām parasti sauc amatniecības uzņēmumu vai rūpniecības u. tml. uzņēmumu darboklas.

Darbnīcas komandītāļa (Werkstattkommanditlohn) → Algu veidi.

Darbokla (Betrieb) — 1) → uzņēmuma tehniska vienība, piem., darbnīca, nodaļa vai darba vieta, kas strādā uzņēmuma darba veikšanai;

2) ar materiāliem, darba rīkiem vai mašīnām apgādāts cilvēks savā **strādāšanas vietā** (Arbeitsplatz, рабочее место) vai cilvēku kopa savās **darba vietās** (Arbeitsstätte, место работы), kas darbojas, lai realizētu mērķus, kas saistās ar vajadzību apmierināšanu. D-las ir ne vien darbnīcas vai to daļas, biroji, visāda veida nodaļas vai darba vietas, bet arī → mājturības. D-las pazīme ir «**vērtību apgrozība**» (Wertumlauf, обращение ценности). To sfaira ir ražošana vai patēriņš, bet uzņēmuma sfaira ir d-lu savstarpējie sakari, it sevišķi tirgus saimniecībā (H. Nicklisch). D-las šai izpratnē ir arī uzņēmumi vai to apvienības. Izšķir a) **pirmatnējās darboklas** (ursprüngliche Betriebe) jeb mājturības un **atvasinātās darboklas** (abgeleitete Betriebe) jeb labumu ražošanas saimniecības; b) **vienkāršās darboklas** (einfache Betriebe) jeb **atsevišķās darboklas** (Einzelbetriebe) un **apvienotās darboklas** (zusammengesetzte Betriebe) jeb **kopdarboklas** (Gesamtbetriebe, Gemeinschaftsbetriebe), pie kam pirmajās ietilpst

viena, bet pēdējās — vairākas d-las; c) **padarboklas** (Gliedbetriebe, Teilbetriebe) vai **blaku darboklas** (Nebenbetriebe) un **patstāvīgās darboklas** (selbständige Betriebe). Patstāvīgās d-las ir uzņēmumi un mājturības. D-las jēdziens ir plašāks par uzņēmuma jēdzienu, jo ietver sevi arī patēriņa saimniecības. Vācu literatūrā un praksē d-las termina lietošana radījusi grūtumus un neskaidrumu tādēļ, ka ar terminu «Betrieb» apzīmē ne vien d-lu, bet to lieto arī darbības, saimniecības, uzņēmuma u. c. nozīmē, kas ņemams vērā, šo terminu tulkojot latviešu valodā. Privātsaimnieciskos pētījumos d. uzskatīta par pētījumu objektu, sakarā ar ko → tirdzniecības mācība jeb → privātsaimniecības mācība pārdēvēta par **darboklas saimniecības mācību** (Betriebswirtschaftslehre). Šis viedoklis nav vispār atzīts, un daļa zinātnieku (F. Leitner, A. Hoffmann) joprojām domā, ka individuāl-ekonomijas pētījumu objekts ir uzņēmums, un piekritīgo mācību sauc par → uzņēmuma saimniecības mācību;

3) termina «darbokla» vietā latviešu literatūrā līdz šim nepareizi lietots termins → nodarbe, ar ko var apzīmēt tikai nodarbošanos, darbību. kb

Darboklas optimis (Betriebsoptimium) → Izmaksas.

Darboklas saimniecības mācība (Betriebswirtschaftslehre) → Darbokla.

Darboklas salīdzinājums (Betriebsvergleich) → Uzņēmuma salīdzinājums.

Darboklu fūzija (Verschmelzung von Betrieben) → Fūzija.

Darbs (Arbeit, труд, работа) — 1) latviešu folklorā d-bu uzskata par mūžības normu, kam

pakļauti kā dievi, tā cilvēki. Tikuma mēraukļa ir tā, ka cilvēks veic līdz galam viņam nolemto d-bu. Pilnīgs un ātrs katra d-ba veikums nodrošina cilvēka eksistenci un laimi. Brīva d-ba grūtumus pārvar dziedot, strādājot kopā talkās un ritmā. Pret nebrīvu grūtu d-bu (klausām) attieksme negatīva; ba

2) mehanikā — rezultāts, kas rodas, spēkam pārvarot kādu pretestību zināmā ceļa posmā, piem., 1 kg smaguma pacelšana par 1 m. Mehanikā šo d-bu mēdz mērīt ar kg/m, g/cm un arī ar → ergiem, kā arī ar zirgspēka vienībām (→ HP). Šai nozīmē ir gluži vienalga, kas d-bu veic — cilvēks, zirgs, ēzelis vai kāda mašina. Arī tautsaimniecības apcerējumos dažreiz nākas lietot terminu «darbs» šādā nozīmē, bet tādos gadījumos, lai izvairītos no pārpratumiem un aplamībām, jāiegaumē, ka d. nav domāts tautsaimniecības izpratnē;

3) ikdienas valodā un dažreiz arī tautsaimniecības literatūrā — uzdevums, ko veic vai apņemas veikt cilvēks. No šās d-ba nozīmes ir atvasināti termini → «darba devējs» un «darba ņēmējs», t. i., personas, kas uzdevumu uzdod vai apņemas to veikt par zināmu samaksu (→ Alga), tāpat arī — «darba meklētājs», → «bezdarbs» u. c. Tāpat par d-bu mēdz saukt arī šāda uzdevuma veikšanas rezultātu un vispār cilvēka zināmu pūļu rezultātu jeb veikumu. Piem., mēdz teikt — mākslas d., zinātnisks d.;

4) ikdienas valodā — zināma uzdevuma veikšanas process jeb cilvēka mērķtiecīga darbība;

5) nacionālsociālisma izpratnē veidojas jauns d-ba jēdziens, kuŗa formulējums dažādu autoru apcerējumos līdz šim vēl dažāds.

Galvenajos vilcienos d. ir domāts kā tautas locekļu dzīves piepildījums; d-ba uzdevums ir kalpot tautai;

6) tautsaimniecības teorijas izpratnē — brīvu cilvēka muskuļu un nervu šūniņu enerģija, ko izlieto saimnieciskiem mērķiem. D-bu šādā nozīmē tautsaimniecības teorija sauc par → ražošanas faktoru. Istenībā d. kā ražošanas faktors aptver vairākus, kvalitātes ziņā pilnīgi dažādus d-ba veidus, kāpēc tas nebūt nav homogēns faktors, bet uzskatāms par vairāku kvalitātes ziņā dažādu ražošanas elementu kopu. Ievērojot to, ka tanī ietilpst kā **fiziskais darbs** (körperliche Arbeit, физический труд), tā arī **garīgais darbs** (geistige Arbeit, умственный труд), d-ba kā ražošanas faktora daudzumu nav iespējams mērīt ar tām d-ba vienībām, ko d-ba mērīšanai lieto mehānikā (piem., izgudrotāja d-bu nav iespējams mērīt ar g/cm). Tāpēc tautsaimniecībā d-ba daudzumu mēri ar laika vienībām (dienām, stundām, mēnešiem), kaut gan arī šis mērīšanas veids ir ļoti neprecīzs, jo vienā un tai pašā laika posmā d. var noritēt ar dažādu intensitāti (→ Darba intensitāte) un dažādu efektivitāti (→ Darba efektivitāte). Ir bijuši mēģinājumi (piem., K. Markss) atsevišķo d-ba veidu kvalitatīvo dažādumu reducēt uz kvantitatīvo dažādumu, uzskatot katru sarežģītāku un vispār katru kvalificētu d-bu kā **potencētu** jeb vairākkārt **reizinātu** vienkāršo **darbu** (potenzierte oder multiplizierte Arbeit, потенцированный или помноженный простой труд). Šie mēģinājumi nav ieguvuši atzinību nedz tautsaimniecības teorijā, nedz arī praktiskajā saimniecībā. Kā lai pasaka,

cik reizes jāreizina vienkārša smaguma nesēja d., lai iegūtu, teiksim, izgudrotāja vai mākslinieka d-bu? Šis jautājums nav atrisināms, jo nav iespējams salīdzināt nesalīdzināmus lielumus. Mēdz izšķirt sekojošos d-ba veidus: a) **dispozitīvais** jeb **vadošais darbs** (dispositive oder leitende Arbeit, диспозитивный или руководящий труд) un **eksekūtīvais** jeb **veicējdarbs** (exekutive oder ausübende Arbeit, исполнительный или исполнительный труд). Pirmais no tiem nepieciešams, lai izstrādātu paredzētā uzdevuma veikšanas plānu un vadītu šā plāna realizēšanai nepieciešamo veicējdarbu. Kamēr neattīstītā sabiedrībā abu šo d-bu subjekts parasti ir viena un tā pati persona, tamēr attīstītā sabiedrībā, kur plaši izmantota → darba dalīšana, šo divējādo d-bu subjekti lielāko tiesu ir dažādas personas; b) **produktīvs** jeb **ražīgs darbs** (produktive Arbeit, производительный, продуктивный труд) un **neproduktīvs** jeb **neražīgs darbs** (unproduktive Arbeit, непроизводительный, непродуктивный труд). Tautsaimniecības izpratnē par produktīvu d-bu sauc ikvienu d-bu, kas rada → derīgumu, bet par neproduktīvu — tādu d-bu, kas nerada derīgumu, piem., nevajadzīgi izšķiestu d-bu, kas notiek kļūdas un pārskatīšanās dēļ. Agrāk par produktīvu d-bu uzskatīja tikai tādu d-bu, kas izlietots materiālu saimniecisku labumu ražošanai — piem., A. Smits (A. Smith) — kāpēc par neproduktīvu sauca skolotāja, dziedoņa u. tml. d-bu. Šī izpratnē tautsaimniecības mācībā sen atmeta. Tehniskā nozīmē par produktīvu d-bu dažreiz fabrikās sauc to strādnieku d-bu, kas nodarbināti tieši attiecīgā pro-

dukta ražošanā, bet par neproduktīvu — palīga strādnieku d-bu, kas veic, piem., fabrikas aptīrīšanas d-bus, tāpat arī d-ba uzraudzības personālu; šo termiņu vietā pareizāk lietot — **tiešais darbs** (unmittelbare, direkte Arbeit, непосредственный труд) un **netiešais darbs** (mittelbare, indirekte Arbeit, вспомогательный труд); c) **kvalificēts darbs** (qualifizierte Arbeit, квалифицированный труд) un **nekvalificēts jeb neapmācīts darbs** (unqualifizierte, ungelernte Arbeit, неквалифицированный труд). Pirmais prasā attiecīgas zināšanas un prasmi, bet otrs — tikai zināmu fizisku spēku. Tāpēc d. savukārt var būt **apmācīts darbs** (gelernte Arbeit), **pamācīts darbs** (angelernte Arbeit) un **neapmācīts darbs** (ungelernte Arbeit). Pirmais ir d., ko veic darbinieks, kas pilnīgi piesavinājies zināma aroda mācību, bet otrs — tāda darbinieka, kas savā arodā apmācīts nepilnīgi vai arī ieguvis zināmu izveicību ar vingrināšanos praksē; pēdējo, atkarā no apmācību ilguma un sekmēm, pieskaita kvalificētam vai nekvalificētam d-bam; d) **brīvais darbs** (freie Arbeit, свободный труд) un **nebrīvais darbs** (unfreie Arbeit, несвободный труд). Otrs ir tāda cilvēka d., kas ir personiski nebrīvs, verga un dzimtcilvēka d. Brīvais d. ir brīva cilvēka d., kurā iespējamas dažādas brīvības pakāpes. Visbrīvākais ir tāds d., kad darbinieks var līgt ar d-ba devēju d-ba līgumu pilnīgi brīvi un tādā kārtā vienoties par d-ba algu, d-ba dienas garumu, d-ba veidu u. t. t. Piederze rāda, ka tik pilnīga d-ba brīvība ļoti bieži nāk par ļaunu pašam strādniekam, jo d-ba devēji, būdami saimnieciski spēcīgāki, nereti

strādniekiem ir uzspieduši visai neizdevīgus d-ba līgumus. Tāpēc gandrīz visās valstīs ir izdoti likumi algotu darbinieku aizsardzībai, kas reizē arī ierobežo d-ba līguma brīvību. aa

Darbvedības grāmatas (Geschäftsführungsbücher) → Grāmatvedības grāmata.

Dārdzības piemaksas (Teuerungszulagen, приплаты на дороговизну) → Algas teōrijas.

Dārgakmeņu apdrošināšana (Juwelversicherung, страхование драгоценностей) → Mantu apdrošināšana.

Dārgmetalli (Edelmetalle, драгоценные металлы) — saimnieciska rakstura apcerējums parasts kopējs apzīmējums zeltam un sudrabam. Šis vārds neapzīmē to pašu, ko ķīmijā lietotais **cēlmetallu** (Edelmetalle, благородные металлы) termins, kas ir kopējs apzīmējums zeltam, platīnam, iridijam, palladijam un dažiem citiem ķīmiski maz aktīviem metalliem, bet ne sudrabam. Īpašs kopapzīmējums zeltam un sudrabam «dārgmetalli» radies tāpēc, ka šie divi metalli ir plaši lietoti naudas un rotaslietu izgatavošanai un ilgu laiku uzskatīti par visdrošākiem un visērtākiem pirktspējas uzglabāšanas līdzekļiem. Monētās un rotaslietās d-lus nelieto ķīmiski tīrus, bet ar vara vai citu metallu piekausējumu (**ligātūru**, Лигатура, лигатура). D-la saturu (pēc svāra) kausējumā izsaka ar skaitli, ko sauc par **raudzi** (Probe, проба). Ljā un arī citur Eiropas kontinentā tagad lieto tūkstošdaļās un decimāldaļās izteiktu raudzi. Krievijas imperijā savā laikā par d-lu raudzi lietoja skaitli, kas rāda, cik deviņdesmitsestdaļu no kausējuma svāra ir d-la svārs (šī sistēma radusies no krievu mārčiņas

dališanas 96 zolotņikos). Abās minētajās sistēmās par raudzes zīmi lieto mazu nullīti skaitļa labās malas augšgalā. Var aplēst, ka, piem., agrākā Krievijas raudze 84⁰ ir tam pašam metallam, kam tūkstošdaļu raudze ir 0,875⁰. Tirdzniecībā laižamās d-lu rotaslietas jānodod īpašai valsts iestādei raudzes konstatēšanai un atzīmēšanai uz priekšmeta. Anglijas raudzes sistēma ir dažāda zeltam un sudrabam. Par **standarta zeltu** (Standardgold, стандартное золото) sauc kausējumu, kurā $\frac{11}{12}$ zelta, bet par **standarta sudrabu** (Standardsilber, стандартное серебро) — kurā $\frac{37}{40}$ sudraba. Zelta tīrsaturu izsaka ar skaitļiem, kas rāda, cik divdesmitceturto daļu (jeb karātu uz troimārciņu) un deviņdesmitsesto daļu (jeb grenu uz troimārciņu) attiecīgais kausējums sevī ietver vairāk (ko apzīmē ar rep. B) vai mazāk (ko apzīmē ar rep. W) zelta nekā standarta zelts. Sudraba tīrsaturu izsaka arī kā starpību pret standarta sudraba tīrsaturu, bet divsimtčetrdesmitdaļās (drachmēs uz troimārciņu). Piem., sudraba tīrsaturu rep. W 18 dwts (drachmes) var izteikt relatīvā skaitlī kā

$$\frac{37}{40} - \frac{18}{240} = \frac{222-18}{240} = \frac{204}{240} = \frac{102}{120} = 0,85.$$

ri

Darījumi ar ārzemju naudu (Sortengeschäfte, валютные операции) → Banku darījumi.

Darījums (Geschäft, сделка) — termins, ko bieži lieto ar tādu pašu nozīmi kā terminu → tiesisks darījums. Ja runā par abstraktiem, bezatlīdzības, fikti- viem d-miem, tad domā par šādiem tiesiska d-ma veidiem. Piem., **abstrakts darījums** (ab-

straktes Geschäft, абстрактная сделка) ir tāds tiesisks d., kura saistība nav atkarīga no kauzas (→ Causa). kč

Darījums grāmatvedībā (Geschäftsvorfall, Buchungsfall, оборот, операция) — katrs fakts vai notikums, kas radījis pārmaiņas → uzņēmuma mantas stāvoklī. Tos sauc arī par **grāmatojamiem darījumiem** (buchungsfähige Geschäftsvorfälle) atšķirā no negrāmatojamiem darījumiem, piem., nolīgtiem, bet vēl neizpildītiem līgumiem. kb

Darījumu norise (Abwicklung) — visu ar kāda tirdzniecības darījuma izpildīšanu jeb realizāciju saistīto darbību kopums. Biržas tirdzniecībā par **realizācijas jeb norises darījumu** (Abwicklungsgeschäft) sauc spekulācijas izpildīšanai noslēdzamu kontrdarījumu. Komisijas tirdzniecībā uzdevuma izpildīšanai noslēgto darījumu sauc par **izpildu darījumu** (Ausführungsgeschäft), bet pašiestāšanās gadījumā — par **seguma darījumu** (Deckungsgeschäft). jg

Darviniskā tautsaimniecības mācība (darwinistische Nationalökonomie, darwinistische Volkswirtschaftslehre, дарвинистическая политическая экономика) — virziens tautsaimniecības mācībā, kas saimniekojošā sabiedrībā cenšas saskatīt tos pašus attīstības likumus, ko formulējis Darvins. Šā virziena pārstāvji ir, piem., Šefle (A. E. F. Schaffle) un Spensers (Herbert Spencer). → Darvinisms. aa

Darvinisms (Darwinismus, дарвинизм) — angļu dabzinātnieka Darvina (1809.—1882.) mācība (pamatdarbs — On the origin of species, 1859.) par organiskās pasaules attīstību, izejot no trim pamatprincipiem: sugu pazīmju

maiņas, ciņas pastāvēšanas dēļ un dabiskās izlases. Organiskajā pasaulē sakarā ar vides, klimata un citāda veida ārēju ietekmi dažādas organismu īpašības mainās, variē. No šām variācijām top pamazām jaunas, īpatnējas sugas. Kā cilvēku, tā arī dzīvnieku un augu pasaulē novērojama parādība, ka aizvien rodas vairāk īpatņu nekā var pastāvēt. Sakarā ar to neizbēgami notiek ciņa eksistence dēļ, kuņā dzīvei mazāk piemērotiem jāiet bojā. Šī ciņa pastāvēšanas dēļ tai pašā reizē veicina sugu dabisko izlasi (natürliche Auslese, natural selection, естественный отбор): organismi ar labākām īpašībām iztur un savas augstvērtīgās pazīmes pārdasta tālāk. Darvinisma filozofiskā nozīme bija tā, ka te mēģināja kauzāli mechanistiskā garā izskaidrot organiskās pasaules parādības, atraisoties no jebkādiem fināliem, teleoloģiskiem principiem. Darvinisma vienpusība tagad tiek vispār atzīta, un to papildina modernā → vitalisma teorija (vācu filozofs Drišs u. c.).

lš

Dārzeni un dārzaugu kultūras tīrumā (feldmäBiger Anbau von Gemüŕe und Gartengewächsen, овощные и садовые культуры в поле) → Dārzkopības statistika.

Dārzkopības skaitīšana (Gartenbauzählung, перепись садоводств) → Dārzkopības statistika.

Dārzkopības statistika (Gartenbaustatistik, статистика садоводства) — → lauksaimniecības statistikas nozare, kas pēti dārzkopību kā atsevišķu lauksaimniecības nozari. Dārzkopību var reģistrēt pēc aizņemtās platības, ražojumiem vai uzņēmuma. Tāpēc d. s.-kas apjoms atkarīgs no tam, ko saprot ar «dārzkopību». Plašākais jēdziens aptver visus uz-

ņēmumus, kas audzē dārzkopības augus (dārzenus, augļu kokus, ogulājus u. c.), neatkarīgi no ražas izlietošanas veida un aizņemtās platības (ieskaita katru lauksaimniecības uzņēmumu, tiklab lielsaimniecību, kā ģimenes dārziņu); šaurākais jēdziens aptver tikai noteikta lieluma (Ljā — ja lauksaimniecībā izmantojamas zemes ir 0,05 ha vai vairāk) un rakstura uzņēmumus (piem., atkarā no saimniecības kopplatības, lauksaimniecībā izmantojamās zemes vai ar dārzaugiem aizņemtās platības u. tml.). Uztvert mēdz ar → skaitīšanu un → tekošu reģistrāciju. Tā kā dārzkopība, īpaši laukos, l. t. ir apvienota ar pārējām lauksaimniecības nozarēm, tad parasti vispārējās lauksaimniecības skaitīšanās izdara arī **dārzkopības skaitīšanu** (Gartenbauzählung, Gartenbauerhebung, перепись садоводств); retāk notiek atsevišķas skaitīšanas. Ljā d. s. ir cieši saistīta ar lauksaimniecības statistiku, un ziņas par dārzkopības stāvokli un struktūru ir ievāktas tikai lauksaimniecības skaitīšanās. Kopš 1935. skaitīšanās dārzu zemi neregistrē atsevišķi, bet kopā ar aņamzemi. Atsevišķas skaitīšanās (piem., 1939.) ir noskaidrota pēc atsevišķām kultūrām ar dārzeniem un sakņaugiem aizņemtā platība (tīrumā un dārzā kopā), augļu koku un ogulāju skaits, un atsevišķi konstatēta dārza platība vai dārza daļa, kas aizņemta tikai ar augļu kokiem un ogu kultūrām. Ziņas par augļu un dārzeni ražām ievāc ar → korespondentu palīdzību. LV d. s. pēdējā laikā ir izveidota diezgan pilnīgi. 1939. tautas, arodu un uzņēmumu skaitīšanā saimniecībās, kuņā zemes kopplatība bija mazāka par 0,50 ha, ar mājturības lapām no-

skaidroja saimniecību skaitu un piekritīgās dārza zemes platību; saimniecībām, kam kopplatība lielāka par 0,50 ha, bija jāizpilda īpaša lapa, kur, attiecoties uz zemes izlietošanu dārzaugu kultūrām, paredzēts šāds grupējums: 1) **dārzniecības, kas ražo tirgum** (Erwerbsgartenbau, обслуживающее рынок садоводство), ieskaitot platības zem stikliem; 2) **mājas dārzi** (Hausgärten) un **mazdārzi** (Kleingärten) — augu kultivēšana pašu vajadzībām; 3) **košuma dārzi** (Ziergärten, декоративные сады) un **privātie parki** (private Parkanlagen, частные парки); 4) **augļu dārzi bez pakultūrām** (Obstanlagen ohne Unterkulturen, плодовые сады без промежуточных культур); 5) **kokaudzētavas** (Baumschulen, древесные питомники) un 6) **dārzena un dārzaugu kultūras tīrumā** (feldmäßiger Anbau von Gemüse und Gartengewächsen, овощные и садовые культуры в поле); noskaidroti arī citi jautājumi par dārzkopību (piem., par ražas izlietošanu). Bez vispārējām skaitīšanām izdarītas arī īpašas reģistrācijas (piem., par kokaudzētavām), piegriežot īpašu vērību arī atsevišķām problēmām (piem., mazdārziem, dārzena platībām). Dārzaugu ražas noskaidro ar īpašu korespondentu palīdzību. Avoti: Ljā — Ljas Lauks. un MB; LV — Stat. Dt. R., Vjh. Stat. Dt. R., Wirtsch. u. Stat. kz

Dārzniecība, kas ražo tirgum (Erwerbsgartenbau, обслуживающее рынок садоводство) → Dārzkopības statistika.

Dārzsaimniecības uzņēmums (Gartenbaubetrieb, садоводственное предприятие) → Lauksaimniecības sistēma.

Dārzu pilsēta (Gartenstadt, садгород) — plānveidīgi izbūvēta

un ierīkota pilsēta, kur iedzīvotāju dzīves un darba apstākļi pēc iespējas tuvināti lauku dzīves apstākļiem. D. p-tas izbūves un iekārtošanas pamatprasības ir: 1) pilsēta jāizbūvē pēc tāda plāna, kuŗā piegriezta pienācīga vēriņa higiēniskiem apstākļiem un satiksmes ceļu izveidošanai; 2) izbūvējot dzīvokļu mājas, jā rūpējas, lai katrā dzīvoklī būtu pietiekami daudz gaismas un gaisa; lai pie katras mājas būtu savs dārziņš, bet visā pilsētā lai būtu vairāk apstādījumu un atpūtas laukumu; 3) pilsētas robežās atstājami plašāki lauksaimniecībā vai dārzkopībā izmantojami zemes gabali, kas sekmētu pilsētas iedzīvotāju apgādi ar svaigiem pārtikas ražojumiem; 4) pilsētas izbūvē ieguldītie kapitāli nedrīkst gūt lielu peļņu, lai arī rūpniecībā un tirdzniecībā nodarbinātiem strādniekiem dotu iespēju dzīvot veselīgos dzīvokļos un brīvā dabā. D. p. nav domāta dzīvokļu kolonija, bet pilsēta ar tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem. Minētie d. p-tas principi tiek realizēti, pārveidojot un no jauna izbūvējot pastāvošās pilsētas. eš

das [Ljā] — dekastērs.

Dastmērs (Kluppe, мерная вилка) — koka caurmēra mērijamais rīks.

Dastošana (Kluppieren, перечер деревьев) — augošu vai guļošu koku caurmēru mērīšana.

Dati (Daten, статистические данные) — 1) statistikas materiāla apstrādāšanas skaitliskie rezultāti;

2) (показания, факты) — liecības, ziņas, fakti. → Dotums.

Dato vekselis (Datowechsel, dato-вексель) → Vekselis.

Datum ut supra [lat.] — datums kā augšā.

Datuma aile (Datumsalte, графа для даты) → Grāmatvešana.

Datuma pulkstenis (Datumuhr, Datumstempel) → Laika kontrole.

Daudzbalsu akcija (Mehrstimmrechtsaktie) → Akcija.

Daudzkārtējais caurraksts (mehrfache Durchschrift, многократно копированная запись) → Caurraksta grāmatvešana.

Daudzpusīgi līgumi (mehrseitige Verträge, многосторонние договоры) → Līgums.

Daudzuma apgrozījums (Mengenumsatz, количественный оборот) → Apgrozījums.

Daudzuma atlaide (Mengenachlaß, Mengenabschlag, скидка с количества) → Atlaide.

Daudzuma atlīdzība (Mengengebühren, количественные пошлины) → Atlīdzība.

Daudzuma kotācija (Mengennotierung, Quantitätsnotierung, Warennotierung, котировка по количеству) → Biržas kurss.

Daudzuma kurss (Mengenkurs, курс по количеству) → Biržas kurss.

Daudzums (Menge, количество) → Kotācija.

Daudzumu nolēse (Mengenrechnung, учет количества) → Grāmatvedība.

Dausa plāns (Dawes-Plan, план Дауэса) → Reparācijas.

Dāvinājums (Schenkung, дарение) — līgums, ar kuŗu kāda persona — **dāvinātājs** (Schenker, даритель) — aiz devības piešķir otram bez atlīdzības kādu mantu.

Dāvinājums nāves gadījumam (Schenkung auf den Todesfall, дарение на случай смерти) ir apslēpts testaments. **Dāvinājums ar uzlikumu** (Schenkung unter Auflage, дарение с возложением) — d., kuŗam pievienots → uzlikums.

Dāvinājums ar uzlikumu (Schenkung unter Auflage, дарение с возложением) → Dāvinājums.

Dāvinājums nāves gadījumam (Schenkung auf den Todesfall, дарение на случай смерти) → Dāvinājums.

Dāvinājumu nodoklis (Schenkungssteuer, налог с дарений) — nodoklis, ko ņem no kustamas un nekustamas mantas (naudā novērtētas summas) tās dāvināšanas gadījumos. kp

Dāvinātājs (Schenker, даритель) → Dāvinājums.

Db. = saisin.: → Debentures.

D-bankas (D-Banken) — agrākais kopnosaukums Vācijas lielbankām, kuŗu nosaukumi sākas ar burtu D (Dresdener Bank, Deutsche Bank und Disconto-Gesellschaft, Darmstädter Bank); tagad palikušas tikai 2 pirmās bankas. rr

d. d. 1) [lat. de dato] — no šās dienas; **2)** [lat. de dicto die] — no noteiktās dienas.

dd — saisin.: doctorandus, doktorands, persona, kas liek → doktora pārbaudījumus.

De facto [lat.] — faktiski; pretstatā de iure [lat.] — tiesiski.

De facto atzišana (de facto Anerkennung, признание de facto) — kādas jaunas valsts pagaidu atzišana citā valstī zināmu atieksmju izveidošanai ar to. hv

De iure [lat.] — tiesiski; pretstatā de facto [lat.] — faktiski.

De iure atzišana (de iure Anerkennung, признание de iure) — kādas jaunas valsts galīga tiesiska atzišana citā valstī vai citās valstīs. Ar šo atzišanu atzinēja valsts pasludina, ka tā konstatē faktus — jaunā starptautisko tiesību subjekta esmi (atzišanas deklarātīvā daba) un ir gatava stāties oficiālā attieksmē ar

to (atzīšanas konstitūtīvā daba). Atzīšana var notikt ar formālu deklarāciju vai konkludentu rīcību, piem., ar diplomātisko attieksmju nodibināšanu. D. i. a. vajadzīga ne vien jaunradušās valsts legalizēšanai, bet arī kādas valsts bojā ejas (iekļaušanas dēļ citā valstī) konstatēšanai un tiesiskai atzīšanai. hv

Debašu raksts (Eilschrift, Debattenschrift) → Stenografija.

Debates (Debatte, дебаты) — pārrunas mutes vārdiem; iztirzājums; strīdi.

Debellācija [lat. debellatio, subjugatio] (Debellation, завоевание) — kādas valsts iekarošana, tās valsts varas galīga iznīcināšana, līdz ar ko šī valsts beidz pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts. hv

Debentures [angl.], saīsin.: Db. (Schuldverschreibung, облигация) — → obligācijas apzīmējums angļu valodā.

Dēbeta atlikums (Sollsaldo, сальдо дебера) → Atlikums.

Dēbeta ierakstu kopsumma (Soll-Umsatz, сумма записей дебера) → Aproxijums.

Dēbetējamais konts (Lastschriftkonto, счет дебетования) → Grāmatojums.

Dēbetējums (Lastschrift, Belastungsbuchung, дебетовая запись) — darījuma summas ieraksts konta → dēbetā.

Dēbetēt (debitieren, belasten, дебетовать) — ierakstīt → konta kreisajā pusē jeb dēbetā.

Dēbetlēse → Dēbetnota.

Dēbetnota, dēbetējuma zīme (Belastungsanzeige, Lastschriftanzeige, Lastschriftzettel) — paziņojums par klienta kontā izdarīto → dēbetējumu. Ja šī zīme ierakstīta → lēses veidā, tad to sauc arī par **dēbetlēsi**, jo uz tās

pamata dēbetē klienta kontu. Dēbetlēse ir arī pārdevēja pircējam izrakstītā lēse. → Dekonts. Kreditnota. kb

Dēbets [lat. debet — «viņš ir parādā»] (Debet, Debetseite, Soll, debet) — → konta kreisās puses apzīmējums.

Dēbija (Debüt, дебют) — pirmā uzstāšanās.

Dēbitēt (debütieren, дебютировать) — pirmo reizi uzstāties publikas priekšā.

Dēbitors (Debitor, Schuldner, дебитор, должник) — parādnieks, persona, pret kuru uzņēmumam ir → prasījums. → Bilancē .d.-ru postenī parasti uzrāda t. s. grāmatu prasījumus par pārdotām precēm, par pakalpojumiem, izdarītām iemaksām, nesapemtām ienesām u. tml. kb

Dēbitorvalsts (Schuldnerland, Schuldnerstaat, государство-дебитор) → Ārējā kapitāla bilance.

Decentrālizācija (Dezentralisation, децентрализация) → Centrālizācija.

Decentrālizētā emisiju banka (dezentralisierte Notenbank, децентрализованный эмиссионный банк) → Banka.

Decentrālizētā grāmatvedība (dezentralisierte Buchhaltung, децентрализованное счетоводство) → Grāmatvedības organizācija.

Decentrālizētā statistika (dezentralisierte Statistik, децентрализованная статистика) → Statistikas organizācija.

Decernents (Dezernent, Sachbearbeiter) — lietu apstrādātājs iestādēs. → Referents.

Deciars (Deziar, дециар) — metriskās sistēmas laukuma mērs, 0,1 ara.

Decigrams (Dezigramm, дециграмм) — metriskās sistēmas svara mērs, 0,1 grama.

Decilītrs (Deziliter, децилитр)

— metriskais tilpuma mērs, 0,1 litra jeb 100 kubikcentimetru.

Deciljons (Dezillion, децильон) → Skaitļu nosaukumi.

Decils (Dezil, децил) → Mediāna.

Decimālā klasifikācija (dezi-male Klassifikation, децимальная классификация) → Klasifikācija.

Decimētrs (Dezimeter, дециметр) — metriskās sistēmas ga-ruma mērs, 0,1 metra jeb 10 centimetru.

Decistērs (Dezister, децистера) = 0,1 m³. → Stērs.

Decuma [lat.] (Zehnte, десятина, десятая доля доходов) — desmitā daļa; Romas valsts ienākums no valstij piederošām zemēm, ko parasti ņēma graudā — 1/10 ražas, bet varēja izpirkt arī naudā. Romas valsts beigās arī baznīca ņēma desmito tiesu ķeizaru piešķirtos novados. vk

Deditīciji [lat. dediticii] (Dediticii, сдавшиеся, покорившиеся) — īpaša iedzīvotāju klase senajā Romā: 1) kas kādreiz ciņā pret romiešiem bija spiesti padoties uzvarētāja žēlastībā [peregrini dediticii]; 2) īpaša brīvā atlaisto vergu klase ar mazākām tiesībām (verdzības laikā sodīti un vēlāk atlaisti brīvībā). vk

Dedukcija (Deduktion, дедукция) — pētišanas un domu gājiens no vispārīgā uz atsevišķo. Pretējais ir → indukcija. Pētiņot kādu objektu deduktīvi, izejam no viena vispārīga principa, aksiomas, un ar to izskaidrojam atsevišķas parādības. Sakarā ar to deduktīvā metode ir → racionāla metode, jo izejas pamatprincipus un pamata katēgorijas te iegūst ar tiro domāšanu, bet ne ar novērojumiem un eksperimentiem. Izšķir tāpēc deduktīvās zinātnes (pretstatā induktīvām zinātnēm),

kā, piem., matemātiku, loģiku, ētiku, kas no nedaudzām pamata katēgorijām atvasina spriedumus par atsevišķām parādībām. Deduktīvā metode visspilgtāk sastopama racionālistu filozofu darbos, kur, izejot no viena pamatprincipa, izskaidro visu iru; piem., Šopenhauers izskaidro visu kosmu, izejot no gribas kā pamata katēgorijas. Ja izejas pamatprincipi ir neapšaubāmi pareizi, tad arī ar d-jas palīdzību iegūtajiem spriedumiem jābūt pareiziem. Ja turpretim šim pamatprincipam ir tikai hipotētiska nozīme, tad arī visiem no tā atvasinātiem spriedumiem būs tikai varbūtīga nozīmība. Kants izšķir **transcendentālo dedukciju** (transcendentale Deduktion, трансцендентальная дедукция) un **empīrisko dedukciju** (empirische Deduktion, эмпирическая дедукция). Transcendentālā d. noskaidro, kā apriņķās domāšanas formas (katēgorijas) var attiekties uz pieredzes saturiem. Te atklājas, ka katēgorijas ir objektīvi nozīmīgas, jo tikai tās padara pašu pieredzi par iespējamu. Bez šām katēgorijām (piem., → laika un → telpas) nemaz nevar nonākt pie objektīvas pieredzes. Empīriskā d. noskaidro, kā ar pieredzes un refleksijas (domāšanas) palīdzību nonākam pie atziņas. lš

Dedzamo līdzekļu monopols (Zündwarenmonopol, монополия на зажигательные предметы) → Monopols.

Dedzamo līdzekļu nodoklis (Zündwarensteuer, налог с зажигательных предметов) — nodoklis, ko ņem no aizdedzamiem līdzekļiem — sērkokļiem, šķiltavām u. tml. kp

Defekts (Defekt, дефект, недо-чет) — trūkums, nepilnība.

Defensīva aliance (Defensiv-

allianz, оборонительный союз) — aizsardzības nolūkos nodibināta divu vai vairāku valšņu s-ba.
hv

Defensīva pašpalīdzība (defensive Selbsthilfe, Notwehr, оборонительная самопомощь) — starptautiskās tiesībās atzīta tiesība atvairīt ar varu prettiesisku uzbrukumu, kas vērstas pret kādas → valsts teritoriju, kuģi vai → valsts organu. Nav identificējama ar → represāliju. hv

Deficits, iztrūkums (Unterbilanz, дефицит) — grāmatvedībā bilances līdzsvarozāšanai aktīvā ierakstīta summa, kas rāda, par cik parādu kopsумma pārsniedz mantu kopsумmu. Vienpersonas uzņēmumā un personālsabiedrībās tādā gadījumā pašu kapitāla vairs nemaz nav, un parādu kopsумma ir lielāka par mantu kopsумmu. Kapitālsabiedrībās, kur pamatkapitāls ir pastāvīgs lielums, kas nemainās ar tīrienesas pieskaitījumiem vai tīrā zaudējuma atskaitījumiem, d. ir tad, ja tīrā zaudējuma summa ir lielāka par visu pašu kapitāla posteņu kopsумmu. Šādās bilancēs parādu kopsумma lielāka par mantu kopsумmu, kādēļ tās sauc par **pārkreditēšanās bilancēm** (Überschuldungsbilanz). Ja, bilanci sastādot, konstatēts d., tad s-bu uzņēmumos sasaučamas daļībnieku kopsapulčes un visos uzņēmumos jāierosina → administrācijas iecelšana vai → konkursa atklāšana. Vienpersonas un personālo s-bu uzņēmumos d-ta segšana iespējama no uzņēmumu īpašnieku personiskās mantas, ja tiem tāda ir. Pretējā gadījumā, tāpat arī kapitāla s-bās, d. jāsedz kreditoriem. Kooperatīvās s-bās d-ta segšana iespējama, realizējot biedru papildatbildību, ja tādu paredz statūti. Literātūrā un

praksē par d-tu bieži sauc kapitāla un kooperatīvo s-bu bilanču aktīvā uzrādāmās → tīrā zaudējuma summas arī tad, ja šādas summas ir mazākas par pašu kapitālu kopsумmu; tas nav pareizi. Tīrais zaudējums nav sajaucams ar d-tu. Par d-tu var uzskatīt tikai to tīrā zaudējuma daļu, kas pārsniedz visu pašu kapitāla posteņu kopsумmu;

2) → ieņēmumu pārsniegums (pārums) pār → izdevumiem, it sevišķi valsts un pašvaldību saimniecībā. → Valsts budžets;

3) uzticētas vai pārvaldišanā nodotas mantas, piem., naudas, preču u. c. → iztrūkums. kb

Definīcija (Definition, определение) — pilnīga to pazīmju uzrādīšana, kas veido attiecīgā jēdziena saturu. D-jā, lai tā būtu pareiza, jānorāda definējamā jēdziena sugas (genus proximum) un kārtas (differentia specifica) atšķirība. Par attiecīgā jēdziena tuvāko sugu sauc vismazāk vispārīgo jēdzienu no tiem, kuriem pakārtots šis attiecīgais jēdziens. Kārtas atšķirība ir tā pazīme, ar kuņu attiecīgais jēdziens atšķiras no visiem tai pašai tuvākajai sugai līdzpakārtotiem jēdzieniem. Izšķir **nominālās definīcijas** (nominal Definition, номинальное определение) un **reālās definīcijas** (reale Definition, реальное определение). Nominālā d. noskaidro vienīgi, kā jāsaprot attiecīgais vārds resp. termins. Reālā d. turpretim noskaidro pašu jēdziena saturu resp. uzrāda visas pazīmes, kas veido tā saturu. D-jā jāizvairās no kļūdām, ko bieži pieļauj. Tā, piem., Kants izteicies, ka filozofija esot pilna kļūdainu d-ju. Galvenās kļūdas d-jās var būt šādas: D. ir pārāk plaša. Šai gadījumā neatklāj de-

finējamā objektā galvenās un raksturīgākās pazīmes. D. ir pārāk šaura. Tas būs tad, ja definējumam pievienos tādu lietu pazīmi, kas pieder ne visiem definējamiem priekšmetiem. Tādā gadījumā definējumam nebūs vairs pakārtoti visi priekšmeti, kas ietilpst definējamā jēdzienā, bet vienīgi tie, kam piekrīt šī liekā pazīme. **Tautoloģija** (Tautologie, тавтология) d.-jā. Te definējamais jēdziens atkārtojas, kas rada neskaidribu. **Apļa jeb /riņķa / definīcija** (Zirkel). Šai gadījumā attiecīgu jēdzienu definē ar tāda jēdziena palīdzību, kuŗu pašu pēc tam definē ar definējamā jēdziena palīdzību. Sliktākais šās kļūdas veids ir identitāte definējumā (definitio idem per idem). Te definējamo jēdzienu definē ar to pašu jēdzienu, kas tikai izteikts citiem vārdiem. **Negatīvā definīcija** (negative Definition, отрицательное определение). Te ir runa tikai par to, kā nav definējamā jēdziena saturā, bet netiek noskaidrots jautājums, kādas pazīmes šai saturā ietilpst. Šādas negatīvas d.-jas nekā neizteic. → Circulus vitiosus. lš

Definitīvā nauda (definitives Geld, дефинитивные деньги) → Knapa naudas teorija.

Deflācija (Deflation, дефляция) — naudas pirktspējas celšana, samazinot apgrozībā esošo maksāšanas līdzekļu daudzumu. Pretstats — → inflācija. Maksāšanas līdzekļu samazināšanu izdara ar šādiem paņēmieniem: 1) pieprasa agrāk piešķirto kredītu daļēju atmaksu un ar jauna kredīta piešķiršanu saista stingrus noteikumus un ierobežojumus; 2) valsts uzliek palielinātus nodokļus un ar ienākušajām summām sedz savus izdevumus un pārpalikušo daļu izņem no apgrozības un

šādā veidā pakāpeniski samazina maksāšanas līdzekļu daudzumu valstī; 3) ar iekšējo valsts aizņēmumu palīdzību uzsūc brīvos maksāšanas līdzekļus. Neērtumi rodas no tam, ka līdz ar aizņēmuma izdarīšanu valsts bezaugļu parāds (papirnaudas veidā) pārvēršas par parādu, par ko jāmaksā augļi; 4) naudas daudzuma samazināšanu vēl iespējams panākt, ja valsts rada apstākļus, kuŗos palielinātos pieprasījums pēc maksāšanas līdzekļiem. To panāk ar tirdzniecības, rūpniecības un lauksaimniecības paplašināšanu un atdzīvīnāšanu, līdz ar ko paceļas iedzīvotāju pirktspēja. → Deflatēšana. rr

Deflatēšana (Deflatierung) — paņēmieni naudā izteiktu lielumū pārlēšanai naudā ar vienādu → pirktspēju. Šāda pārlēšana nepieciešama, ja grib salīdzināt vai tālāk apstrādāt laika rindas locekļus, īpaši, ja tie reprezentē laika posmu, kuŗā naudas pirktspēja ir mainījusies. Šim nolūkam noderīgi attiecīgi cenu → indeka skaitļi, ar ko mēri → cenu limeni. Pārlēšanu izdara, dalot rindas atsevišķus locekļus ar atbilstošu indeku un reizinot ar 100. Piem.:

Gadi	Ljas ār. tirdzn. eksporta vērtība milj. ls	Vairumtirdzn. cenu indeks eksp. precēm (1913.=100)	Eksporta vērtība milj. ls izteikta ar vienādu pirktspēju
1928.	261,4	174	150,2
1929.	273,9	158	173,4
1930.	247,9	136	182,3
1931.	163,8	102	160,6
1932.	96,5	81	119,1
1933.	81,5	78	104,5
1934.	85,3	79	108,0
1935.	98,7	81	121,8
1936.	138,3	94	147,1
1937.	260,7	145	179,8
1938.	227,2	136	167,1
1939.	227,1	151	150,4

Izdarot šādu pārlēšanu, visi lie-lumi ir izteikti tā gada resp. lai-ka posma naudas reālā vērtībā jeb pirktspējā, kas ņemts par indeka bazi. Salīdzināšanai derī-gus lielumus šais gadījumos ie-gūstam tikai tad, ja d-nai ir izvē-lēts piemērots indekss, atkarā no salīdzināšanas mērķa. Ja salīdzinām preču apgrozījumus vairum-tirdzniecībā, jālieto vairumtirdz-niecības cenu indekss; ja preču ap-grozījumus mazumtirdzniecībā — mazumtirdzniecības cenu indekss; ja strādnieku algas — dzīves iz-maksu indekss strādniekiem; ja būvju izmaksas vērtību — būv-izmaksu indekss; ja lauksaimnie-cības ražojumu apgrozību — pirkto resp. pārdoto lauksaimnie-cības preču indekss. Pie tam in-dekam jāatbilst ne tikai pēc no-saukuma, bet arī pēc satura: pie-mērots un reprezentatīvs faktoru sastāvs, pareizi izvēlēti svāri, noderīga bāze un pareiza indeku aplēsumu metode, kas palikusi nemainīga salīdzināšanas periodā. Daži Ljā aplēstie un publicētie indeki minēto prasību dēļ vai nu pavisam nav noderīgi d-nas no-lūkiem (piem., LSP un RPSB mazumtirdzniecības cenu indeki), vai arī tikai ierobežotā veidā (piem., LSP vairumtirdzniecības cenu indekss). Termins «deflatē-šana» apzīmē tikai aplēšanas pa-ņēmienu, un pēc būtības tas ir mazāk piemērots tad, ja lielumu pārlēšana izdarīta cenām kritot.

kz

Deflatētā cena (deflatierter Preis, дефлятированная цена) → Cenu veidi.

Defraudācija (Defraudation, дефракдация) — 1) ar maitu vai akcīzi apliekamu preču vai ražo-jumu nelikumīga laišana apgro-zībā, šos maksājumus neizdarot; → Kontrabanda;

2) piesavināšanās.

vv

Defraudants (Defraudant, мо-шенник, вор) — krāpnieks, cil-vēks, kas piesavinājies cita naudā.

Deglomerācija (Deglomeration, делгомерация) → Novietne.

Degresīvās izmaksas (degressi-ve Kosten, депрессивные из-держки) → Izmaksas.

Degvīna monopols (Brannt-weinmonopol, винная монопо-лия) → Dzērienu nodoklis.

Dekabristi (Dekabristen, декаб-ристы) — militāra apvērsuma mēģinājuma dalībnieki Pēterpilī 1825. 14. (26.) 12., kad, izmantojot neskaidrību troņa mantošanā pēc Aleksandra I nāves, tie ar kara-spēka palīdzību gribēja gāzt Krievijā monarchiju, lai nodibi-nātu republiku, atceltu dzimtnie-cību un sasniegtu citus slepeno politisko organizāciju mērķus. Plašākā nozīmē arī šo organizā-ciju locekļus sauc par d-tiem, jo pēc decembra dumpja sabrukuma viņus tiesāja un sodīja. ba

Dekadas bilance (Dekaden-bilanz, декадный баланс) → Bi-lance.

Dekagramms (Dekagramm, дека-грамм) = 10 gramu.

Dekalēt (dekalieren, терять в весе вследствие усушки) → De-kalo.

Dekalitrs (Dekaliter, декалитр) = 10 litru.

Dekalo, kalo (Dekalo, Kalo, усушка) — 1) mēra vai svara iz-trūkums, kas rodas precēm žūstot vai līdzīga iemesla dēļ. **Faktiskais dekal** (echter Dekalo, фактическая усушка) — faktiski pārbaudītais nožuvuma svara iz-trūkums. **Pielaištāis dekal** (limi-tierter Dekalo, лимитированная усушка) — augstākā pielaižamā nožuvuma robeža; vv

2) atlaide sakarā ar minēto zu-

dumu. **Dekalēt** (dekaliere, ре-
рять в весе вследствие усушки)
— zaudēt svaru nožuvuma dēļ.
ка

Dekametr (Dekameter, дека-
метр) = 10 metru.

Dekāns (Dekan, декан) — 1)
universitātes fakultātes vadītājs;
konservātorijā — nodaļas vadi-
tājs;

2) (Doyen du corps diplomatique,
старшина дипломатическо-
го корпуса) — diplomātiskā kor-
pusa vecākais;

3) katoļu baznīcā — domkapi-
tula otra amatpersona pēc prā-
vesta; **draudžu apgabala** (Sprengel,
епархия) vecākais priesteris,
klosterā desmit mūku vecākais;
ev.-lut. baznīcā — superintenden-
dents;

4) desmitnieks (2).

Dekars (Deкар, декар) = 10
aru, 0,1 hektara.

Dekastērs (Dekaster, декастер)
= 10,0 m³. → Stērs.

Deklarācija (Deklaration, де-
кларация) — noteiktā formā
sastādīts paskaidrojums, ko ie-
sniedz dažādām iestādēm: mui-
tai, pastam u. c. Sevišķi d-ju
veidi ir šādi: 1) pēc noteiktas
sēmas sastādīts paziņojums ie-
nākuma nodoklim, ko nodokļu
maksātājs par saviem ienāku-
miem iesniedz nodokļu iestādei;

2) kādas valsts vai vairāku
valšku gribas izpaušanas paziņo-
jumā vai līgumā, piem., Parīzes
jūras tiesību d.
кп

Deklasifikācija (Deklassifika-
tion, Abtarifizierung, деклассифи-
кация) — zemākas tarifa klases
noteikšana, tarifa pazemināšana.

Dekoncentrācija (Dekonzentra-
tion, деконцентрация) — valsts
pārvaldes sistēmas paveids, viena

no decentralizācijas formām,
pretstats koncentrētai valsts pār-
valdei. Valsts pārvaldes aparāts
savā uzbūvē un pakārtotībā var
būt vai nu koncentrēts, vai de-
koncentrēts. Pārvalde ir koncent-
rēta, ja centrālo iestāžu kompet-
ence, salīdzinot ar tām pakļauto
iestāžu un amatpersonu kompet-
enci, plaši aptver pēdējās un
ietekmē to galējos administrāti-
vos aktus un rīcību; pārvaldes
gribu veidojošā darbība tādā ga-
dījumā l. t. ir valsts centrālo ie-
stāžu rokās. → Koncentrētas pār-
valdes pamatforma ir **centrāli-
zācija** (Zentralisation, централи-
зация). Valsts pārvalde turpre-
tim ir dekoncentrēta, ja pakļauto
valsts iestāžu kompetence noteik-
ta samērīgi plaši un patstāvīgi uz
centrālo iestāžu konta. Te vietē-
jiem valdības orgāniem savas
kompetences robežās pieder pat-
stāvīgas lemlšanas tiesība. Centrā-
lās iestādes var atcelt un grozīt
vietējo valsts iestāžu lēmumus
tikai likumā noteiktos gadījū-
mos un tur noteiktā kārtā. D. kā
valsts pārvaldes sistēma jāatšķir
no valsts pārvaldes, kas ir de-
centralizēta ar pašvaldību palī-
dzību.
v

Dekonts (Dekompte, no fr. dé-
compte) — 1) atvilkums, lēses
summas samazinājums; 2) pret-
lēse (Gegenrechnung), kas korri-
ģē kādu agrāk saņemtu vai iz-
rakstītu lēsi. → Lēse. Dēbetnota.
Kreditnota.
кб

Dekortēt (dekortieren, сделать
вычет, скидку) → Dekorts.

Dekorts (Dekort, декорт) — 1)
tirdzniecībā cenas → atlaide vai
pamazinājums (Minderung) par
preces nesaskanēšanu ar līgumu
un par svāra vai mēra trūkumu;

2) vairumtirdzniecībā → skonto
par maksājumu skaidrā naudā;
3) → rabats, ko eksportierim

apleš piegādātājs par piegādēm, kas faktūrētas pēc cenu saraksta. **Dekortēt** (dekortieren, сделать вычет [скидку]) nozīmē atņemt.

kb

Dekrēts (Dekret, декрет) — administratīvs noteikums. Termiņš «dekrēts» aizgūts no franču valodas (décret) un nozīmē to pašu, ko administratīvs noteikums.

Dēķens, deķeris (Däcker, Decher, десяток) — skaita kopa = 10 gabalu. Šāda skaita kopa līdz 19. g. s. pastāvēja ādu tirdzniecībā.

Deķeris (Däcker) → Dēķens.

Delācija (Delation, открытие наследства) → Mantojums.

Deldējamaais aizņēmums (Tilgungsanleihe, погашаемый заем) → Aizņēmums.

Deldēšana, amortizācija (Tilgung, Amortisation, погашение, амортизация) — ilgtermiņa parādu vai pašu kapitālu pakāpeniska atmaksa vai līdzekļu krāšana vienreizējai atmaksai. D-nu dažreiz nepareizi sauc arī par → dzēšanu, no kā jāizvairās. → Amortizācija. Ilgtermiņa aizņēmumu deldēšana.

kb

Deldēšanas fonds (Tilgungsfond, фонд погашений) — 1) ilgtermiņa parādu vai pašu kapitālu atmaksai rezervētas mantas. D. f-di jākrāj, ja aizņēmumu vai pašu kapitālu neatmaksā tekoši, bet uz reizi aizņēmuma vai koncesijas termiņa notecēšanas gadā. D. f-dus parasti krāj noguldījumu vai vērtspapīru veidā; tie ir uzņēmuma mantas sastāvdaļa, un tādēļ tie parādāmi → bilances aktivā. D. f-dus sauc arī par amortizācijas fondiem. → Amortizācija. Ilgtermiņa aizņēmumu deldēšana;

2) ilgtermiņa kreditiestādēs at-

maksātās aizdevuma daļas nolēsei vedams konts vai piekritīgs bilances pasīva postenis. Šāds d. f-dus ved, piem., valsts zemes banka, pie kam atmaksātām aizdevumu summām pieskaita katru pusgadu arī augļus par līdz tam saņemtām atmaksām. D. f-du uzskata par iekilātās nekustamās mantas neatdalāmu piederumu, un tādēļ mantas pārdošanas vai atsavināšanas gadījumā d. f. pāriet jaunam īpašniekam. Ar d. f-du parāds uzskatāms par dzēstu, ja fonds sasniedzis izsniegtā aizdevuma summu. Pēc būtības tas nav d. f., bet izsniegtā aizdevuma korektīvpostenis, kas grāmatās parādās aizdevumu atmaksu netiešā grāmatojumā un rāda, kāda aizdevuma daļa jau atmaksāta. Nav pareizi to saukt par d. f-du, bet tas jāsauc par aizdevumu atmaksām, daļējām aizdevumu atmaksām vai tml. → Fonds.

kb

Deldēšanas plāns (Tilgungsplan, план погашения займов) → Ilgtermiņa aizņēmuma deldēšana.

Delegācija (Delegation, делегация) — 1) kollēģija, kuŗā ietilpst trīs vai vairāk personas, ko sūta kāds publiski tiesisks tiesību subjekts, piem., valsts vai pašvaldība, ar īpašu uzdevumu pie cita publiski tiesiska tiesību subjekta vai tā likumīgā pārstāvja;

2) publiskās tiesībās d. ir pilnvarojums, piešķirtā tiesība vai kompetence. Te atšķir: a) **vispārīgo delegāciju** (allgemeine Delegation, общая делегация), ja pilnvarojums izteikts vispārīgā veidā; parasti tāds pilnvarojums izteikts satvermes likumā vai arī kādā atsevišķā likumā, bet tomēr vispārīgā veidā; b) **speciālo delegāciju** (spezielle Delega-

tion, специальная делегация), ja pilnvarojums dots kādam noteiktam gadījumam; piem., likumā paredzēts, ka noteiktam administratīvam organam ir tiesība izdot instrukciju kādai noteiktai vajadzībai; speciālā d. tomēr var būt formulēta plašāk vai šaurāk;

3) d. privātās tiesībās ir parāda nodošana tālāk ar kreditora piekrišanu. Parādnieku, kas pārnes savu parādu, sauc par **delegantu** (Delegant, делегант), jauno parādnieku — par **delegātu** (Delegat, делегат), bet kreditoru — par **delegātāriju** (Delegatar, делегатарий). CL (1937. izd.) nepieļauj parāda pārņemšanu pasīvā pusē, bet prasa parāda → pārņemšanu (novācību). Sk. CL 1867.—1880. p.

Delegants (Delegant, делегант) → Delegācija.

Delegātārijs (Delegatar, делегатарий) → Delegācija.

Delegāts (Delegat, делегат) → Delegācija.

Deliktiska atbildība (Haftung aus unerlaubter Handlung, деликтная ответственность) → Atbildība.

Delikts (Delikt, деликт) — tiesiskas normas pārkāpums. Izšķir **krimināltiesisko deliktu** (strafrechtliches Delikt, уголовно-правовой деликт), kad kāda persona pārkāpusi krimināltiesību normas (d. šā vārda parastajā nozīmē), **civiltiesisko deliktu** (zivilrechtliches Delikt, гражданско-правовой деликт), kad pārkāptas civiltiesiskās normas, un **starptautisko tiesību deliktu** (völkerrechtliches Delikt, международно-правовой деликт), kad pārkāptas starptautiskās līguma tiesības. lš

Delinkvents (Delinquent, делинквент) — tiesisko normu pārkāpējs.

Delkredere (Delkredere, делькредере, ручательная комиссия) — 1) komisijas darījumos komisnāra garantija par viņa izvēlēta izpildu darījuma partnera uzņemto saistību pildīšanu. Šādu garantiju komisnārs uzņemas uz līguma vai piekritīgas vietas tirdzniecības paražu pamata gadījumos, kad komitents atļāvis komisijā atsūtītās preces pārdot uz kredita. Par atbildības uzņemšanas komisnārs saņem sevišķu **delkredere proviziju** (Delkredereprovision, провизия или комиссия за делькредере);

2) grāmatvedībā par d. sauc šaubīgo prasījumu korektīvposteni, ko uzrāda balances pasīvā, — → korektīvos norakstījumus, kas rodas, šaubīgos prasījumus netiešā veidā norakstot zaudējumos. Literatūrā šo korektīvposteni bieži sauc par d. rezervējumu vai d. rezervi, kas nav pareizi, jo prasījumus zaudējumos noraksta tādēļ, ka tie atzīti par zaudētiem. Šaubīgos prasījumus zaudējumos var norakstīt vai nu tieši no attiecīgā prasījumu konta, vai netieši, atvecot sevišķu korektīvo norakstījumu kontu kā prasījumu konta palīgkontu. Ar tiešo norakstīšanas veidu ne d. rezervju, ne d. rezervējumu nav, un tādas nevar radīt arī šaubīgu prasījumu netieša norakstīšana. Minētais korektīvpostenis — korektīvie norakstījumi rāda, kāda summa no šaubīgu prasījumu konta jau norakstīta zaudējumos; tas korigē piekritīgā kontā nesamazināto šaubīgo prasījumu kopsummu. D. par **delkredere rezervējumu** (Delkredererückstellung) varētu pārvērsties, ja zaudējumos noraksta lielākas šaubīgo prasījumu summas nekā tādu faktiski ir, kas pēc kārtīgas → grāmatve-

dības principiem nav pieļaujams. Par **delkrede rezervēm** (Delkredererücklage, резервы делькреде) varētu runāt, ja tādas radītu ar atskaitījumiem no uzņēmuma tīriesenas, bet tas uzņēmumiem parasti nav izdevīgi. Termina «delkrede» lietošana grāmatvedībā rada neskaidrības un pārpratumus, jo tas skaidri neizteic lietu būtību, kādēļ no tā lietošanas jāatsakās, liekot tā vietā terminu «korrektīvie norakstījumi». Tāpat nav lietojami termini «delkrede rezervējumi» un «delkrede rezerves». → Rezerves. Rezervējumi. kb

Delkrede apdrošināšana (Delkrederversicherung, страхование делькреде) → Saistību un pienākumu apdrošināšana.

Delkrede atbildība (Delkrederhaftung, ответственность делькреде) → Komisijas darījums.

Delkrede provīzija (Delkredereprovision, провизия или комиссия за делькреде) → Delkrede. Provīzija. Komisijas darījums.

Delkrede rezerve (Delkredererücklage, резерв делькреде) → Delkrede.

Delkrede rezervējumi (Delkredererückstellungen) → Delkrede. Rezervējumi.

Demagogs (Demagog, демагог) — cilvēks, kas uzmetas par puļa vadoni, ietekmējot pūli ar neizpildāmiem solījumiem.

Demarkācija (Demarkation, демаркация) — šķērslīnijas, robežlīnijas novilkšana. **Demarkācijas līnija** (Demarkationslinie, демаркационная линия) — līnija, kas pamiera laikā šķir ienaidnieku armijas; arī — līnija, kas pagaidām atdala divi strīdīgus teritorālus valdījumus. hv

Demarkācijas līnija (Demarkationslinie, демаркационная линия) → Demarkācija.

Demaršs (Demarche, демарш) — iesniegums, ar ko kāda valdība griežas pie citas valdības jaunājumā ar starptautisku nozīmi. hv

Dementējums (Dementi, дементи) — atsaukums.

Demisija (Demission, демиссия) — amatpersonas vai amatpersonu grupas atkāpšanās no amata.

Dēmiurģis (Demiurg, демиург) — 1) amatnieks, augstāks ierēdnis, darbu vadītājs senajā Grieķijā;

2) filozofijā d. nozīmē pasaules veidotāju, Dievu, kas no chaosa rada kosmu. Tā, piem., Platona mācībā d. izveidojis pasauli, ideju kā centrālo kategoriju vadīts. lš

Demobilizācija (Demobilisation, Demobilmachung, демобилизация) — 1) šaurākā nozīmē — valsts bruņoto spēku pārkārtošana no kara laika stāvokļa miera laika stāvoklī; 2) plašākā nozīmē — visu saimniecības nozaļu pārkārtošana no kara laika darba uz miera laika darbu.

Demografija (Demographie, демография) — 1) plašākā nozīmē — mācība par iedzīvotājiem; 2) šaurākā nozīmē — materiālās statistikas nozare, kas pētī cilvēku kā bioloģisku un sociālu parādību. Šo statistikas nozari sauc par **demografisko statistiku** (demographische Statistik, демографическая статистика). Vācu literatūrā šo apzīmējumu tagad lieto visai reti. Demografisko statistiku iedala: → iedzīvotāju statistikā un → kultūras statistikā. kz

Demografiskā statistika (demographische Statistik, демографическая статистика) → Demografija.

Demokratija (Demokratie, демократия) — sevišķa valsts forma. Pats vārds «demokratija» nozīmē tautvaldību. Par demokrātisku valsti saucam tādu, kur valsts vara un valdība ir tautas pašas rokās. Valsts demokrātiskais vai nedemokrātiskais raksturs var dažādos valsts tipos izpausties vairāk vai mazāk pilnīgi. Zīmīgākie demokrātiskas iekārtas institūti ir šādi: demokrātiska vēlēšanu sistēma, tautas nobalsošana (referendums), administrācijas atbildība tautas resp. parlamenta priekšā, administrācijas darbības kontrole, ko izdara administratīvās tiesas, un vēl daži citi demokrātiski institūti. D. dibinās uz ieskata, ka visi cilvēki no dabas caurmērā pietiekoši labi un pietiekoši saprātīgi, lai viņi kā cilvēciskas būtes būtu līdzvērtīgi, principā vienlīdzīgi tiesībās un spējīgi aktīvi piedalīties politiskajā dzīvē un valsts valdīšanā. v

Demonētizēšana (Demonetisierung, демонетизация) — 1) kāda monētu veida d. — šo monētu izstumšana no likumīgo maksāšanas līdzekļu skaita ar naudas lietās piekritīgās iestādes rīkojumu; ja reizē ar to nav paredzēta šo monētu apmaiņa citā naudā vai ja apmaiņas termiņš nokavēts, tad to ipašniekiem paliek monētas vienīgi ar metalla un numizmatisko vērtību;

2) kāda monētu metalla d. — naudas iekārtas atraušana no saistījuma ar šo metallu. Piem., pagājušā g. s. otrā pusē daudzas valstis demonētizēja sudrabu, vai nu pāriedamas uz tiro zelta valūtu, vai uz klibojošo zelta valūtu (→ Bimetalliskās naudas sistēmas). Atrasisšanās no zelta standarta, kas notika pēdējos 10 gados daudzu valšņu valū-

tas politikā, vēl nenozīmē minētai sudraba d-nai līdzīgu zelta d-nu, jo centrālās naudas iestādes joprojām ļoti labprāt pirka zeltu, maksājot par to papīra naudā vai nu cenu, kas atbilst agrākajam naudas vienības zelta saturam, vai pat vēl augstāku. Turpretim sudraba d. nozīmēja agrākās sudraba naudas brīvās izkalšanas izbeigšanu, sakarā ar ko sudrabu varēja pārvērst tikai jūtami mazākā naudas vienību skaitā (pārdodot to par tirgus cenu). r1
Pretējā parādība — remonētizācija (Remonetisierung, ремонетизация) — rīcība, kad degradēto dārgmetallu atkal padara par naudas vērtības pamatu. rr

Demonstrācija (Demonstration, демонстрация) — 1) loģikā nozīmē kāda sprieduma pamatošanu, reducējot to uz pieredzi;

2) paidagoģijā d. ir jautājuma uzskatāma izklāstīšana, ņemot palīgā arī eksperimentus;

3) politikā d. nozīmē stāvokļa ieņemšanu zināmā politiskā jautājumā ārēji tveramā veidā. lš

Dempinga cena (Dumpingpreis, цена при демпинге) → Cenu veidi.

Dempinga muitas (Dumpingzölle, пошлина против демпинга) → Muita.

Dempinga teorija (Theorie des Dumpings, теория демпинга) → Dempings.

Dempings (Dumping, демпинг) — preču pārdošana ārzemju tirgū par nenormāli zemu cenu. D. iespējams tikai tad, ja eksporta zemes tirgus šai precei ir monopoliski organizēts. Grūti noteikt, kādu cenu uzskatīt par nenormāli zemu. Ir vairāki uzskati: 1) — ja pārdod precī par cenu, kas ir zemāka par importa zemes tirgus cenu. Te var iebilst, ka lielāku importēto preču daudzu-

mu tikai tad iespējams pārdot, ja to piedāvā par cenu, kas ir zemāka par līdzšinējo tirgus cenu; 2) — ja ārzemēs pārdod par lētākām cenām nekā iekšzemē; 3) — ja pārdod zem savām caurmēra izmaksām. Tas eksportierim ir izdevīgi, kamēr viņa robežizmaksas ir zemākas par robežienesām ārzemju tirgū. Dažreiz valsts aiz saimniecības politikas apsvērumiem veicina d-gu ar dažādām piemaksām, muižām u. c. Ja cenu starpība starp iekšzemes un ārzemju tirgu ir lielāka nekā muiža un transporta izmaksas, tad var sākties negatīvais d. — d-ga kārtā pārdoto preču ieviešana atpakaļ. Pazīstams arī stāvoklis, ka ārzemēs kādu preci pārdod par dārgākām cenām nekā iekšzemē. Importa zemes bieži cīnās pret d-gu ar muižām un dažādiem ierobežojumiem. **Valūtas dempings** (Valutadumping, валютный демпинг); ja kādas valsts valūta starptautiskā saiksmē zemu novērtēta, tad šī valsts var pārplūdināt ārzemju tirgu ar savām precēm, kas, arlešot importa zemes valūtā, iznāk ļoti lētas, kaut arī eksporta zeme tās būtu pārdevusi par tām pašām cenām kā iekšzemē. **Sociālais dempings** (sociales Dumping, социальный демпинг) rodas tādas sociālpolitikas rezultātā, kas cenšas uzturēt zemas sociālās nastas un reālalgo, kādēļ ražojumu izmaksu piekritīgie posteņi ir mazāki un līdz ar to ražojumi ārzemēs spējīgāki konkurencei. **Dempinga teorija** (Theorie des Dumpings, теория демпинга), dibinoties uz tautsaimniecības teorijas atziņām, analizē d-ga ietekmi cenu veidošanās procesā, ražošanā un sadalīšanā. **Pretdeмпings** (Antidumping, антидемпинг) — dažāda veida

pretsoļi cīņā ar d-gu. Aiz šā apzīmējuma bieži slēpjas protekcionisms, ko teorētiski pamato pat brīvirdzniecības piekritēji: pretdeмпings tikai atjaunojot d-ga traucēto starptautisko darba dalīšanu. fm

Dēnārijs (Denarius, денарий, динарий) — sudraba nauda Romā no 269. pr. Kr., zelta nauda no 207. pr. Kr. Viduslaikos d-jus kala gandrīz visās Eiropas valstīs. Ar **dināra** (Dinar, динар) nosaukumu d-jus kā zelta naudu viduslaikos sāka kalt Arabijā u. c. austrumu zemēs. Ljā d-jus kala poļu laikos 16. g. s. no sudraba.

Denaturālizēšana (Denaturalisierung, денатурализация) — 1) atbrīvošana no līdzšinējās valsts piederības;

2) **cilmes zīmes** (Ursprungszeichen, знак места происхождения) noņemšana ražojumiem, lai saņēmējs nevarētu konstatēt, kur prece ražota. ka

Denaturēšana (Denaturieren, денатурирование) — īpašu ražēmienu lietošana, lai padarītu preces nelietošanas cilvēka uzturam. D-nās nolūks — novirzīt denaturēto preci tehniskam patēriņam. Ljā kā denaturētas preces piemēru var minēt denaturēto spirtu, ko lieto mājturībā (kā degvielu) un amatniecībā. Dzeršanai denaturētais spirts neder, jo kaitē veselībai. Lai pārpratumā dēļ denaturēto spirtu nelietotu dzeršanai, tam piejauc indīgas vielas, krāsvielas un bez tam to apzīmē ar īpašu etiķeti (miroņa galvu ar kauliem). ka

Denga (деньга) — dažu krievu pavalšņu naudas nosaukums; no 18. g. s. līdz 19. g. s. — krievu puskaņeikas nosaukums. D. dalījās divās polušķās.

Denominācija (Denomination, деноминация) — cita nosaukuma piešķiršana. Naudas politikā par d-ju sauc zināma skaita pastāvošās naudas vienību pielīdzināšanu jaunai naudas vienībai, nelietojot citus līdzekļus naudas stabilitātes un pirktspēju nokārtošanai. Dažreiz par d-ju sauc arī katru naudas → devalvāciju.

ev

Denuncēšana (Denunziation, денунциация) — nepierādīta vai nepatiesa un slepena apsūdzēšana.

Departaments (Departement, департамент) — 1) ministriju un dažās valstīs arī pašvaldības iestāžu administratīvais iedalījums, parasti pēc apstrādājamo lietu nozarēm. D-ti sadalās tālāk attiecīgās nodaļās;

2) Ljā d-tu iedalījums pastāvēja ne tikai ministrijās, bet arī senātā un tiesu palātā;

3) Francijā un vairākās Dienvidamerikas valstīs teritoriālās pārvaldes vienības resp. valsts reģionālie novadi. D-ti sadalās tālāk apriņķos, kantonos un pagastos;

4) ASV preču namu u. c. uzņēmumu nodaļas vai nōzars;

5) ASV fakultātes nosaukums universitātē.

kk

Depeša (Depeche, депеша) — telegramma, radiogramma; ar zīpnesi sūtīta steidzama ziņa.

Depo (Depot, депо, склад) [fr. dépôt] — noliktava, klēts; vispār mantu uzglabāšanai vai sakārtošanai lietotās telpas, piem., dzelzceļu depo, ugunsdzēsēju depo u. t. t.

kb

Depo darījumi (Depotgeschäfte, депозитные операции) → Banku darījumi.

Depo vekselis, drošības vekselis (Depotwechsel, депо-вексель) — vekselis, kas iesniegts bankā kā

nodrošinājums izlietotam vai arī nākotnē izlietojamam kredītam. Parasti d. v-ļi jāiesniedz par 10—15% vairāk nekā izmantots kredīts. → Vekselis. Drošība. rr

Deponējums, deponēšana, depozīcija (Deponierung, Hinterlegung, Niederlegung, depositio, ордача на хранение) — kustamas mantas nodošana tiesas iestāžu vai tādu uzņēmumu glabāšanā, kas nodarbojas ar → glabāšanas darījumiem. Deponēšana tiesu iestādēs nodibināta parādnieka interesēs, lai to pasargātu no → nokavējuma neizdevīgām sekām. Deponējums ir → izpildījuma aizstājums, kā arī līgumu izpildīšanas vai celto prasību → nodrošinājums. Parādnieks → izpildījuma priekšmetu var deponēt tiesā, ja kreditors bez likmīga iemesla atteicas saņemt parādnieka pienācīgā kārtā piedāvātu izpildījumu, vai ja tā saņemšana nav iespējama tādēļ, ka kreditoru nevar atrast, vai tādēļ, ka viņš neierodas noliktā termiņā samaksāšanai noteiktā vietā, vai tādēļ, ka viņa manta apķīlāta, vai aiz kaut kādiem citiem iemesliem. Par mantu pieņemšanu depozītā lemj tiesa. Ja izpildījuma priekšmetu nevar nodot tiesai glabāt tā īpašību dēļ, tad parādniekam ir tiesība, kreditoram pēc aicinājuma neierodoties, pārdot šo priekšmetu uz kreditora konta. Deponētā manta paliek parādnieka īpašumā līdz tam laikam, kamēr kreditors to nav pieprasījis. Deponēt var naudu, vērtspapirus, dārglietas, dokumentus u. c. kustamu mantu, ja nav grūtumu ar to novietošanu vai apsargāšanu. Deponēt var arī pie notāriem, šķirējtiesniešiem, bankās un citur, pēc līguma vai procesa dalībnieku vienošanās. → Depozīts. Glabājums. kb

Deponents (Deponent, депонент) → Depozīts.

Deporta darījums (Deportgeschāft, депорт) → Biržas darījums.

Deportācija (Deportation, депортация, ссылка) — izsūtīšana spaidu kārtā. → Eksils.

Deportieris (Deporteur, Hereingeber, Hineingeber, депортер) → Biržas darījums.

Deports (Deport, депорт) — kursu starpība d-ta darījumos.

Depozīcija (depositio, Deponierung, Hinterlegung, Niederlegung, отдача на хранение) → Deponējums.

Depozīts (depositum, Depositen, Deposita, депозит) — 1) kreditiestādēs noguldītās naudas summas jeb → noguldījumi;

2) glabāšanā nodotas kustamas mantas jeb → glabājumi;

3) tiesas glabāšanā nodotas mantas ar nolūku nodibināt zināmas tiesiskas sekas pret trešām personām. → Deponējums;

4) Anglijā par d-tu (Deposit, взнос) sauc pircēja iemaksu, parasti 20—25% apmērā no ūtrupē nosolītās preces pirkuma summas; sakarā ar to pārdevējs nodod pircējam pie → varanta piederošo **svara zīmi** (Gewichtsnota, Weight-Note). → Noliktavu darījumi;

5) Ljas budžeta saimniecībā par d-tu sauc kā valsts iestāžu noguldījumu kontos iemaksātās naudas summas, tā arī glabāšanā pieņemtās vai nodotās mantas. Noguldītās naudas summas ieteicams saukt par → noguldījumiem un glabāšanā pieņemtās vai nodotās mantas par → glabājumiem;

6) tiesību zinātnē izšķir: a) **kārtējos depozītus** (regulāre oder regelmāßige Depositen, depositum regulare, регулярный депозит), kad noguldītās vai glabāšanā no-

dotās mantas paliek to nodevēja jeb **deponenta** (Deponent, депонент) īpašumā un pēdējais saņem atpakaļ tās pašas mantas, ko nodevis. Par mantu glabāšanu deponents maksā atlīdzību. Banku praksē šos darījumus sauc par depo darījumiem jeb glabājuma darījumiem (→ Banku darījumi); b) **nekārtnos depozītus** (irregulāre oder unregelmāßige Depositen, depositum irregulare, иррегулярный депозит), kad noguldītās mantas, parasti skaidra nauda, pāriet to saņēmēja, piem., kredītiestādes īpašumā un deponents saņem atpakaļ nevis tās pašas mantas, ko nodevis, bet līdzīgas, piem., līdzīga lieluma naudas summu, tādus pašus vērtspapīrus, bet citā nōminālvērtībā vai ar citiem nr. Banku praksē šos darījumus sauc par d-ta darījumiem. → Deponējums. kb

Depozītu apdrošināšana (Depositenversicherung, страхование депозитов) → Saistību un pienākumu apdrošināšana.

Depozītu banka (Depositbank, депозитный банк) — banka, kuŗas galvenais uzdevums ir pievilkt īstermiņa noguldījumus un laist tos tālāk apgrozībā. Tirā veidā d. b-kas institūts pastāvēja Anglijā, bet jaunākajā laikā tur šās bankas pārgājuŗas uz vispārigām banku operācijām. LV par d. b-kām sauc visas bankas, izņemot emisiju un hipotēku bankas. rr

Depreciācija (Depretiation, де-прециация) → Devalvācija.

Depresija (Depression, Tiefstand, депрессия, упадок) → Cikliskās svārstības.

Deputāts — 1) (Abgeordneter, депутат) — parlamentārā iekārtā tautas pārstāvis, kas formāli reprezentē tautas gribu. D-ti izveido kolektīvu, ko sauc par → parlamentu;

2) (Deputat, депутат) → Algu veidi.

Derelīkēja (derelictio, Derelīkcion, дереликция) — kādas valsts galīga atteikšanās no nodoma atgūt kādu savas teritorijas daļu, ko okupējusi cita valsts. Ar d-ju valsts tur zaudē savu suverēnitāti. hv

Derības (Wette, пари) → Laimes līgumi.

Derīga darbība (Nutzleistung, полезная или продуктивная деятельность) → Eksploatācija.

Derīgās izmaksas, /derīgie izdevumi/ (nützliche Kosten, nützliche Verwendungen, полезные издержки) → Izmaksas.

Derīguma cenas teorija (Nutzen-Preistheorie, теория полезности цены) → Cenas teorija.

Derīguma dimensijas (Nutzen-dimensionen, дименсии полезности) → Derīgums.

Derīguma grāds (Nutzengrad, степень полезности) → Derīgums.

Derīguma koeficients (Nutzenkoeffizient, коэффициент полезности) → Derīgums.

Derīguma komplēmentāritāte (Komplementarität des Nutzens) → Derīgums.

Derīguma līkne (Nutzenkurve, кривая полезности) → Derīgums.

Derīguma nemērijamība (Un-messbarkeit des Nutzens, неизмеримость полезности) → Derīgums.

Derīguma rindas diskontinuitāte (Diskontinuität der Nutzen-skala, прерывность скалы полезности) → Derīgums.

Derīguma robežgrāds (предельная степень полезности) → Derīgums.

Derīguma struktūras likumi (Strukturgesetze des Nutzens,

структурные законы полезности) → Derīgums.

Derīguma taisne (Nutzengerade, прямая полезности) → Derīgums.

Derīguma teorija (Nutzenwert-theorie, теория полезности) → Vērtības teorijas. (Nutzentheorie) Atlīdzē.

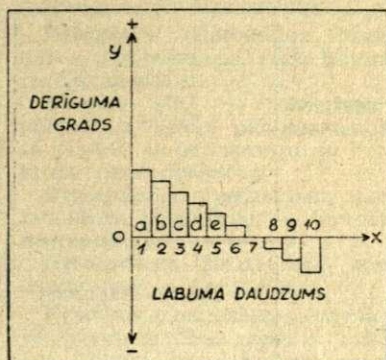
Derīguma vērtības teorija (Nutzenwerttheorie, теория полезности) → Vērtības teorijas.

Derīgums (Nutzen, полезность) — tautsaimniecības teorijas izpratnē → labuma spēja apmierināt cilvēka vajadzības neatkarīgi no tam, vai šās vajadzības ir saprātīgas vai aplamas, vai to apmierināšana nāk šai personai par labu vai par ļaunu. Kamēr būs, piem., cilvēki, kas sajūtis vajadzību pēc sēnalu literatūras, alkohola u. tml., šām lietām būs d. tautsaimniecības teorijas izpratnē, kaut arī, tīri objektīvi spriežot, tiklab sēnalu literatūru, kā alkoholu varētu uzskatīt par kaitīgu un tātad par nederīgu. Tādā kārtā tautsaimniecības teorijā terminu «derīgums» saprot citādi nekā ikdienas valodā. To vēra ņemot, daži autori ir ieteikuši tautsaimniecības teorijā šo terminu aizstāt ar citu, piem., **ōfelimitāte** (V. Pareto) vai **dezirābilitāte** (Charles Gide), bet šie priekšlikumi nav guvuši piekrišanu. Tautsaimniecības teorijā mēdz runāt tiklab par kāda **atsevišķa labuma derīgumu** (Einzel-nutzen), kā arī par visu to labumu d-mu, kas zināmā laikā ir kādas personas rīcībā (Gesamt-wirtschaftsnutzen). Anļu tautsaimniecības literatūrā dažreiz ir apskatīti arī dažādi d-ma veidi. Piem., akmeņoglē ogleklis ir tādā formā, ka tas zināmos apstākļos spēj radīt siltumu. Tātad akmeņoglei ir **formas derīgums** [angl. form utility]. Bet, lai mi-

Derīgums

nētā ogle ar savu radīto siltumu varētu apmierināt cilvēka vajadzības, ir nepieciešams šo ogli no ogļraktuvēm nogādāt pie tās personas, kuŗas vajadzības tai jāapmierina. Tāpēc šādai piegādātai oglei bez formas d-ma ir arī vēl **vieta derīgums** [angl. place utility]. Bet ogle jāpiegādā tad, kad attiecīgā persona sajūt vajadzību pēc siltuma, tātad ziemā un nevis vasarā. Tāpēc šādai istajā laikā piegādātai oglei ir arī **laika derīgums** [angl. time utility]. Beidzot, ogle spēs apmierināt zināmas personas vajadzības tikai tad, ja šī persona būs to ieguvusi savā īpašumā. Tādai oglei būs arī vēl **īpašuma derīgums** [angl. ownership utility]. Tālāk mēdz šķirt **tiešo derīgumu** (direkter Nutzen, прямая полезность) un **netiešo derīgumu** (indirekter Nutzen, косвенная полезность). Pirmais ir tādiem labumiem, kas paši noder vajadzību apmierināšanai, kamēr otrs ir tādiem saimnieciskiem labumiem, kas paši attiecīgās personas vajadzību apmierināšanai neder, bet pret kuŗiem ir iespējams iemānīt tādus labumus, kas spēj apmierināt šās personas vajadzības tieši. Lai attēlotu d-mu grafiski, ir nepieciešamas vismaz divas → dimensijas, kuŗas mēdz saukt par **derīguma dimensijām** (Nutzendimensionen, дименсии полезности). Vienā no šām dimensijām ir tā labuma daudzums, kuŗa d-mu grib grafiski attēlot, bet otra — **derīguma grāds** (Nutzengrad, степень полезности), kuŗu agrāk tautsaimniecības literātūrā sauca arī par **derīguma koeficientu** (Nutzenkoeffizient, коэффициент полезности). (Sk. 1. zīm.). Īstenībā, lai dabūtu precīzāku attēlu, ir nepieciešama vēl arī trešā dimensija — laiks, jo ar laiku d. var mainī-

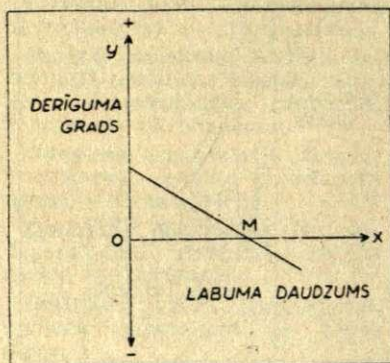
ties. D-ma grāds ir atkarīgs no → vajadzības intensitātes. Patērējot arvienu jaunas un jaunas labuma vienības, vajadzības intensitāte samazinās, kāpēc arī katras nākamās labuma vienības d-ma grāds kļūst mazāks, t. i., dilst. To sauc par **dilstošā derīguma likumu** (Gesetz des abnehmenden Nutzens, закон убывающей полезности), bet būtu bijis pareizāk to saukt par **dilstošā de-**

1. zīm.

rīguma pieauguma likumu. Šo likumu mēdz saukt arī par Gosena pirmo likumu (→ Gosena likumi). Šo likumu ilustrē stabīni a, b, c u. t. t. 1. zīm., kas rāda, kāds d-ma grāds ir viena un tā paša labuma dažādām vienībām. No šā zīmējuma redzams, ka šai gadījumā, patērējot 6 vienības, iestājas **piesātinājums** (Sättigung, насыщение), jo septītajai vienībai vairs d-ma nav, kas nozīmē, ka vajadzības intensitāte noslēdžusi līdz nullei, t. i., ka šī vajadzība ir pilnīgi apmierināta. Turpinot patērēšanu (8., 9. un 10. vienība), rodas **negatīvais derīgums** (negativer Nutzen, отрицательная полезность). Ja pieņemtu, ka uz x-ass attēlotie patē-

rējamā labuma daudzumi ir bezgalīgi mazi, tad kāpņu veida likne, kas redzama 1. zīm., pārvērstos nepārtrauktā liknē vai taisnē, kādu redzam 2. zīm. Šo likni sauc par **derīguma likni** (Nutzenkurve, кривая полезности) vai **derīguma taisni** (Nutzengerade, прямая полезности), atkarā no tās formas. Punktu *M*, kuŗā šī likne krusto *x*-asi, sauc par **piesātinājuma punktu** (Sätti-

2. zīm.

gungspunkt, точка насыщения). Tālāk pieņemsim, ka kādai personai no zināma labuma ir tikai 4 vienības (sk. 1. zīm.). Tādā gadījumā šo 4 vienību *d*. būs $a+b+c+d$, ko mēdz saukt par šā labuma **totālo derīgumu** (Totalnutzen, полная полезность) jeb **kopderīgumu** (Gesamtnutzen), bet pēdējās vienības *d*-mu (saproto šo «pēdējo vienību» kā *n*-to vienību, ja attiecīgai personai ir *n* vienības) par **robežderīgumu** (Grenznutzen, предельная полезность). Tikko minētajā gadījumā robežderīgums būs *d*. Cilvēki, vērtējot labumus, kas ir viņu rīcībā, dara to, ņemot par pamatu robežderīgumu. Tātad mūsu piemērā, kas attēlots 1. zīm., perso-

na, kuŗai būs no šā labuma 4 vienības, vērtēs šo labumu nevis atkarā no totālā *d*-ma, t. i., nevis atkarā no $a+b+c+d$, bet gan atkarā no $4d$, jeb, kā to angļu tautsaimniecības literatūrā dažreiz sauc, atkarā no **efektīvā derīguma** [angl. effective utility]. No apskatītā redzam, ka totālais *d*. ir atkarīgs no attiecīgā labuma vienību skaita jeb daudzuma. Tātad, ja zināmai personai zināmā laikā ir kāda labuma daudzums *x*, tad varam teikt, ka šā labuma totālais *d*. *u* būs *x* funkcija jeb $u=f(x)$. Ja labuma daudzumu *x* palielinātu par ļoti mazu daudzumu Δx un ja sakarā ar to totālais *d*. *u* pieaugtu par Δu , tad totālā *d*-ma pieauguma attieksmi pret labuma daudzuma

pieaugumu jeb $\frac{\Delta u}{\Delta x}$ sauc par **derīguma robežgradu**, kuŗu matemātiski mēdz definēt kā totālā *d*-ma pirmo atvasinājumu jeb

$u' = f'(x) = \frac{du}{dx}$ bet robežderīgums ir šā grada reizinājums ar labuma daudzuma pieaugumu jeb $\frac{du}{dx} = dx$. Šī ir viena no tām vietām, kur modernajā tautsaimniecības teorijā, padziļinot šās atziņas, lieto diferenciālreķinus. Tautsaimniecības teorija ir konstatējusi veselu virkni sakaru, kas tuvāk raksturo vajadzības un reizē ar to arī *d*-mu, kāpēc šo sakaru formulējums dažreiz tautsaimniecības literatūrā sauc par **derīguma struktūras likumiem** (Strukturgesetze des Nutzens, структурные законы полезности). Turpinājumā minam no šiem likumiem tos, kas literatūrā ieguvuši speciālus nosaukumus: a) **vajadzību dalāmība** (Teilbarkeit der Bedürfnisse, de-

лимость потребностей) — vajadzības iespējams apmierināt arī pa daļām, t. i., tās iespējams dalīt un katru tādā kārtā iegūtu daļu uzskatīt kā patstāvīgu vajadzību, jo tai ir citāda intensitāte; b) **derīguma rindas diskontinuitāte** (Diskontinuität der Nutzenskala, прерывность скалы полезности) — daudzus labumus nav iespējams dalīt bezgalīgi mazās daļās (piem., zābaku pāri), kādēļ, palielinot šā labuma daudzumu, iegūtais d. nerada nepārtrauktu d-ma likni vai taisni; c) **derīguma komplēmentāritāte** (Komplementarität des Nutzens) — atsevišķu labumu d. var būt cits no cita atkarīgs jeb cits ar citu saistīts, piem., pīpes un tabakas d.; d) **derīguma nemērījamība** (Unmeßbarkeit des Nutzens, неизмеримость полезности) — d. ir kvalitāte, par kuņas intensitātes grādiem jeb pakāpēm tautsaimniecības teorijā mēdz gan runāt, bet ko tieši kvantitatīvi mērit līdz šim vēl nav atrasta iespēja; e) **vajadzību daudzējādums** (Vielgliedrigkeit der Bedürfnisse, многообразие потребностей) — vajadzības ir tik daudzas un dažādas, ka vajadzību rindā atrodamas līdzīgas vajadzības ar dažādu intensitāti un dažādas vajadzības ar vienādu intensitāti; f) **vajadzību alternatīvitate** (Alternativität der Bedürfnisse, альтернативность потребностей) — dažas vajadzības uzpeld cilvēka apziņā alternatīvi; tādos gadījumos, apmierinot vienu no šām vajadzībām, pārējās zūd; g) **vajadzību relatīvais nemainīgums** (relative Konstanz der Bedürfnisse, относительное постоянство потребностей) — daļa vajadzību ir samērā nemainīga, t. i., zināmā laika posmā tās mainās samērā ļoti maz; h) **vajadzī-**

bu periodiskums (Periodizität der Bedürfnisse, периодичность потребностей) — daļa vajadzību, pēc tam kad tās apmierinātas, pēc kāda laika uzpeld cilvēka apziņā atkal un atkal no jauna, piem., vajadzība pēc uztura. → Labums. Vajadzība. Gosena likumi. Izogõns. aa

Derivātīvā firmas vērtība (derivativer Firmenwert, производная стоимость фирмы) → Firmas vērtība.

Derogācija (Derogation, отмена) — ierobežošana, kāda likuma daļēja atcelšana.

Deroute [fr.] — vērtspapīru pārdošana biržās pānikas veidā; tā saistīta ar ļoti strauju un lielu kursa pazemināšanos. rr

Descendence (Deszendenz, нисходящие, потомство) — lejupēja radniecība.

Descendents (Deszendent, нисходящий) → Lejupējais.

Desetina (Десятине, десятинa) — krievu platības mērs = 1,0925 ha. Dienvidkrievijā d-nu sauca «biljuk».

Designācija (Designation, предварительное назначение) — pagaidu iecelšana.

Désintéressement [fr.] — intereses zaudēšana politikā: kādas valdības nodoms vairs nepiedalīties kādas noteiktas internās vai eksternās politikas problēmas risināšanā. hv

Deskripcija (Deskription, описательный метод) → Metode.

Desmitā tiesa (Zehent, Zehnt, Zehnte, десятинa) — desmitās daļas nodoklis, ziedojums vai noma naudā vai graudā. Antikā pasaulē d-to t-su maksāja valstij, pilsētai vai templim no ražas, tirdzniecības ienākuma vai kara laupījuma. Raksturīgākā bija tā d. t., ko zemes lietotājs (ūzfruktuārs) maksāja no ražas kā nomu,

piem., iekarotās teritorijās — valstij, templim dāvinātās zemēs — dievībai. **Baznīcas desmitā tiesa** (decima ecclesiastica, Kirchenzehnt, церковная десятина) ir kristīgajiem obligāts ziedojums baznīcas labā, kuŗa apmēru un veidu normē lokālie ieradumi un noteikumi. Viduslaikos valsts vara baznīcas d-to t-su nereti pārvērtā par tiesisku pienākumu. Ar piešķirumu lēnī lajiem baznīcas d. t. formāli kļuva par feodālu nastu, bet faktiski tai bija feodāls raksturs arī baznīcas zemēs. Par d-to t-su saucās arī citāda lieluma nodokļi un rentes, ja tie sākumā bija noteikti 10% apmērā. D-tās t-sas princips ir ražas vai peļņas daļas nomaksa (decimae sunt certa pars fructuum aut lucri); tāpēc te piederas arī **ceturtais grauds** (quarta pars, quarta mensura), t. i., ¼ ražas nodeva. Bez lauku jeb **augļu desmitās tiesas** (Feldzehnt, Fruchtzehnt, полевая десятина) bija arī **asiņu desmitā tiesa** (Blutzehnt, Viehzehnt, десятина со скота), ko dod no lopu pieauguma. Izšķir arī **reālo desmito tiesu** (Realzehnt, земельная десятина) un **personālo desmito tiesu** (Personalzehnt, личная десятина) pēc tā paša principa kā reālos un personālos nodokļus.

ba

Desmitē (Zehnerschaft, десятидворье) — pagasts vai pagasta daļa, kuŗa ciematu skaits bija tuvu desmitam; → desmitnieka amata iecirknis.

ba

Desmitnieks (Zehntner, десятник) — 1) uzraugs pār arm. desmit cilvēkiem;

2) desmit viru vēlēts pārstāvis;

3) amatpersona, kuŗas iecirknī ietilpst arm. desmit māju. Dzimtniecības un klaušu laikos d. bija muižas iecelts amats virs (parasti

saimnieks), kas uzraudzīja citus sava pagasta vai pagasta iecirkņa (→ Desmitē) saimniekus un ziņoja par tiem muižai, izziņoja muižas rīkojumus un izdzina gaitniekus darbos, darbojās arī par → vāgāja palīgu;

4) senāk arī → desmitās tiesas ievācējs [lat. decimator, lejsvācu tegedere].

ba

Despotisms (Despotismus, деспотизм) — 1) tirannija;

2) valdības forma bez likumības, bez tiesiskuma garantijām, kur izšķirīgais faktors ir neierobežota valsts varas griba, absolūta patvaldība.

kk

Destinācija (Destination, определение, назначение) — lēmums, uzdevums, noteikums. Kuŗniecībā — virziens, kuŗp sūta preces **destinātāram** (Destinatar, грузоприематель, товароприематель), vai kuŗp sūta kuģi.

Destinācijas vieta (Bestimmungsort, место назначения) → Transporta darījumi.

Destinātārs (Ladungsempfänger, грузоприематель, товароприематель) → Transporta darījumi. Destinācija.

Desuetudo [lat.] — kādas ieradumu tiesību normas aizstāšana ar citu, ieradumu tiesību kārtībā.

hv

Dešifrēšana (Dechiffrierung, дешифровка, расшифрование) — šifrēta raksta pārceļšana parastā rakstā. → Telegrafa kōdi.

Detāļa (Detail, дераль) — maza daļa, sākums, sastāvdaļa.

Determinācija (Determination, детерминация) — loģikā nozīmē jaunas pazīmes pievienošanu kādam vispārīgam jēdzienam. Ar šādu pievienošanu palielina jēdziena saturu un sašaurina tā apjomu. Pretēja parādība ir **ģeneralizācija** (Generalisation, генерализация), kad atmet kādu

jēdziena pazīmi un līdz ar to pazina tā saturu un paplašina apjomu. lš

Determinācijas koeficients (Determinationskoeffizient, коэффициент детерминации) → Korrelācijas metodes.

Determinante (Determinante, определитель). Četru skaitļu a, b, c, d sakārtojumu divās rindās un divās kolonnās sauc par **otras kārtas determinanti** (zweireihige Determinante, определитель второго порядка); tās vērtību noteic formula

$$\begin{vmatrix} a & b \\ c & d \end{vmatrix} = ad - bc.$$

Trešās kārtas determinanti (dreireihige Determinante, определитель третьего порядка) definē ar summu

$$\begin{vmatrix} a & b & c \\ d & e & f \\ g & h & k \end{vmatrix} = a \begin{vmatrix} e & f \\ h & k \end{vmatrix} - b \begin{vmatrix} d & f \\ g & k \end{vmatrix} + c \begin{vmatrix} d & e \\ g & h \end{vmatrix}.$$

kuŗas locekļi ir vienas un tās pašas rindas (vai kolonnas) elementi, kas reizināti ar atbilstošām otras kārtas d-tēm. Līdzīgi definē augstāku kārtu d-tes. Tās lieto lineāru → vienādojumu atrisināšanā. ef

Determinisms (Determinismus, детерминизм) — mācība, saskaņā ar kuŗu visas norises dabā ir kauzāli noteiktas, padotas dzelzainam kauzālītātes likumam. Pretējs uzskats → indeterminisms. Šaurākā nozīmē par d-mu sauc mācību, ka cilvēkam nav gribas brīvības, jo viņa gribu, tāpat kā visas citas parādības, noteic kauzālītāte. Spilgtākie deterministi ir Spinōza, Hobss u. c. D-mam ir liela nozīme sevišķi ētikas un tiesību novadā, jo, atzīstot še d-ma viedokli, nav iespējams vairs konstruēt tiesisko un morālisko atbildību. Ja cilvēkam nav gribas brīvības, tad viņš arī nevar atbildēt par saviem darbiem. lš

Deuzeit → Čārterlīgums.

Devalvācija (Devaluation, девальвация) — plānveidīga naudas kursa pazemināšana un nostiprināšana zemākā līmenī. Pēc 1931. saimnieciskās krīzes «devalvācijas» vietā sāka lietot arī terminu **depreciācija** (Depreciation, депрециация). rr

Devestitūra 1) (Devestitur, деветитура) — → lēņa atņemšana; 2) (лишение сана) — garīdznieka amata atņemšana. Pretstats → investitūrai.

Deviācija (Deviation, девиация, уклонение, отклонение) → Novirziens.

Deviņpārbaude (Neunerprobe, проверка девяtkами) → Pārbaude aritmētikā.

Devīzes (Devisen, девизы) — plašākā nozīmē — ārzemju valūtā izrakstītie vekseli, čeki un pārvedumi. Pēc LV noteikumiem minētajiem maksāšanas līdzekļiem pieskaita arī visus prasījumus ārzemju valūtā. D. šaurākā nozīmē ir ārzemju valūtā rakstīti vekseli un čeki. Priekš 1914. visvairāk pirktās un pārdotās d. bija 3 mēnešu tratas; tāpēc d-žu kursus visbiežāk fiksēja šādām d-zēm. Ja pēc šāda kursa bija jāpērk vai jāpārdo d-ze ar citu termiņu, tad nācās atņemt vai pieskaitīt diskontu par termiņu starpību. Diskonta likmi ņem tādu, kādu lieto emisijas banka valstī, kuŗas naudas vienībās izrakstīta d-ze, diskontējot vekselus bankām. Pēc 1918. par visvairāk pirktām un pārdotām d-zēm kļuva banku čeki un pārvedumi pa telegrafu; tāpēc arī sāka iti sevišķi ar tiem fiksēt d-žu kursus. Kopš 1932. daudzās valstīs vairs nav brīvas d-žu tirdzniecības, bet ir nodibināta → devīžu spaidu saimniecība. Kamēr pastāvēja brīva d-žu

tirdzniecība, biržas tirgotāji izmantoja d-žu kursu dažādumu atsevišķās vietās un valstīs un izdarīja devīžu arbitražu (Devisenarbitrage, девизный арбитраж) — pirka d. tur, kur tās lētākas, un telegrafiski pārdeva tur, kur tām cena augstāka. Kursu starpība deva d-žu arbitražas bruto ienesu. rr

Devīžu arbitražā (Devisenarbitrage, девизный арбитраж) → Devīzes.

Devīžu ažio (internationales Zahlungsmittelagio, ажио на девизы) → Ažio.

Devīžu bankas (Devisenbanken) — bankas, kam pēc devīžu saimniecības likumu ieviešanas Vācijas valsts banka piešķīra tiesību iegūt vai pārdot ārzemju maksāšanas līdzekļus vai prasības tās uzdevumā. Līdz 1936. 31. 5. šās tiesības piešķīra gandrīz visām Vācijas bankām, kam bija tekošais konts Vācijas valsts bankā. Kopš 1936. šās tiesības ievērojami ierobežotas un piešķirtas tikai nedaudzām bankām. rr

Devīžu darījumi (Devisengeschäfte, девизные операции) → Banku darījumi.

Devīžu klirings (Devisen-clearing, девизные клиринги) — starptautiska vienošanās starp valstīm vai centrālām emisiju bankām par savstarpēju maksājumu kārtošānu izlēsumu ceļā. D. k-ga pamatus lika 1931. novembrī Prāgā sasauktajā devīžu konferencē. Konference atzina, ka visi starpvalšķu maksājumi izdarāmi izlēsumu veidā ar atsevišķo valšķu emisiju bankām, pie kam parādu atlikumi kārtjami caur Starptautisko izlēsumu banku (BIZ). Minēto plānu neizdevās pilnīgi realizēt, un šā starptautiskā d. k-ga vietā radās atsevišķo valšķu kliringi. Pirmo klirin-

gu nolīga 1931. Ungārija un Šveice. 1939. bija noslēgti 83 dažādi d. k-gi starp 38 valstīm. rr

Devīžu kredīts (Devisenkredit, кредит в девизах) — ārzemju valūtā piešķirts kredīts. Šādiem kredītiem sevišķa nozīme valūtu stabilizācijā. rr

Devīžu kurss (Devisenkurs, курс девиз) → Ārzemju naudas kurss.

Devīžu pārvaldes (Devisenstellen, девизные управления) → Devīžu saimniecība.

Devīžu politika (Devisenpolitik, девизная политика) — līdzekļi, ko lieto valsts iestādes un centrālās emisiju bankas, lai novērstu pārāk strauju devīžu aizplūšanu uz ārzemēm un, rēgulējot devīžu pieprasījumu un piedāvājumu, noturētu devīzēm vēlamos kursus. Parasti lieto šādus līdzekļus traucējumu novēršanai: 1) **maksājumu atlikšanas nolīgumu** (Stillhalteabkommen, соглашение о пролонгировании платежей) — dēbitors vienojas ar kreditoru atlikt uz laiku ārzemju maksājumus. Paredzētos maksājumus ieskaita bloķētos kontos un kreditoram piešķir tiesību ierobežotos apmēros disponēt par bloķētām summām vietējā valūtā, kuŗas nosauc dažādi, atkarā no to cilmes, piem.: LV Effektenspermark, Kreditspermark, Notenspermark, Registerspermark; 2) **nolēšanās nolīgumu** (Verrechnungsabkommen; расчётное соглашение) — kreditora valstij atļauj importēt vairāk preču, nekā tā eksportē uz dēbitora valsti. Starpību ieskaita kā maksājumus par agrākām saistībām; 3) **kompensācijas darījumus** (Kompensationsgeschäfte, компенсационные сделки) — privātie tirgotāji no dažādām valstīm stājas savā starpā tiešā preču apmaiņā

(Direktausch, непосредственный обмен товаров) bez jebkādiem valūtas maksājumiem. Lai varētu veikt šādas darījumus, dažādu nozaļu firmas mēdz apvienoties; tāpat dara arī ārvalšu tirgotāji; 4) → devīžu saimniecību — esošas un jaunienākušās devīzes uztver viena iestāde valstī — parasti centrālā emisijas banka vai arī tās pilnvarotas bankas. Devīžu sadali izdara atkarā no pieprasījuma svarīguma; 5) **jēlvielu kredītēšanas metodes** (Rohstoffkreditverfahren, методы кредитования сырья) — atļauj līdzekļus samaksai par nepieciešamām izejvielām, ko vēlāk pārstrādā eksportprecēs, paredzot par tām ieņemt vairāk nekā samaksāts par izejvielām; 6) **transferta moratorijus** (Transfermoratorium, трансфертный мораторий) — valsts ar vienpusīgu likumdošanas aktu, bez kreditoru piekrišanas, pārtrauc pilnīgi vai daļai ārzemju ieguldīto kapitālu, parādu deldēšanas procentuālo daļu maksājumu un kapitālu augļu pārvešanu uz ārzemi. Paredzētās summas iemaksā vietējā valūtā **bloķētos kontos** (Sperrkonten, блокированные счета); 7) **importa rēgulēšanu** (Einfuhrbewirtschaftung, регулирование импорта) — sevišķa valsts uzraudzības iestāde iepriekš skata cauri importa pieteikumus, dodot tikai nepieciešamu un svarīgu preču ievešanas atļaujas un attiecīgos maksāšanas līdzekļus. rr

Devīžu saimniecība (Devisenbewirtschaftung) — ar likumu noteiktie priekšraksti, kas rēgulē devīžu apgrozību zināmā valstī. Iestādes, kas realizē likumā noteiktos priekšrakstus, sauc par **devīžu pārvaldēm** (Devisenstellen, девизные управления). rr

Devīžu spaidu saimniecība (De-

visenzwangswirtschaft, организация девизных ограничений) — valdības izdoti likumi un rīkojumi, kas ierobežo brīvo devīžu kustību starp atsevišķām valstīm. Izšķir divējāda veida d. s. s-bu: 1) kad noteiktos ierobežojumus uzskata par normālu parādību un d. s. s. ietilpst kā sastāvdaļa valsts plānsaimniecībā un ārējās tirdzniecības monopolā (piem., Padomju savienībā); 2) noteiktos ierobežojumus uzskata par pagaidu līdzekli, ar ko novērst traucējumus saimnieciskajā dzīvē. → Devīzes. Eksports. rr

Devīžu tirgus (Devisenmarkt, девизный рынок) — saimnieciskais lauks, kuņā iedarbojas devīžu pieprasījums un piedāvājums, veidojot devīžu «cenu», t. i., kursu. Devīžu tirdzniecība notiek → biržās, bankās, bet ārkārtējos gadījumos — kādā valsts pilnvarotā iestādē. Pie lielākiem d. t-gu centriem pieskaitāmas Berlīnes, Londonas, Ņujorkas un Parīzes vērtspapīru biržas. Saimnieciskās dzīves sastrēguma laikā brīva devīžu apgrozība tiek pārtraukta, koncentrēta valsts iestādēs vai centrālās emisiju bankās, un tās kurss vairs neveidojas pieprasījuma un piedāvājuma brīvās spēles rezultātā, bet to nosaka valsts. → Kredīta politika. rr

Devīžu valūta (Devisenwährung, обеспеченная девизами валюта) — valūtas sistēma, kuņā banknotes nodrošinātas ar devīzēm, nevis ar dārgmetalliem. Ja devīzes iegūtas no valstīm, kur ir zelta standarts, tad arī d. v-tu iespējams uzskatīt par → zelta standarta valūtu. rr

Devolūcija (Abwälzung, Devolution, деволуция, переход) — apzīmējums dažiem noteiktiem tiesību pārejas gadījumiem. Ka-

toļu baznīcas satversmē **devolūcijas tiesība** (ius devolutionis, Devolutionsrecht, право деволюции) uzliek noteiktā pakāpenībā zināmiem baznīcas orgāniem pienākumu iecelt amatpersonas, ko nav laikā iecēlušī vai ievēlējuši citi, pirmā kārtā kompetenti orgāni. Par d-jas tiesību sauca arī mantojuma pārejas kārtību Brabantā, pēc kuras tēva ģimenes īpašumus mantoja tikai viņa pirmās laulības bērni, izslēdzot no mantošanas otras laulības bērnus.

ba

Devolūcijas tiesība (Devolutionrecht, право деволюции) → Devolūcija.

Devolūtīvais efekts (Devolutiv-effekt) → Pārsūdzība.

Dezaneksija (Desannexion, дезаннексия) — → aneksijas likvidēšana.

Dezirābilitāte → Derīgums.

Dezorganizācija (Desorganisation, дезорганизация) — pastāvošas kārtības izjaukšana, nekārtība.

dg [saīsin. Ljas lik.] — decigrams.

Diadochs (Diadoche, диадох) — Aleksandra Lielā pēcnieks.

Diagnoze (Diagnose, диагноз) → Konjunktūra.

Diagramma (Diagramm, диаграмма) → Grafiskie attēli.

Diakonusu nams (Diakonissenhaus, дом сестер милосердия) — iekšējās misijas iestāde, kurā diakonisas jeb māsas iegūst teorētiskas un praktiskas zināšanas baznīcas misijas darbā. Galvenais diakonusu uzdevums ir apkalpot nespējnieku patversmes un slimnīcas, rūpēties par trūkuma cietējiem un jaunatnes garīgo aizgādību, palīdzēt atsevišķām ģimenēm apkopt slimos, zīdaiņus un mazbērnus.

d

Dialektika (Dialektik, диалектика) — 1) māksla diskutēt, operēt ar jēdzieniem un noskaidrot tos;

2) iras attīstība pretstatos, kas paši rada viens otru, tad savā starpā apvienojas, lai atkal no sevis radītu pretstatus [formulā «teze — antiteze — sinteze» **antiteze** (Antithese, антитезис) nozīmē pretstatu, kas izceļas no kāda fainomena (tezes) nolīguma]. D-ka pamatos tomēr ir tendence pēc sintezes, harmonijas un vienības. Hēgelis pirmās d-ku pasludināja par savas filozofijas pamata metodi. Hēgelis saprot d-ku kā jēdzienu attīstību, izejot no to iekšējās likumības. Tā kā pēc Hēgeļa uzskata jēdzienos reizē dota arī irā, tad jēdzienu d. ir reizē arī visas **iras dialektika** (Realdialektik, диалектика бытия). Hēgeļa dialektisko metodi aizguva K. Markss un attiecinaja to uz saimnieciskās dzīves parādībām. D-ka Marksa uztverē nozīmē saskatīt jau esošā tā negāciju, tā neatvairāmo bojā eju. Tā kapitālistiskajā iekārtā, pēc Marksa domām, jau saskatāmas tās bojā ejas pazīmes. Hēgeļa visu aptverošo d-ku, kas izskaidroja gara pasaules attīstību, Markss padarīja par tīrā materiālisma metodi.

lš

Dialektiskā metode (dialektische Methode, диалектический метод) → Filozofija.

Diallēle (Diallele) — nepareizs secinājums, apļa secinājums.

Diapozitīvu reklāma (Diapositivreklame, Diapositivwerbung, диапозитивная реклама) → Reklāma.

Diarchija (Diarchie, Zweiherrschaft, двоевластие) — divvaldība.

Diārijs (Diarium, дневник,

журнал) — dienasgrāmata. →
Memoriāls.

dib. — saīsin.: dibināts. Tā pati
nozīme zīmei *.

Dibināšana (Gründung, осно-
вание, учреждение) — darbību
kopums, kuŗu rezultātā rodas
kāds uzņēmums vai s-ba. Tirdz-
niecības s-bu d. parasti aptveŗ
vairākas stadijas: 1) dibinātāju
savā starpā noslēgto **priekšdibi-
nāšanas līgumu** (Vorgründungs-
vertrag, договор об основании
товарищества), kuŗa mērķis ir
panākt s-bas nodibināšanu, 2)
statūtu vai s-bas līguma izstrā-
dāšanu, 3) kapitāla sagādi, 4)
**celsmes jeb / nodibināšanas / (Er-
richtung, учреждение) protokola**
vai lēmuma pieņemšanu, ar ko
dibinātāji apstiprina savu rīcību,
un 5) iestādes formālu lēmumu
par **cilmi** (Entstehung, возникно-
вание), ar ko bieži saistās juri-
diskas personas tiesību piešķir-
šana. Attiecoties uz dažiem s-bu
tipiem kā, piem., → akciju sa-
biedrībām, pastāv sevišķi, sīki
d-nas noteikumi. D. bieži saistās
ar darbības atļaujas saņemšanu
vai statūtu apstiprināšanu. No-
kārtojumu, kad darbības atļauja
nepieciešama, sauc par **koncesiju
sistēmu** (Konzessionssystem, кон-
цессионная система); ja pie tam
s-bas statūti izdoti likumdošanas
kārtā vai ja valdība tos izdevusi
ar administratīvu aktu, tad to
sauc par **oktruā sistēmu** (Oktroi-
system, система октрыа); ja tur-
pretim nekādas darbības atļaujas
nevajaga, bet statūtu vai līguma
saturam vienīgi jāatbilst zinā-
miem noteikumiem, kuŗus bieži
pārbauda vienīgi → reģistra
tiesas vai pat tikai notārs, —
par **normatīvo sistēmu** (Norma-
tivsystem, явочная система). →
Akciju sabiedrība. jg

**Dibināšana ar mantu ieguldī-
jumiem** (Sachgründung, учреж-

дение путем имущественных
вкладов) → Akciju sabiedrība.

Dibināšana ar skaidru naudu
(Bargründung, учреждение путем
денежных взносов) → Akciju
sabiedrība.

**Dibināšana pārņemot uzņēmu-
mu** (Übernahmegründung) → Ak-
ciju sabiedrība.

Dibināšanas bilance (Grün-
dungsbilanz, вступительный, ор-
ганизационный баланс) →
Bilance.

Dibināšanas darījumi (Grün-
dungsgeschäfte, учредительские
сделки) → Tiesisks darījums.

Dibināšanas izmaksas (Grün-
dungskosten, Gründungsaufwand,
издержки при учреждении
предприятия) — ar uzņēmuma
→ dibināšanu saistītās izmaksas.
Katram uzņēmuma veidam tās
var būt dažādas. A/S d. i-sās
ietilpst nodokļi, piem., zīmogno-
doklis, notāra izmaksas, tiesas
vai tirdzniecības reģistra izmak-
sas, dibināšanas pārbaudes iz-
maksas, akciju emisijas izmaksas,
dibinātāju sapulces sasaukšanas
izmaksas, kā arī → dibinātāju
atlīdzība. Atklāto s-bu un K/S
d. i. sastāv l. t. no līguma līgša-
nas un reģistrēšanas izmaksām.
D. i. nāk par labu ilgāka laika
darbībai; tādēļ praksē cenšas tās
nenorakstīt zaudējumos to raša-
nās gadā, bet uzrāda bilancē, lai
vārētu sadalīt pa nākošajiem
darbības gadiem. Ljas A/S li-
kums nenoliedz d. i-su uzrādīšanu
bilancē. LV A/S likums neatļauj
uzrādīt bilancē dibināšanas un
kapitāla savākšanas izmaksas. No
d. i-sām jāatšķir **darbības uz-
sākšanas izmaksas** (Betriebsein-
richtungskosten, издержки по
организации и открытию пред-
приятия), piem., uzņēmuma iek-
šējās un ārējās organizācijas iz-
veidošanas, darbības sākšanas u.

tml. izmaksas, ko LV A/S likums atļauj uzrādīt bilancē. kb

Dibināšanas kalkulācija (Gründungskalkulation, калькуляция основания предприятия) → Kalkulācija.

Dibināšanas konsorcijs (Gründungskonsortium, учредительский консорциум) → Konsorcijs.

Dibināšanas pārbaude (Gründungsprüfung, ревизия учреждения предприятия) — brīvprātīga vai obligāta pārbaude, kuŗas uzdevums ir noskaidrot dibināšanas norises pareizumu un novērst ļaunprātības. D. p-di parasti izdara s-bu uzņēmumos, lai novērstu dibinātāju iedzīvošanos uz s-bas konta. Ljā A/S dibināšanas darbība jāpārbauda valdei kopā ar padomi, bet, ja s-bu nodibina pieņemot mantu vai pārņemot uzņēmumu, tad dibināšanas darbības pārbaude, cik tālu tā attiecas uz mantu pieņemšanu vai uzņēmuma pārņemšanu, bez tam vēl nododama sevišķiem lietpratējiem — **dibināšanas pārbaudītājiem** (Gründungsprüfer, ревизоры по учреждению предприятия). LV d. p-di izdara valdes un uzraudzības padomes locekļi un bez tam vēl viens vai divi dibināšanas pārbaudītāji, ja s-bu nodibina pārņemot mantu vai ja kāds s-bas valdes vai uzraudzības padomes loceklis tieši ieinteresēts dibināšanā, piem., ja tie paši bijuši dibinātāji, uz pārvaldes locekļa konta pārņēmuši akcijas vai saņēmuši → dibinātāja atlīdzību. kb

Dibināšanas pārbaudītājs (Gründungsprüfer, ревизоры по учреждению предприятия) → Dibināšanas pārbaude.

Dibināšanas pārskats (Gründungsbericht, учредительский отчет) → Akciju sabiedrība.

Dibināšanas plāns (Gründungs-

plan, план основания) → Uzņēmuma dibināšanas plāns.

Dibinātāju atlīdzība (Gründerlohn, вознаграждение учредителям) — atlīdzība dibinātājiem par uzņēmumu dibinot veikto darbu vai sniegtajiem pakalpojumiem. D. a-bu nepareizi sauc arī par **dibinātāju peļņu** (Gründergewinn, прибыль учредителей); šāds lietojums izskauzams. Pēc LV A/S likuma dibinātājiem vai citām personām var piešķirt atlīdzību par A/S dibināšanu vai dibinājuma sagatavošanu, pie kam d. a. kopā ar pārējām → dibināšanas izmaksām jāuzrāda statūtos. kb

Dibinātāju peļņa (Gründergewinn, прибыль учредителей) → Dibinātāju atlīdzība.

Dīcinieks — klaŗu darbinieks, kas netika sūtīts vakas grāmatas noteiktās gaitās, bet veica ārkārtējas klaŗas (dīcības). → Klaŗas.

Didaktika (Didaktik, Unterrichtskunde, дидактика) — paidagoģijas nozare, kas māca mācīšanas paņēmienu.

Diecēze (Diözese, диоцез) — 1) pārvaldes novads, apgabals Romas valstī, sākot ar imperatora Konstantīna valdīšanas posmu;

2) bīskapija. → Bīskaps. vk

Dienas alga (Tageslohn, поденная заработная плата) → Algu veidi.

Dienas bilance (Tagesbilanz, ежедневный баланс) → Bilance.

Dienas pirkums (Tageskauf) → Pirkuma darījums.

Dienas vērtība (Tageswert, стоимость дня) → Vērtība. Bilances teorijas.

Dienasgrāmata (Tagebuch, дневник, журнал) → Grāmatveidības grāmata. Žurnāls.

Dienesta dzīvoklis (Dienstwoh-

nung, служебная квартира) → Būvju statistika.

Dienesta norādījumi (Dienstanweisung, служебное распоряжение, инструкция) — priekšniecības, augstākas iestādes vai amata personas vispārīgi vai atsevišķi norādījumi pakļautiem darbiniekiem, iestādēm un amata personām par viņu darbā veicamo uzdevumu sadalīšanu vai izpildīšanu. Tā kā šiem norādījumiem ir vienīgi iekšējās darbības noteikumu raksturs, tad privātpersonām tie parasti nav zināmi. Tāpēc arī šādi norādījumi nevar aizkart privātpersonu tiesības un intereses, kas tām paredzētas likumā vai noteikumos. d

Dienesta pienākums (Dienstpflicht, трудовая обязанность) — pilsoņa pienākums obligāti veikt sevišķi svarīgus vai neatliekamus uzdevumus noteiktu vai nenoteiktu laiku piekritīgas valsts iestādes noteiktā darba vietā.

Iesaistīšana dienestā (Dienstverpflichtung, привлечение к трудовой повинности) LV un tās ienemtajās zemēs notiek ar → darba pārvaldes rīkojumu, iepriekš uzklusot pašu d. p.-mam pakļauto un viņa uzņēmuma vai iestādes vadītāju. Ja iesaista dienestā noteiktam laikam, tad līdz tam pastāvējusi darba attieksme paliek spēkā un darbinieks skaitās atvaļinājumā. Turpretim, ja iesaista dienestā nenoteiktam laikam, tad līdz tam pastāvējusi darba attieksme izbeidzas. D. p. ir pašreizējā kara laikā izplatīts institūts un nozīmē → darba pienākuma praktisku reālizāciju. D. p.-mu šai izpratnē sauc arī par **civīlo dienesta pienākumu** (zivile Dienstpflicht, обязательное отбывание гражданской службы) pretēji kara

klausībai kā militāram dienesta pienākumam. m

Dienesta reglaments (Dienstordnung, служебный регламент) — darba reglamenta nosaukums LV publikajām iestādēm un uzņēmumiem. To izdod iestādes vai uzņēmuma vadītājs, un tas aptver dienesta kārtības noteikumus. m

Dienesta vai stāža cenzas (Dienstzensus, служебный ценз) → Cenzas.

Dienestpersona (Bediensteter, Dienstpersion, Amtsträger, Amtsperson, должностное лицо) — publiskas — valsts vai pašvaldības — iestādes darbinieks, kas iecelts vai ievēlēts amatā un to izpilda uz likuma (ne līguma) pamata. D. ir amatpersona. Pēdējā termina definīcija kā plašāka ietver sevī arī d.-nas jēdzienu. Ljas likumos gadījumu vairumā lieto terminu «dienestpersona», bet samērā reti terminu «amatpersona». m

Dienesttiesīgais (Dienstberechtigter) → Darba devējs.

Dienvidāfrikas mārciņa (südafrikanisches Pfund, южноафриканский фунт) → Nauda.

Dienvīdūras spekulācijas (Südtsee-Spekulation, южно-морская спекуляция) — lielā spekulāciju drudža apzīmējums Anglijā 18. g. s. sākumā, kas notika apm. vienā laikā ar Lo (Law) spekulācijām Francijā. 1711. dibinātās Dienvīdūras s.-bas (South Sea Company) akcijas 1720. dažos mēnešos cēlās par 1000% virs nōminālās vērtības, pēc tam strauji krita, un s.-ba bankrotēja. Arī citu Anglijas s.-bu akcijas sakarā ar vispārējo dibināšanas drudzi strauji kāpa, bet, iestājoties krīzei, ar lielu grūtumu pasargājās no bankrota. Lai ierobežotu s.-bu dibināšanu, parla-

ments 1720. izdeva t. s. **burbuļu aktu** (Bubble Act). ed

Diētas (Diäten, суточные деньги) — dienas naudas, ko maksā deputātiem, delegātiem un ierēdņiem pa amata darbības laiku komandējumā, sesijā vai vispārīgi ārpus pastāvīgās darba un dzīves vietas. ba

Dieveris (Bruder des Mannes, деверь) → Radniecība.

Diferences (Differenzen, разности). Pastāvīgai argumenta maiņai $\Delta x = h$ atbilstošo funkcijas $y = f(x)$ maiņu Δy (→ Variablu maiņa) sauc par funkcijas pirmo d-ci. Pēdējā ir x funkcija, un tās pirmo d-ci sauc par dotās funkcijas otru d-ci, ko apzīmē ar $\Delta^2 y$ u. t. t. Piem., funkcijas $y = x^2$ pirmā d-ce ir $\Delta y = (x+h)^2 - x^2 = 2hx + h^2$, otra d-ce $\Delta^2 y = \{2h(x+h) + h^2\} - \{2hx + h^2\} = 2h^2$, bet trešā un **augstāko kārtu diferences** (Differenzen höherer Ordnung, разности высших порядков) = 0. Kad $y_0, y_1, y_2, \dots, y_n$ ir funkcijas vērtības, kas atbilst vienādi attālinātām argumenta vērtībām $x_0, x_1 = x_0 + h, x_2 = x_1 + h, \dots, x_n = x_{n-1} + h$, tad atbilstošās d. sakārto tabulā

y_0	Δy_0	$\Delta^2 y_0$	$\Delta^3 y_0$
y_1	Δy_1	$\Delta^2 y_1$	$\Delta^3 y_1$
y_2	Δy_2	$\Delta^2 y_2$	$\Delta^3 y_2$
y_3	Δy_3	$\Delta^2 y_3$	$\Delta^3 y_3$
y_4			

ko sauc par **diferenču schēmu** (Differenzenschema, схема разностей). Pēdējo lieto funkcijas starpvērtību aplēšanā (→ Interpolācija) un → ekstrapolācijā. ef

Diferences arbitražā (Differenzarbitrage, арбитраж на использовании разницы курса, дифференциальный арбитраж) → Arbitražā.

Diferences banknošu segumu sistēma (feste Begrenzung der

nicht bar gedeckten Noten, система прямого контингентирования) → Banknošu segums.

Diferences darījumi (Differenzgeschäfte, сделки на разницу) — viens no biržas darījumu veidiem, kad darījumu objektus, preces vai vērtspapirus līgumā noteiktā termiņā nemaz nepiegādā, bet kontrahenti tikai samaksā darījuma diferenci, t. i., kursa starpību starp noslēgšanas un izpildīšanas dienu. Ja līgums izpildāms mēneša beigās, tad lieto vārdu «ultimo», ja mēneša vidū — vārdu «medio». Ar d. d-miem atļauts nodarboties bankām, tirdzniecības s-bām un biržas tirgotājiem. Privātas personas var nodarboties ar d. d-miem tikai tad, ja viņš deponē kādā bankā drošību. → Biržas darījums. rr

Diferences metode (Methode der Differenz, метод различия) → Induktīvās metodes.

Diferencēšana (Differenzierung, дифференцирование, различение) — matemātikā → diferenciāla aplēšana; vispār — dažāda izturēšanās līdzīgos gadījumos, dodot priekšroku vai izrādot labvēlību. Tautsaimniecībā, attiecoties uz piedāvājumu un pieprasījumu, nepilnīgā tirgū izšķir šādus d-nas veidus, pie kam par pircēja izturēšanos teiktais attiecīgi piemērojams arī pārdevējam: 1) **personu diferencēšana** (personelle Differenzierung, дифференцирование лиц) — pircēja apsvērumi, kādēļ viņš dod priekšroku kādam zināmam pārdevējam, kaut arī citu pārdevēju cena būtu zemāka. D-nas rezultātā viens pārdevējs var prasīt augstāku cenu nekā citi, bet visi pircēji tomēr nepāries pie viņa konkurentiem; tāpat ar zemāku cenu šis pārdevējs nepieliks sev visus pircējus; 2) **preču diferencēšana** (sachliche

Differenzierung, дифференцирование (товаров) — apsvērumi, kādēļ pircējs dod priekšroku kādai noteiktai preces šķirnei (kā lietām, tā pakalpojumiem), kaut arī citu preču šķirņu kvalitāte būtu augstāka vai cena zemāka. Šās d-nas rezultātā kādas preces šķirnes (markas) cena var būt augstāka par līdzīgas vai pat augstākas kvalitātes preces cenu, un tomēr visi pircēji neatteiksies no tās; 3) **vietas diferencēšana** (räumliche Differenzierung, дифференцирование места) — apsvērumi, kādēļ pircējs dod priekšroku zināmā vietā esošam pārdevējam, kaut arī citu pārdevēju cena ir tāda pati vai pat zemāka. Šāda d. l. t. izskaidrojama ar transporta izmaksām un citiem apstākļiem; 4) **laika diferencēšana** (zeitliche Differenzierung, дифференцирование времени) — apsvērumi, kādēļ pircējs dod priekšroku piegādei zināmā noteiktā termiņā. Parasti tūlītējai piegādei cena ir augstāka nekā vēlākai, ja citi apstākļi vienādi; 5) **cenu diferencēšana** (Preisdifferenzierung, дифференцирование цен) — kādas preces pārdošana dažādiem pircējiem par dažādām cenām. Sakarā ar personu, preču, vietas un laika d-nu, nepilnīgā tirgū var vienai un tai pašai precei būt dažādas cenas. Šo apstākli izlieto monopolists, lai gūtu lielāku tiriensu, labāk izmantojot pieprasījuma likni, un pārdotu tiem pircējiem par augstāku cenu, kas ir mierā augstāku cenu maksāt. Tas iespējams sadalot tirgu (→ Tirgus dalīšana). Piem.: dzelzceļa tarifa atšķirība dažādām precēm, klasēm; dažādi patentlīdzekļi; elektrības tarifi mājturībai, rūpniecībai u. t. t. Te pieder arī → dempings. Dažreiz cenu d-nu

sauc arī par **cenās diskrimināciju** (Preisdiskriminierung). **ev**

Diferencētā cena (Mengenpreis, дифференцированная цена, цена от количества) → Cenu veidi.

Diferenciālā peļņa (Differentialgewinn, дифференциальная прибыль) → Peļņa.

Diferenciālā rente (Differentialrente, дифференциальная рента) → Zemes rente.

Diferenciālā sistēma (Differentialsystem, дифференциальная система) → Dzelzceļu tarifs.

Diferenciālā zemes rente (Differentialgrundrente, Differentialrente, дифференциальная земельная рента) → Zemes rente.

Diferenciālalgas veids (Differentiallohnverfahren, дифференциальная заработная плата) → Aigu veidi.

Diferenciālis (Differential, дифференциал). → Argumenta d. dx ir argumenta patvaļīga maiņa $= \Delta x$ (→ Variablu maiņa). → Funkcijas d. dy ir → atvasinātās funkcijas reizinājums ar argumenta d-li, t. i.,
 $dy = f(x) \cdot dx$.

Divu (un līdzīgi vairāku) argumentu funkcijas $z = f(x, y)$ gadījumā par pilno jeb totālo d-li dz sauc summu

$$dz = \frac{\partial z}{\partial x} dx + \frac{\partial z}{\partial y} dy,$$

kur tagad dx un dy ir argumentu d-ļi, bet $\frac{\partial z}{\partial x}$ un $\frac{\partial z}{\partial y}$ ir funkcijas → parciālie atvasinājumi. Par d-ļu izlietošanu → variablu maiņa.

Diferenciālkalkulācija (Differentialkalkulation, дифференциальная калькуляция) → Kalkulācija.

Diferenciālvocients (Differentialquotient, отношение дифференциалов) — funkcijas un argumenta → diferenciāļu dalījums

$dy:dx$; d. tā tad ir vienlīdzīgs → atvasinātai funkcijai. ef

Diferenciālmuitas (Differentialzölle, дифференциальные пошлины) → Muita.

Diferenciālrēķini (Differentialrechnung, дифференциальное исчисление) — analīzes pamatdisciplīna. Arī → infinitēzimālēsumi. ef

Diferenciāls ienākums (Differenzialeinkommen, дифференциальный доход) → Rente.

Diferenču diagrammas (Differenzdiagramme, разностные диаграммы) → Grafiskie attēli.

Diferenču schēma (Differenzenschema, схема разностей) → Diferences.

Difūzijas teorija, optimistiskā teorija (Diffusionstheorie, теория диффузий) — viena no vecām teorijām par nodokļu pārcelšanu (Kānar, Pritwitz). Saskaņā ar šo teoriju visi uzliktie nodokļi pēc zināma laika notecēšanas sadalās vienlīdzīgi starp visiem pilsoņiem. Par nevienlīdzīgiem šī teorija atzīst tikai jaunuzliktos nodokļus, kamēr tie vēl nav sadalījušies vai pārcelti; turpretī vecie nodokļi ir jau sadalījušies vai izplūduši vienlīdzīgi, un katrs pilsonis dabū no nodokļu nastas nest tikai savu tiesu. kp

Digeri (diggers, диггеры) — vispārīgā nozīmē — kalnrāči, sevišķi dimantu raktuvēs Amerikā un Āfrikā; speciālā nozīmē — komūnistiska sekta, kas darbojās Anglijā 17. g. s. vidū. D. paši sevi sauca par → leveleriem.

Digesti (Digesten, Дигесты) — viens no imperatora Justiniāna laikā kopotiem romiešu tiesību krājumiem (klasisko juristu rakstu fragmenti). Viduslaikos, kad visus Justiniāna kopojumus un likumus nosauca par Corpus

iuris civilis, minētie d. tur sastāda veselu daļu. vk

Dikeija (Diktion, дикция) — izteiksmes veids, izruna, raksta veids. Ljas universitātē — izrunas mācība.

Diktafons (Diktafon, диктафон) → Diktējamā mašīna.

Diktātūra (Diktatur, диктатура) — jebkura absolūta politiska vara. No juridiskā viedokļa atšķir 2 d-ras veidus: 1) **komisārisko diktātūru** (kommissarische Diktatur, комиссарная диктатура) un 2) **suverēno diktātūru** (soveräne Diktatur, суверенная диктатура). Pirmo piešķir likums, un tā domāta pastāvošās iekārtas glābšanai; otru iegūst apvērsuma kārtā, un tā domāta jaunas satversmes radīšanai. No despotijas d. atšķiras ar savu pagaidu raksturu un ar to, ka tā pastāv ne kā pašmērķis, bet kā līdzeklis zināmu politisku un saimniecisku mērķu sasniegšanai. hv

Diktējamā mašīna (Diktiermaschine, диктовальная машина) — biroja mašīna cilvēka balss uzņemšanai un atdarināšanai, kas aizstāj stenografa darbu un dod iespēju rakstu diktēšanas darbu atdalīt no rakstu uzrakstīšanas darba laika ziņā, panākot ar to laika ietaupījumu un rakstīšanas darba ražības paaugstināšanu, atbrīvojot rakstītāju no iepriekšējas atzīmēšanas. Kādas firmas ražotās d-mās m-nas sauc par **diktāfoniem** (Diktafon, диктафон). ak

Dikuma izmaksas (Stillstandskosten, Leerlaufkosten, Stille-gungskosten, издержки от простоя, издержки от бездействия) → Izmaksas. Darbības gatavība.

Dīksaimniecība (Teichwirtschaft, прудовое хозяйство) — zivju audzēšana šim nolūkam mākslīgi ierīkotos zivju dīkos. D. ir intensīvākais zivkopības veids,

jo labākajās ezersaimniecībās zivju raža ir 30—40 kg/ha, d-bās — 120—250 kg/ha. Tā ir lauksaimniecības nozare, kas aptver dīķu mēslošanu, kopšanu (laukkopība) un zivju barošanu (lopkopība). Zivju dīķiem izmanto tās zemes platības, ko augu kultūrām grūti izlietot, bet ko var applūdināt un uzstādināto ūdeni atkal nolaist. Zivju dīķus parasti ierīko upju un strautu ielejās, aizsprostojot ūdeni ar uzbērumu jeb dambi un ierīkojot slūžas ūdens uzplūdināšanai, turēšanai noteiktā augstumā, no laišanai. Raktus dīķus ierīko avotainās vietās foreļu audzēšanai, kā arī ziemas dīķu ierīkošanai, lai ūdens būtu pietiekamā daudzumā visu gadu. Izšķir aukstūdens un siltūdens dīķus. Aukstūdens dīķus ierīko uz avotiem vai strautiem ar aukstu avotu ūdeni, kur vasaru ūdens temperatūra 12,5—18,0° C. Aukstūdens dīķos audzē lašveidīgās zivis, kā foreles, taimiņus, lašus, siģas. Siltūdens dīķus ierīko ielejās un ieplakās, piegādājot ūdeni no upēm vai strautiem vai izlietojot pavasara plūdu ūdeni. Šādos dīķos vasaru ūdens temperatūra ir 20—25° C, un tie noder karpveidīgo zivju — karpu, līņu, karūsu, kā arī zandartu un līdaku audzēšanai. D-bas iedala nepilnīgās un pilnīgās. Nepilnīgās d-bās ir tikai vasaras dīķi, un tanīs neražo sēklas zivis. Pilnīgās d-bās ir vasaras un ziemas dīķi, ko izlieto zivju nārsta, mazuļu audzēšanai, kā arī gaļas un sēklas zivju audzēšanai mājas un tirgus vajadzībām. Pilnīgā d-bā ir šādi dīķi: 1) nārsta dīķis, 2) pirmais mazuļu audzējamais dīķis, 3) otrs mazuļu audzējamais dīķis, 4) vasaras jeb barības dīķis un 5) ziemas dīķis. D-bās, kas

pašas mazuļus neaudzē, pirmo triju dīķu nav. Daudzām saimniecībām nav arī ziemas dīķu. Šās saimniecības pavasarī iepērk mazuļus, vasarā audzē un rudenī laiž tirgū. Galvenais d-bu rajons Ljā ir Lejaskurzeme ar Liepājas, Aizputes un Kuldīgas apriņķi, kur atrodas 76% visu Ljas zivju dīķu kopplatības. eš

Dīksaimniecības uzņēmums (Teichwirtschaftsbetrieb, прудовое хозяйство) → Lauksaimniecības sistēma.

Dilemma (Dilemma, дилемма) — loģikā — disjunktīvs secinājuma veids, kam viena daļa hipotētiska, bet otra disjunktīva; ikdienas dzīvē — izvēle starp divām nepatīkamām lietām, grūta izvēle starp vairākām lietām.

Diletants (Diletant, дилетант, любитель) — cilvēks, kas ar paviršām zināšanām darbojas kādā nozarē.

Dilstošā derīguma likums (Gesetz des abnehmenden Nutzens, закон убывающей полезности) → Derīgums.

Dilstošā derīguma pieauguma likums (Gesetz des abnehmenden Nutzens, закон убывающего роста полезности) → Derīgums.

Dilstošā ieguvuma pieauguma likums (Gesetz des abnehmenden Ertragszuwachses, Gesetz des abnehmenden Grenzertrages, закон убывающей предельной добычи) → Ieguvums.

Dilstošā nauda jeb brīvnauda (Schwundgeld, Freigeld) — Silvio Gezella (Silvio Gesell) ieteiktas banknotes, kas laiku pa laikam automatiski zaudētu daļu no savas vērtības, kādēļ cilvēkiem nebūtu jēgas tās glabāt pie sevis un uzkrāt, bet gan būtu izdevīgi tās pēc saņemšanas cik iespējams ātri atkal izdot. aa

Dilstošais ieguvuma pieaugums

(abnehmender Ertragszuwachs, убывающий рост добычи) → Ieguvums.

Dilstošais robežieguvums (abnehmender Grenzertrag, убывающая предельная добыча) → Ieguvums.

Dilstošās algu kvotes likums (Gesetz der fallenden Lohnquote, закон убывающей квоты заработной платы) → Algas teļrijas.

Dilstošās augļu likmes likums (Gesetz der sinkenden Zinsrate, закон убывающей процентной ставки) → Augļu likmes augstums.

Dilstošās baudas likums (Gesetz des abnehmenden Genusses) → Gosena likumi.

Dilstošās izmaksas (degressive Kosten, sinkende Kosten, убывающие издержки) → Izmaksas.

Dilstošās peļņas likmes likums (Gesetz des tendenziellen Falls der Profitrate, закон падающей процентной ставки прибыли) — Marksa formulētais likums, ka peļņas likmei (t. i., peļņai % no kapitāla) esot tendence dilt un nevis pieaugt. Šis likums stāv un krit kopā ar Marksa mācību par → virsvērtību. → Peļņa. aa

Dimensija (Dimension, измерение, размерность). Par → monoma dimensiju sauc visu mainīgo (→ Variablais) burtu pakāpes rādītāju algebrisko summu. Piem., monoma

$$2ax^2\sqrt{y}:z = 2ax^2y^{1/2}z^{-1}$$

d. ir $2 + \frac{1}{2} - 1 = \frac{3}{2}$. Geometrijā par figūras d-ju sauc → koordinātu skaitu, kas nepieciešams figūras punktu noteikšanai. Piem., plāksnes figūru d. ir 2 (vai 1), kamēr telpas figūras d. ir 3 (vai mazāka). ef

Din. — saīsin.: Dienvidslavijas dinārs. → Nauda.

DIN — saīsin.: Deutsche In-

dustrie-Norm vai Das Ist Norm. → Normēšana.

Dinamika (Dynamik, динамика) — 1) mehanikā — mācība par ķermeņu kustību un tās likumiem. No d-kas atšķiras: **statika** (Statik, статика) — mācība par miera stāvokli jeb līdzsvaru;

2) tautsaimniecības mācībā — tautsaimniecisko faktu un sakaru skatījuma veids (metode) pretstatā **statikai** (Statik, статика) kā skatījumam citādā plāksnē. Kamēr statistiskais skatījums ir bezlaicīgs un alternatīvs, piegriezams vēribu tikai cēlonim un gala rezultātam, tamēr dinamiskais skatījums piegriež vēribu pārmaiņām, kas notiek laika tecējumā. Ja katru dienu uz atsevišķas kartītes atzīmētu kādas preces cenu tirgū līdz ar daudzumu, kas par šo cenu pārdots, tad, sašķirojot kartītes pēc cenas augstuma, lai iegūtu pieprasījuma rindu, skatījums būtu statisks, jo tas rāda, kāds preces daudzums ir ticis pieprasīts, pastāvot rindā minētajām cenām, ja pārējie apstākļi nav mainījušies. Šāds skatījums mums rāda alternatīvos sakarus, piem.: ja cena ir a , tad pieprasa daudzumu b , bet, ja cena ir a_2 , tad pieprasa daudzumu b_2 . Ja turpretim mēs kartītes sašķirotu chronoloģiskā kārtībā, tad skatījums būtu dinamisks, jo tas rādītu laika tecējumā notikušās pārmaiņas. Daudziem impulsiem jeb ierosinātajiem saimniekojošā sabiedrībā ir nepieciešams zināms laiks, iekāms parādās to iedarbības rezultāts. Šo laika posmu mēdz saukt par **reakcijas periodu** (Reaktionsperiode, период реакции), bet šā perioda ilgumu arī par **reakcijas ilgumu** (Reaktionsdauer, продолжительность реакции) un pašas šās reakcijas straujumu arī par

reakcijas jeb pielāgošanās ātrumu (Anpassungshastigkeit, бы-
строта реакции). Dinamiskā ska-
tījumā pēti taisni tās pārmaiņas,
kas notiek šai reakcijas periodā,
kamēr statistiskā skatījumā redzam
tikai impulsu un gala rezultātu.
Piem., pieaugot cūkgaļas cenām un
pārējiem apstākļiem nemainoties,
ir nepieciešams vairākus mēnešus
ilgs reakcijas periods, kamēr at-
tiecīgi pieaugs arī cūkgaļas piedāvājums,
t. i., kamēr lauksaimnieki,
pielāgojoties jaunajai cenu
situācijai, paspēs izaudzēt pārdo-
šanai vairāk cūku. Taču statistiskā
skatījumā mēs redzam, ka pie-
augusi cena (gala rezultātā) rada
lielāku cūkgaļas piedāvājumu.
Šie divi dažādie tautsaimniecisko
faktu un sakaru skatīšanas veidi
ir pamudinājuši dažus tautsaim-
niekus tautsaimniecības teorijas
atziņas iedalīt divās lielās grupās:
statikā un dinamikā. Daži autori
ar terminiem «statisks» un «dina-
misks» apzīmē arī pētišanas lauku,
t. i., saimniekojošās sabiedrības
stāvokli atkarā no tam, kādā mē-
rā un veidā notiek pārmaiņas šai
sabiedrībā. Ja saimniekojošā sa-
biedrībā nekādas manāmas pār-
maiņas nenotiek vai arī ja šās
pārmaiņas ir vienmērīgas un
vienveidīgas visās nozarēs, tad
šie autori šādu sabiedrību mēdz
saukt par statisku, bet ja šās
pārmaiņas ir nevienādas un ne-
vienmērīgas, tad — par dina-
misku sabiedrību. Citi autori
turpretim šādos gadījumos runā
par **stacionāriem fainomeniem**
(stationäre Phänomene, стацио-
нарные феномены) un **evolūcio-
nāriem fainomeniem** (evolutio-
näre Phänomene, эволюционные
феномены) saimniekojošā sabied-
rībā. Dž. B. Klarks (J. B. Clark)
min sekojošus impulsus, kas
saimniekojošā sabiedrībā rada

kustības jeb pārmaiņas laikā:
iedzīvotāju skaita pieaugums,
kapitāla pieaugums, pārmaiņas
ražošanas metodēs, pārmaiņas
organizācijā un pārmaiņas pie-
prasījumā. Citi autori, piem.,
Zeutens (Zeuthen), min arī vēl
kaņus, iekšpolitiskus nemierus,
naudas un kredita politiku, kā arī
ražu svārstības un citus dabas
radītus apstākļus. Terminu «sta-
tika» un «dinamika» izpratne ir
zināmā mērā nostabilizējusies
tikai pēdējā laikā. Agrāk dažādi
autori šos terminus saprata da-
žādi, piem., statisko skatījumu
identificēja ar ilga laika skatīju-
mu un dinamisko skatījumu ar
īsa laika skatījumu, vai arī taut-
saimniecības teorijas atziņas uz-
skatīja par statiskām, bet prak-
tiskās tautsaimniecības (ekono-
mijas politikas) atziņas par di-
namiskām u. t. t. aa

Dinamiskā augļu teorija (dyna-
mische Zinstheorie, динамиче-
ская теория процентов) → Augļu
teorijas.

Dinamiskā bilance (dynamische
Bilanz, динамический баланс) →
Balances teorijas.

Dinamometrs (Dynamometer,
динамометр) → Noguruma stu-
dijas.

Dinārā rase (dinarische Rasse,
динарская раса) → Rase.

Dinārs (Dinár, динар) → Nau-
da. Dēnārijs.

Dinero (Dinero, динеро) →
Nauda.

Dins (Dyn, дин) — spēka vie-
nība → CGS sistēmā, kas 1 g ne-
kustīgas masas 1 sekundē paātri-
na līdz ātrumam 1 cm/sek.

Dipl. — vācu saīsin.: Diplom =
diplomēts, piem.: Dipl.-Hdl. =
Diplomhandelslehrer; Dipl.-Kfm.
= Diplomkaufmann; Dipl.-Ldw.
= Diplolandwirt.

Diplomātija (Diplomatie, дипломатия) — termins ar trejādu nozīmi: 1) diplomātijas māksla, 2) diplomātiskais dienests un pie tā piederīgās personas — **diplomāti** (Diplomat, дипломат), 3) valšņu ārējā politika. Pirmajā nozīmē d. ir «valšņu pārstāvēšanas un sarunu vešanas zinātne un māksla» (Rivier). **Diplomātiskie pārstāvji** (diplomatische Vertreter, agents diplomatiques, дипломатические представители) ir personas, kas pilnvarotas pārstāvēt kādu valsti citā valstī visās kārtējās starptautisko tiesību sfairā ietilpinātās lietās. Tie līdz ar to iemieso sūtītājas valsts publisko varu pieņēmējā valstī un pēc Vīnes kongresa 1815. 19. 3. pieņemtā reglamenta un Āchenes kongresa 1818. 21. 11. protokola sadalās četrās pakāpēs: 1) **vēstniekos** (Botschafter, ambassadeurs, послы), **nunciijos** vai **legātos** (Nuntien oder Legaten, nonces ou légats, нунции или легаты), 2) **sūtņos** jeb **ārkārtējos sūtņos** un **pilnvarotos ministros** (außerordentliche Gesandte und bevollmächtigte Minister, envoyés extraordinaires et ministres plénipotentiaires, чрезвычайные посланники и полномочные министры), 3) **rezidējošos ministros** (Minister-Residenten, ministres résidents, министры-резиденты), 4) **pastāvīgos lietvežos** (ständige Geschäftsträger, chargés d'affaires en pied, постоянные поверенные в делах). Pirmo triju pakāpju diplomātiskie pārstāvji akreditējas pie valsts galvas, ceturtnās pakāpēs — pie ārlietu ministra. Bez šē minētajiem kārtējiem diplomātiem pārstāvjiem ir vēl ārkārtējie, kam uzdots kāda speciāla misija vai kas akreditēti savas valdības pārstāvēšanai kādā kongresā, konfe-

rencē vai starptautiskā organizācijā. Arī konsuliem var uzticēt lietveža pienākumus (consuls chargés d'affaires). Diplomātiskiem pārstāvjiem ir **diplomātiskās priekšrocības** (diplomatische Vorrechte, дипломатические преимущества): **neaizkaņamība** (Unverletzlichkeit, неприкосновенность) un **eksterritoriālitate** (Exterritorialität, экстерриториальность). Neaizkaņamība nozīmē, ka saņēmējai valstij jārūpējas par diplomātisko pārstāvju speciālu aizsardzību. Eksterritoriālitate nozīmē, ka diplomātiskie pārstāvji nav pakļauti saņēmējas valsts jurisdikcijai, ka to mājoklis ir neaizkaņams (franchise de l'hôtel), ka tie nemaksā personiskos nodokļus, ka to sazināšanās ar nosūtītāju valsti ir neierobežota. Vienā valstī akreditētie diplomātiskie pārstāvji kopā ir **diplomātiskais korpuss** (diplomatisches Korps, corps diplomatique, дипломатический корпус). Tā priekšgalā ir pakāpē vecākais diplomātiskā korpusa loceklis — **diplomātiskā korpusa vecākais** (Doyen des diplomatischen Korps, старшина дипломатического корпуса). hv

Diplomātiskās tiesības (Diplomatenrecht, дипломатическое право) — starptautisko tiesību nozare, kas aptver normas un ieradumus, kuŗi izveidojušies diplomātu savstarpējā satiksmē. kk

Diplomātika (Diplomatik, дипломатика) — mācība par dokumentiem (Urkundenlehre), vēstures palīdzinātne.

Diplomātiskā korpusa vecākais (Doyen des diplomatischen Korps, старшина дипломатического корпуса) → Diplomātija.

Diplomātiskais korpuss (diplomatisches Korps, corps diplomati-

que, дипломатический корпус) → Diplomātija.

Diplomātiskās pārstāvības locekļi (Mitglieder der diplomatischen Vertretung, члены дипломатического представительства) → Eksterritoriālitate.

Diplomātiskās pārstāvības vadītājs (Chef der diplomatischen Vertretung, глава дипломатического представительства) → Eksterritoriālitate.

Diplomātiskās priekšrocības (diplomatische Vorrechte, дипломатические преимущества) → Diplomātija.

Diplomātiskās tiesības (Diplomatenrecht, дипломатическое право) → Diplomātija.

Diplomātiskie pārstāvji (diplomatische Vertreter, agents diplomatiques, дипломатические представители) → Diplomātija.

Diplomāts (Diplomat, дипломат) → Diplomātija.

Diplomēts lauksaimnieks (Diplomlandwirt, дипломированный агроном) → Agronomis.

Diploms (Diplom, диплом) — oficiāla apliecība, dokuments, oficiāls raksts, parasti par mācības iestādes kursa beigšanu. D-mu piešķir arī kā apliecību par godalgām izstādēs. Reizēm šādus d-mus sauc par goda d-miem.

Direkcija (Direktion, дирекция) — vienas vai vairāku personu pārvalde iestādē vai uzņēmumā.

Direktīva (Direktive, директива) — norādījums.

Direktora fonds (Direktorenfonds, фонд директора) — fonds, kas ir uzņēmuma direktora rīcībā strādnieku un darbinieku izglītības veicināšanai un sociālo apstākļu uzlabošanai. Minētais fonds pastāvēja boļševiku finanču sistēmā. jб

Direktors (Direktor, директор)

— iestādes, uzņēmuma, mācības iestādes vadītājs.

Dirhains (Dirhain) → Nauda.

Dirhems (Dirhem, дирем) → Kufas nauda.

Disažio (Abgeld, Abschlag, Abzug, Disagio, дизажио) — starpība, kas izteikta absolūtos vai relatīvos skaitļos starp kādu par pamatu pieņemtu lielumu un kādu citu, mazāku atvasinātu lielumu vērtspapīru un valūtas darījumos. **Emisijas disažio** (Emissionsdisagio, дизажио при эмиссии) — starpība starp emitēto vērtspapīru nōminālvērtību un emisijas vai realizācijas vērtību. **Parastais jeb normālais disažio** (normales Abgeld, gewöhnliches Abgeld, нормальное, обычное дизажио) — atlīdzinājums pircējam vai vērtspapīru ieguvējam par to, ka vērtspapīru nōminālā augļu likme ir mazāka par parasto tirgus augļu likmi. No vērtspapīra emitētāja viedokļa šis d. nav zaudējums, bet gan izmaksu rēgulēšanas postenis, kas parādāms bilances aktīvā kā norobežojuma postenis, jo vērtspapīru emisijā mazāk saņemtā summa izlīdzinās ar zemākiem augļu maksājumiem nākotnē. **Ārkārtējais disažio** (außerordentliches Abgeld, чрезвычайное дизажио) jeb **bonitātes disažio** (Bonitätsabgeld, дизажио на бонитет) pamatojas uz neuzticību izlaižamiem vērtspapīriem. Tas atzīstams emitētājam par zaudējumu, jo viņam nestāv preti augļu maksājumu samazinājums, tādēļ tas uz reizi vai pakāpeniski norakstāms zaudējumos. No pircēja viedokļa bonitātes d. uzskatāms par zināma veida riska prēmiju. **Disažio peļņa** (Disagiogewinn, прибыль на дизажио) — peļņa, kas rodas, vērtspapīru emitētājam pašam uzpērkot zem nōminālvērti-

bas izlaistos vērtspapirus. **Ķīlu zīmju disažio** (Pfandbriefdisagio, дизажио на закладной билет, акт) — zaudējums, kas jācieš aizņēmējam tādēļ, ka hipotēku bankas aizdevumus neizsniedz naudā, bet gan ķīlu zīmēs, kas realizējamas zem nōminālvērtības. **Pārkalšanas disažio** (Neuprāgungsdisagio, дизажио на переканку) — starpība, kas rodas, pārkaļot metalla satura (raudzes) ziņā vērtīgākas monētas mazvērtīgākās. Starptautiskos nolūmos d. ir starptautisko vekseļu kursu noslidēšana zem viņu zelta paritātes, piem., Londonas pārvedumu izmaksā Ņujorkā pēc kursa \$ 4,76 par 1 £ pie zelta paritātes \$ 4,86625 par 1 £, kas atbilst d. 2%, salīdzinot ar paritāti. → Ažio. vv

Disažio kotācija (Disagionotierung, Discountnotierung, котировка с дизажио) → Biržas kurss.

Disažio peļņa (Disagiogewinn, прибыль на дизажио) → Disažio.

Disciplīna (Disziplin, дисциплина) — 1) zinātne, mācības nozare;

2) stingra noteiktas kārtības un noteiktu priekšrakstu ievērošana, piem., militārā d., skolas d., darba d. kk

Disciplinārais sods (Disziplinarstrafe, дисциплинарное наказание, взыскание) → Sods.

Discount Brokers [angl.] — Londonas biržas vekseļu mākļeři, kas parasti darbojas ar ļoti lieliem pašu kapitāliem. Viņi pērk un pārdod vekseļus klientu uzdevumā, bet bieži arī paši iegūst vekseļus uz sava konta un nav uzskatāmi tikai par starpniekiem. rr

Disertācija (Dissertation, диссертация) — zinātnisks darbs, patstāvīgs pētījums, parasti tāds,

ko iesniedz → doktora grada iegūšanai.

Disidents viedoklis (dissidente Meinung, opinion dissidente, особое мнение) — tiesas vai šķīrējtiesas tiesneša viedoklis (atsevišķas domas), kas atšķiras no pārējo tiesnešu viedokļa pieņemtā spriedumā. hv

Disjunktīvs spriedums (disjunktives Urteil, дисъюнктивное суждение) — sprieduma veids, kur vienam un tam pašam subjektam piedēvē vairākus predikātus, kas savā starpā tā saistīti, ka viens no tiem katrā ziņā apstiprināms par subjektu. Tāpēc d-vu s-mu raksturo ar formulu A ir vai nu B, vai C, vai D. ls

Diskonta kredīts (Diskontkredit, учетный кредит) — klientam piešķirtais bankas kredīts, kuŗa apmēros viņam tiesība diskontēt bankā ārzemju un iekšzemes vekseļus, tirāzētos vērtspapirus un vērtspapīru tekošos kuponus. rr

Diskonta likme (Diskontsatz, учетная ставка) — procentos izteikta atlīdzība (atkarā no termiņa ilguma) par diskontējamiem vekseļiem, tirāzētiem vērtspapīriem un vērtspapīru tekošiem kuponiem. **Banku diskonta likme** (Bankdiskontsatz, Bankrate, учетная ставка эмиссионных банков) — centrālās emisijas bankas noteikta d. l. diskontējot. **Privāta diskonta likme** (Privatdiskontsatz, частная учетная ставка) — d. l. par biržas apgrozībā esošiem pirmklasīgiem vekseļiem ar obligātu bankas akceptu vai žiro, ar 30—90 dienu termiņu un nōminālvērtībā sākot ar RM 5 000.—. Vekseļu d. l. parasti ir zemāka nekā banku d. l. par apm. 1%. **Likumīga diskonta likme** (gesetzlicher Diskontsatz,

законом установленная учетная ставка) — maksimālā likme, ko piekritīgā valsts iestāde nosaka ar likumu. Piem., Ljā ar 1932. 21. likumu noteica 8% kā maksimālo augļu likmi. **Augļotāju diskonta likme** (Wucherdiskontsatz, ротовищическая учетная ставка) — d. l., kas pārsniedz likumā paredzēto normu, par ko vainīgos var saukt pie kriminālatbildības.

rr

Diskonta politika (Diskontpolitik, учетная политика) — līdzekļi, ko centrālā emisijas banka lieto, lai rēgulētu naudas daudzumu apgrozībā un reizē ar to ietekmētu vēlamā virzienā cenu līmeni. Viens no svarīgākajiem d. p.-kas līdzekļiem ir diskonta likmes paaugstināšana vai pazemināšana. Pazeminot diskonta likmi, naudas daudzums apgrozībā parasti pieaug, un otrādi. Tomēr ir gadījumi, kad šis līdzeklis nav efektīvs, piem., saimnieciskās depresijas laikmetos, kad cenu līmenim ir tendence slidēt.

rr

Diskonta reizinātājs (Abzinsungsfaktor, дисконтный множитель) → Augļu augļu matemātika.

Diskonta tirgus (Diskontmarkt) — biržas apgrozībā esošo vekselu pirkšana un pārdošana par noteiktām diskonta likmēm. Ņemot vērā vekselu dažādumu bonitātes, termiņu un lieluma ziņā, biržas tirdzniecības pamatprasība ir šo īpašību tipizācija. Biržas apgrozībā esošiem vekseliem jābūt pirmklasīgiem ar obligātu bankas akceptu vai žiro, ar termiņu, kas nav ilgāks par 6 mēnešiem, un atsevišķa vekselu summa nevar pārsniegt LV RM 100 000, Anglijā £ 5 000, ASV \$ 25 000. rr

Diskontētais robežprodukts → Darba pietrūkums.

Diskonts (Diskont, учет, дисконт) — atlīdzība kredītējošai iestādei, ko atvelk no diskontēto ārzemju un iekšzemes vekselu, tirāžēto vērtspapīru un to tekošo kuponu nōminālvērtības. rr

Diskrēcija (Diskretion, соблюдение тайны) — klusēšana, negribot otru kompromitēt.

Diskrēcionārā vara (diskretionäre Gewalt, дискреционная власть) — plaša izpratnē — kādas sapulces priekšsēdim piešķirtā vara pēc sava ieskata, pamatojoties uz reglamentu un attiecīgās sapulces iepriekšējo praksi, vadot sapulci, izdarīt vajadzīgo kārtības uzturēšanai. Šajā izpratnē d-rās varas terminu lieto, runājot par likumdošanas iestādi, bet vēl plašāk ņemot — par katru sanāksmi, kuŗu vada priekšsēdis. D. v. šaurā nozīmē ir tiesneša tiesība saskaņā ar likumu pēc sava ieskata rīkoties tiesas sēdē, lai uzturētu tanī kārtību. Šajā izpratnē viņam ir tiesība uzlikt kārtības traucētājiem disciplinārus sodus. Parasti d-rās varas akti nav pārsūdzami; dažās valstīs tomēr kā izņēmumu pieļauj pārsūdzību gadījumos, ja vara lietota, neievērojot mērķi, kuŗa dēļ likums d-ru varu priekšsēdim piešķiris. ra

Diskriminācija (Diskriminierung) — nevienāda izturēšanās līdzīgos gadījumos, vai nu apveltījot vienu ar labvēlību, vai uzliekot otram apgrūtinājumus. D. var attiekties ne vien uz personām, bet arī uz lietām, apgabaliem u. c. **Cenas diskriminācija** (Preisdiskriminierung) — kāda ražojuma pārdošana par dažādām cenām vienā laika periodā. Tā ir iespējama tikai monopolistiski pārvalditos tirgos (t. i., arī oligopolā apstākļos). Ir nepieciešams radīt atsevišķus tirgus, kas pil-

nīgi cits no cita nodalīti, lai tur varētu pārdot preces par dažādām cenām. Cenu d-jas cēlonis ir cenšanās pēc iespējami lielākas peļņas vai mazākiem zaudējumiem, izmantojot to, ka dažādiem pircējiem ir dažāda → individuālā pieprasījuma cena. Uzņēmumam arvien ir izdevīgi palielināt savu produkciju, kamēr vien robežienesa jaunā tirgū ir lielāka nekā uzņēmuma robežizmaksas. Parastākais cenu d-jas veids ir pircēju šķirošana pēc apgabaliem, a) noteicot vienādu vedammaksu par vienību, neatkarīgi no pircēja atrašanās vietas; ar to attālākiem pircējiem dod zināmas priekšrocības; b) nosakot dažādos apgabalos dažādas cenas un noliedzot pircējiem pārsūtīt preces no lētākā apgabala uz dārgāko. Kā vienkāršākais gadījums te uzskatāms → dempings, kad precī pārdod ārzemēs lētāk nekā iekšzemē. Arī vienā apgabalā pircējus var sadalīt atsevišķos tirgos, ja ar ārējām pazīmēm šķiro precī vairākās grupās un katrai nosaka savu cenu, piem.: mājturības un rūpniecības tarifi elektrībai un gāzei, dienas un nakts tarifi, dzelzceļa tarifi pēc klasēm u. c. Personas d. ir tad, ja izturas dažādi pret divām personām, kas pieder pie līdzīga sabiedrības grupējuma. Nevienāda izturēšanās pret personām, kas ieņem dažādu stāvokli sabiedrībā, nav d. D-jas apmēri un veidi lielā mērā atkarīgi no sabiedrības ierāzām, uzskatiem un valstī pastāvošiem likumiem, jo d-ju bieži mēdz uzskatīt par nemorālistisku.

ev

Diskriminante (Diskriminante, дискриминант) — vienādojuma koeficientu funkcija, kas vienlīdzīga sakņu x_1, x_2, \dots (→ Vienādojuma saknes) starpību reizinā-

jumam $(x_1 - x_2)(x_1 - x_3) \dots$ un tādēļ ir nulle tad un tikai tad, kad vienādojumam ir vairākkārtējas saknes. Otrās pakāpes vienādojuma $ax^2 + bx + c = 0$ d. ir $b^2 - 4ac$.

ef

Diskursīva domāšana (diskursives Denken, дискурсивное мышление) — domāšanas veids, kad pakāpeniski virzās no viena noteikta priekšstata uz nākamo. Ar jēdzienisku domāšanu šē no daļas nonāk pie veseluma. Pretstats — → intuīcija, kad bez jēdzieniskas domāšanas, vienīgi uzskatāmībā (Anschauung), tieši ieskatām kādu lietas sastāvu. Kants uzsvē, ka atziņu, ka iegūstam ar jēdzienu palīdzību, sauc par diskursīvu, bet to, ko iegūstam uzskatāmībā — par intuītu.

lš

Diskusija (Diskussion, дискуссия) — jautājuma apspriešana, zinātniskas pārrunas. Zinātnisku strīdu vai publisku disertācijas aizstāvēšanu sauc par **disputu** (Disput, диспут).

Dismembrācija (dismembratio, Dismembration, расчленение) — kādas valsts saskaldīšanās vairākās daļās. Ja no vecās valsts atskaldās tikai perifēriju apgabali, izveidojoties neatkarīgās valstis, tad tā, par spīti notikušajām pārmaiņām, joprojām pastāv kā tas pats starptautisko tiesību subjekts. Ja saskaldās pati vecā valsts, tad tā kā tāda izbeidz savu eksistenci, un līdzī izbeidzas arī tās slēgto līgumu saistības, tiesības un pienākumi.

hv

Dispaša (Dispache, диспаша) → Lielā avariija.

Dispašieris (Dispacheur, диспашер) — persona, kas sastāda dispašu (→ Lielā avariija). D. nav samaināms ar → dispečeri. jg

Dispečeris (Absender, Abferti-

gungsleiter, Dispatcher, диспачер) — PSRS transporta nozarē operatīvs darbinieks, kas pārzina transporta līdzekļu kustību, ekonomisko ekspluatāciju un tehnisko pārvaldīšanas spēju. Citās valstīs d-ja uzdevumus pa daļai veic kustības rīkotājs. D. nav jāsamaina ar → dispašieri.

Dispersija (Dispersion, Streuung, дисперсия, рассеяние) → Izklide.

Disponents (Disponent, распорядитель, диспонтент) — persona uzņēmumā, kurai pieder rīcības tiesība izšķiršiem lēmumiem un kuŗa nes materiālo atbildību par šo rīcību. Parasti šāda persona vienpersonas uzņēmumos ir uzņēmuma īpašnieks, personālsabiedrībās — kāds no atklātiem biedriem, bet kapitālsabiedrībās — direktori. Līdzīgi par **kuŗa rīkotāju** jeb **disponentu** (Schiffsdisponent, морской распорядитель, диспонтент) sauc kuŗa saimnieku, bet koprēderejās — personu, kas pārzina un vada koprēdereju, t. s. **korespondent-rēderi** (Korrespondentreeder, Schiffsdirektor, начальный товарищ).

Dispozīcija (Disposition, диспозиция) — rīkojums, plāns, pēc kā paredzēts rīkoties. → Uzņēmēja funkcijas.

Dispozīcijas princips (Dispositionsmaxime, принцип диспозитивности) → Civilprocesa pamatprincipi.

Dispozitīvās tiesības (ius dispositivum, dispositive Rechte, nachgiebige Rechte, nichtzwingende Rechte, диспозитивное право) — juridiskas normas, kuŗas piemērošanās paredzēto attieksmju rēgulēšanai tikai tad, ja interesenti paši šās attieksmes nav noteikuši, piem., ja nav sastādīts

testaments vai mantošanas līgums, ar kuŗu būtu noteikts kādas personas mantas liktenis pēc šās personas nāves. D. t. izriet no individa pašnoteikšanas tiesību **privātas autonomijas** (private Autonomie, автономия в области частного права). Tā ir brīvība, ko tiesību subjektam piešķir objektīvās tiesības, kārtot pēc sava ieskata likuma robežās attieksmes ar citām personām. D. t. sāk darboties divos gadījumos: 1) ja trūkst interesenta tiesiskā darījuma, tad d. t. aizstāj trūkstošā tiesiskā darījuma vietu; piem., ja nav testamenta, tad stājas spēkā likumiskā mantošanas kārtība; 2) ja tiesiskais darījums nav visu vajadzīgo paredzējis, tad d. t. šo darījumu papildina; piem., ja pirkšanas līgumā nav paredzēts, kam jācieš zaudējums, ja pārdotā lieta iet bojā nejausa gadījuma dēļ, tad CL 3863. p. nosaka, ka šis zaudējums jācieš pircējam. Parasti d. t. atzīst kā raksturīgas **privāttiesībām** un tām kā pretstatu izvirza **imperatīvās tiesības** (ius cogens, zwingende Rechte, императивное право, безусловно принудительное право). Šās tiesības raksturīgas publiskām tiesībām, un tās noteikti prasa individu darības pakļautību normās izteiktiem priekšrakstiem. Tomēr arī privāttiesībās, kuŗās skartas ne vien privātas, bet arī publiskas intereses, ir normas ar imperatīvu tiesību raksturu, t. i., normas, kas noteikti pavēl vai aizliedz kādu darbību. Tādas normas ir, piem., ģimenes tiesībās par vecāku un bērnu attieksmēm. D. t.-bās ir liela loma **dispozitīviem dokumentiem** (dispositive Dokumente, диспозитивные документы), ar kuŗiem kāda persona, izsakot savu gribu (piem., ar testamentu, līgumu vai

ciņu, nodibina, pārgroza vai izbeidz tiesiskās attieksmes. ra

Dispozitīvie dokumenti (dispositive Dokumente, диспозитивные документы) → Dispozitīvās tiesības.

Dispozitīvs darbs (dispositive Arbeit, диспозитивный труд) → Darbs.

Disput (Disput, диспут) → Diskusija.

Distances darījumi (Distanzkauf, Distanzgeschäfte, Übersendungskauf, Übersendungsgeschäfte, иногородние сделки) — tie tirdzniecības darījumi, kuņos darījuma objekts — kustama manta resp. prece darījuma noslēgšanas brīdī neatrodas darījuma izpildīšanas vietā, bet turp jāpārsūta no kādas citas vietas. Ja turpretim darījuma noslēgšanas brīdī nosūtīšanas vieta un saņemšanas vieta ir tā pati, tad runā par **loco** jeb **vietējo darījumu** (Platzgeschäft, Platzkauf, сделки локо). vv

Distribūcija (Distribution, дистрибуция) → Sadalīšana.

dito (dito, ditto, detto [it.]) — jau minētais. Lieto, apzīmējumiem atkārtojoties, atkārtojamā teksta vietā, piem., lēsēs, grāmatvedības ierakstos. ka

Dīvāns (Diwan, Диван) — turku valdība.

Diverģence (Divergenz, расхождение) — → konverģences nolīgums: bezgalīgā → rinda un noteiktais integrālis ir diverģenti, ja tie nav konverģenti. ef

Diversa [lat.] — dažādi.

Dividende (Dividende, Gewinnanteil, дивиденд) — 1) s-bu → dalībniekiem izmaksājamā tirienesa summa;

2) pret atsevišķu dalības zīmi vai → kapitāla daļu izmaksājamā tirienesa daļa. LV un Ljas A/S d-des var izmaksāt ar akcionāru

kopsapulces lēmumu no bilancē uzrādītās tirienesa (gada peļņas). D-žu maksājumiem var izlietot ne vien tekošā gada tirienesu, bet arī iepriekšējo gadu nesadalītās tirienesa pārnese, pārskaitījums no speciālām **dividenžu rezervēm** (Dividendenrücklage, Dividendenreserve, дивидендные резервы) u. c. D-žu rezerves krāj ar atskaitījumiem no tirienesa, lai nodrošinātu stabilas d-des (→ Dividenžu politika). Dažās valstīs likumi atļauj izmaksāt **dividenžu avansus** (Dividendenvorschub, Abschlagsdividende, аванс в счет дивидендов), ko LV un Ljas likumi neparedz. D-žu avanss uzskatāms par prasījumu no akcionāriem un atvelkams no kārtējās d-des. D-des nosaka % no iemaksātā nōminālkapitāla (akciju kapitāla), parasti veselos % skaitļos, piem., 5%, un izmaksā pret **dividenžu kuponiem** (Dividendenschein, Gewinnanteilschein, Dividendencoupon, Gewinnschein, дивидендные купоны). Ljas A/S desmit gadu laikā neizņemtas d-des pāriet s-bas īpašumā. Atkarā nō tam, vai d-des izmaksā skaidrā naudā vai vērtspapīros, piem., s-bas akcijās, d-des iedala **skaidras naudas dividendēs** (Bargelddividende, дивиденд наличными деньгами) un **vērtspapīru dividendēs** (Wertpapierdividende, дивиденд ценными бумагами). Priekšrocības akciju turētājiem izmaksājamās d-des sauc par **priekšrocības dividendēm** (Vorzugsdividende) jeb **prioritātes dividendēm** (prioritātsische Dividende, Prioritätsdividende, привилегированные дивиденды). Ja statūtos noteikta minimālā likme, kādu izmaksā priekšrocību akciju kuponu īpašniekiem, tad runā par **minimālām dividendēm** (Minstdividende, минимальные дивиде-

денды). Pēc Ljas likumiem statūtos jānosaka maksimālā norma priekšrocības d-des saņemšanā; šādas d-des sauc par **maksimālām dividendēm** (Höchstdividende, максимальные дивиденды) jeb **limitētām dividendēm** (limitierte Dividende, лимитированные дивиденды). Ja statūti paredz, ka tīrienesas trūkuma dēļ tekošā gadā neizmaksātā priekšrocības d. izmaksājama no turpmāko gadu tīrienesām, tad šādu d-di sauc par **uzkrātu** jeb **kumulatīvu priekšrocības dividendi** (kumulative Vorzugsdividende, накопленные привилегированные дивиденды). LV priekšrocības akcijām parasti nav bals tiesības, bet, ja priekšrocības akciju turētājiem neizmaksā statūtos paredzēto minimumo d-di un parādā palikušo d-žu summu neizmaksā pilnā summā reizē ar nākamā gada d-di, tad priekšrocības akcionāriem ir balss tiesība līdz nokavēto d-žu izmaksāšanai. Uz pamatakcijām izmaksājamas d-des aplēšana LV un Ljā saistīta ar tantjēmu izmaksāšanu valdes un uzraudzības padomes vai padomes locekļiem. LV **tantjēmas** (Anteil am Jahresgewinn, тантьемы) uzraudzības padomes locekļiem var piešķirt tikai no tās tīrienesas (tīrās peļņas) daļas, kas paliek pāri pēc norakstījumu, rezervju un rezervjumu atskaitījumiem, kā arī pēc tās peļņas atskaitīšanas, kas radusies no rezervju izbeigšanas un vismaz 4% d-des piešķiršanas akcionāru ieguldījumiem. Ljā tantjēmas valdes un padomes locekļiem var izmaksāt tikai tad, ja no tīrienesas (tīrās peļņas) ir izdarīti vajadzīgie obligātie atskaitījumi rezerves un citiem s-bas statūtos paredzētiem kapitāliem un ja s-ba no peļņas atlikuma atlīdzina ak-

cionāriem d-di vismaz 4% apmērā no pamatkapitāla. Sakarā ar to akcionāriem izmaksājamās d-des kopsumma jeb **kopdividende** (Gesamtdividende, общие дивиденды) var sastādīties no 2 daļām: 1) no **pamatdividendes** (Stammdividende, Normaldividende, основные дивиденды) jeb **priekšdividendes** (Vordividende, предварительные дивиденды), ko nosaka no tīrienesas pirms tantjēmu atskaitīšanas, un 2) no **papildu dividendes** (Restdividende, Extradividende, дополнительные дивиденды) jeb **virsdividendes** (Superdividende, Überdividende, супердивиденды), ko izdala no tīrienesas atlikuma pēc tantjēmu atskaitīšanas. Par virsdividendi (Überdividende) sauc arī d-žu starpību, piem., 2%, par cik priekšrocību akcionāri saņem vairāk nekā pamat-akcionāri. Ljas A/S likums nosaka, ka tīrienesa (tīrā peļņa) līdz 4% no pamatkapitāla obligāti izdalāma d-des. Ja valsts, pašvaldības vai uzņēmumu apvienības garantējušas kādas s-bas dalībniekiem noteiktas d-des, t. i., izsniegušas **dividenžu garantiju** (Dividendengarantie, гарантия дивидендов), tad tādas d-des sauc par **garantētām dividendēm** (garantierte Dividende, гарантированные дивиденды). Ljas kopdarbības s-bās d-des nedrīkst pārsniegt 6% no iemaksātās pajas; 3 mēnešu laikā pēc piešķiršanas nepieprasītās d-des pieskaitāmas biedru pajām. → Akcija. Akciju sabiedrība. kb

Dividenžu avanss (Dividendenvorschub, Abschlagsdividende, аванс в счет дивидендов) → Dividende.

Dividenžu garantija (Dividendengarantie, гарантия дивидендов) → Dividende.

Dividenžu izlīdzināšanas fonds (Dividendenausgleichsfonds, фонд выравнивания дивидендов) — → fonds, kurā krāj līdzekļus dividenžu papildināšanai līdz normālam augstumam tajos darbības gados, kad piekritīgā gada tirienesa ir par mazu šādas dividendes izsniegšanai. Par d. i. f-du var saukt tikai minētajām vajadzībām atdalītas sevišķas mantas, piem., noguldījumus, t. i., bilances aktīva posteni. Praksē parasti par d. i. f-du sauc bilances pasīvā parādāmo pašu kapitāla posteni, ko dibina ar atskaitījumu no tirienesa, kas pareizi saucams par **dividenžu izlīdzināšanas kapitālu** (Dividendenausgleichskapital, капитал для выравнивания дивидендов). Dividenžu papildināšanai līdz normālam augstumam var dibināt sevišķu **dividenžu rezerves kapitālu** (Dividenzenreservekapital, дивидендный запасный капитал), divиденный запасный капитал) un vajadzīgos līdzekļus krāt **dividenžu rezerves fondā** (Dividenzenreservefond, дивидендный резервный фонд); pirmais no tiem ir bilances pasīva, bet otrs — bilances aktīva postenis. → Dividenžu politika. Rezerves. kb

Dividenžu izlīdzināšanas kapitāls (Dividendenausgleichskapital, капитал для выравнивания дивидендов) → Dividenžu izlīdzināšanas fonds.

Dividenžu kuponi (Dividendenscheine, Gewinnanteilscheine, Dividendencoupons, Gewinnscheine, дивидендные купоны) → Dividende. Kupons.

Dividenžu nodoklis (Dividen-densteuer, налог с дивидендов) — nodoklis no akciju, paļu u. tml. vērtspapīru dividendēm. kp

Dividenžu papīrs (Dividenden-papier, дивидендная бумага) — → vērtspapīrs, kuŗa īpašniekam

ir tiesība uz → dividendi, piem., → akcija. kb

Dividenžu politika (Dividenzen-politik, дивидендная политика) — A/S vadības rīcības kopums stabilu dividenžu uzturēšanai. To panāk ar sevišķu → rezervju uzkrāšanu labajos gados, lai vājākos gados varētu izmaksāt vienāda augstuma dividendes. Stabils dividendes palīdz uzturēt stabilu akciju kursu. Stablu dividenžu uzturēšanas centienus sauc par **dividenžu stabilizāciju** (Dividenzenstabilisierung, стабилизация дивидендов). → Dividenžu izlīdzināšanas fonds. kb

Dividenžu rezerve (Dividenzen-rücklage, Dividenzenreserve, дивидендный резерв) → Rezerves. Dividende.

Dividenžu rezerves fonds (Dividenzenreservefond, дивидендный резервный фонд) → Dividenžu izlīdzināšanas fonds.

Dividenžu rezerves kapitāls (Dividenzenreservekapital, дивидендный запасный капитал) → Dividenžu izlīdzināšanas fonds.

Dividenžu stabilizācija (Dividenzenstabilisierung, стабилизация дивидендов) → Dividenžu politika.

Divkāršā grāmatvedība (doppelte Buchhaltung, Doppik, двойная бухгалтерия, двойное счетоводство) → Grāmatvedības sistēma.

Divkāršā nodokļa uzlikšana (Doppelbesteuerung, двойное обложение) — parādība, ja vienu un to pašu objektu ar nodokli apliek divas līdzīgas varas (valstis). kp

Divkāršā radniecība (Doppelverwandtschaft, двойное родство) → Radniecība.

Divkāršā skaitīšana (Doppel-

zählung, двойная перепись) → Skaitīšana.

Divkāršā valūta (Doppelwährung, двойная валюта) → Bimetalliskās naudas sistēmas.

Divkāršais apdrošinājums (Doppelversicherung, двойное страхование) → Apdrošinājuma līgums.

Divkāršais caurraksts (doppelte Durchschrift, дважды копированная запись) → Caurraksta grāmatvešana.

Divkāršais grāmatojums (doppelte Buchung, двойная запись) → Grāmatvedības sistēma. Grāmatvešana.

Divkāršais ieraksts (doppelte Buchung, двойная запись) → Grāmatvedības sistēma.

Divlauku saimniecība (Zweifelderwirtschaft, двухпольное хозяйство) → Laukropības sistēma.

Divpaņēmieni grāmatvešana (Zweizugbuchführung, Zweizugverfahren, Zweischriftverfahren) → Caurraksta grāmatvešana.

Divprēmiju darījums (Zweiprämiengeschäft, Doppelprämiengeschäft, сделка с двумя премиями) — 1) preču tirdzniecībā — termiņa darījums, kurā viens kontrahents par nolīgto prēmiju piešķir otram kontrahentam tiesību zināmu preču daudzumu pirkt vai pārdot, vai arī pavisam no līguma atteikties. Maksājamā prēmija ir divkārt augstāka nekā parastos prēmiju darījumos;

2) vērtspapīru termiņa tirdzniecībā **priekšprēmijas** (Vorprämien, предварительные премии) un **pēsprēmijas** (Rückprämien, обратные премии) darījumu arvienojums: ar priekšprēmiju pirktos vērtspapīrus ar citu darījumu, maksājot pēsprēmiju, pārdod tālāk. Šā darījuma vietā praksē parasti līgst stellāžas darījumu. → Biržas darījums. kb

Divpusīgā arbitražā (zweiseitige Arbitrage, двусторонний арбитраж) → Arbitražā.

Divpusīgs darījums (zweiseitiges Rechtsgeschäft, двусторонняя сделка) → Tiesisks darījums.

Divpusīgs līgums (zweiseitiger Vertrag, двусторонний договор) → Līgums.

Divrāvienu grāmatvešana (Zweizugbuchführung, Zweizugverfahren, Zweischriftverfahren) → Caurraksta grāmatvešana.

Dižais raduraksts (Sippschaftstafel) → Raduraksts.

Dižkapitālisms (Hochkapitalismus, расцвет капитализма) → Kapitālisms.

Dižmeža saimniecība (Hochwaldbetrieb, Samenholzbetrieb, высокоствольное хозяйство) — mežsaimniecībā saimniekošanas veids, kad meža atjaunošanās notiek ar sēklām un jaunā audze izaug vismaz līdz sēklu ražošanas vecumam (pilngadībai). ve

Dižmežs (Hochwald, высокоствольник) — mežaudžu veids, no sēklām izaugusi mežaudze. ve

DKD → Informācija.

dkm — dekametrs (10 metru).

Dkr — saisin.: Dānijas krōna. → Nauda.

dl [LV un Ljas likumos nav paredzēts] — decilitrs ($1/10$ litra).

dm — decimetrs ($1/10$ metra, 10 centimetru).

dm² [vāc.] — kvadrātdecimetrs.

dm³ [vāc.] — kubikdecimetrs.

DNA — saisin.: Deutscher Normenausschuß. → Normēšana.

DNB → Informācija.

do (do) — saisin.: → dito.

Docents (Dozent, доцент) — akadēmisks → mācības spēks; persona, kas docē kādā augstskolā.

Dodžs (Doge, дож) — Venēcijas un Dženovas valsts galvas

tituls viduslaikos un jauno laiku sākumā.

Dofēns (Dauphin, дофин) — troņmantinieks.

Dogma (Dogma, догма) — kādas mācības pamatteze, kuŗu atzist par pareizu bez kritikas. Šī pamatteze dibinās uz ticības tai. **Dogmatikis** (Dogmatiker, догматик) — persona, kas operē ar apgalvojumiem, kuŗus pietiekami nepamato, un kas pie šiem apgalvojumiem arī turas, neraugoties uz svarīgiem pretpierādījumiem. **Dogmatisms** (Dogmatismus, догматизм) — virziens filozofijā resp. atziņas teorijā, kas atzist atziņas visspēcību, nepārbaudot nemaz kritiski tās robežas. Dogmatisko sistēmu laikmets filozofijā (l. t. metafizikas novadā) vērojams 17. g. s. beigās un 18. g. s. (Spinōzas, Leibnica, Volfa u. c. sistēmas). Pretējs dogmatismam ir **kriticisms** (Kritizismus, критицизм), kas prasa noteikti pārbaudīt atziņas robežas. Spilgts kriticisma pārstāvis ir Kants ar savu prasību pēc saprāta robežu pārbaudes. lš

Dogmatikis (Dogmatiker, догматик) → Dogma.

Dogmatisms (Dogmatismus, догматизм) → Dogma.

Doktors (Doktor, доктор) — zinātnisks grāds, ko iegūst, aizstāvot → disertāciju. Saīsin.: Dr. (lat.: doctor). Ljā Dr. ir otrs zinātniskais grāds (pirmais — maģistrs). Valstis, kur Dr. ir pirmais zinātniskais grāds, parasti pastāv vēl otrs Dr. grāds, piem., LV — Dr. habil. (doctor habitatus) grāds, kas dod tiesības habilitēties. Ljā piešķir šādus Dr. grādus: architektūrā — Dr. arch. (doctor architecturae); lauksaimniecībā — Dr. agr. (doctor agronomiae); tiesībās — Dr. iur. (doctor iuris); inženierzinātnēs —

Dr. ing.; medicīnā — Dr. med. (doctor medicinae); zobārstniecībā — Dr. med. dent. (doctor medicinae dentiariae); veterinārmedicīnā — Dr. med. vet. (doctor medicinae veterinariae); ekonomijā — Dr. oec. (doctor oeconomiae); filoloģijā un filozofijā — Dr. phil., Dr. philos. (doctor philologiae resp. philosophiae); dabas zinātnēs — Dr. rer. nat. (doctor rerum naturalium); teoloģijā — Dr. theol. (doctor theologiae); ķīmijā — Dr. chem. (doctor chemiae); ķīmijas tehnoloģijā — Dr. chem. techn. (doctor technologiae chemicae); farmacijā — Dr. pharm. (doctor pharmaciae); mežkopībā — Dr. rer. for. (doctor rerum forestalium); matēmatikā — Dr. math. (doctor mathematicae); vēsturē — Dr. hist. (doctor historiae); pādagogijā — Dr. paed. (doctor paedagogiae). LV pastāv vēl šādi grādi: valsts zinībās — Dr. scient. pol. (doctor scientiarum politicarum); valsts lietās — Dr. rer. pol. (doctor rerum politicarum); tautsaimniecībā — Dr. oec. publ. (doctor oeconomiae publicae); Dr. rer. oecon. (doctor rerum oeconomicarum); dabas zinībās — Dr. sc. nat. (doctor scientiae naturalis); tehniskās zinībās — Dr. techn. (doctor rerum technicarum); tieslietās — Dr. i. u. (doctor iuris utriusque). Eванģeliskās teoloģijas d-ra saīsināts apzīmējums ir D. Goda doktora grāda saīsināts apzīmējums ir Dr. h. c. (doctor honoris causa).

Doktrina (Doktrin, доктрина) — kādas politiskas mācības vai zinātnes nozares stingri aizstāvētu uzskatu kopums (zinātnē t. s. valdošie uzskati — communio opinio doctorum) vai sevišķi nozīmīgs princips; arī — kādas reliģijas dogmas. ba

Dokumenta kōpija (Abschrift

einer Urkunde, копия документа) → Dokuments.

Dokumenta noraksts (Abschrift einer Urkunde, копия документа) → Dokuments.

Dokumentācijas princips (Belegprinzip, принцип документации) → Grāmatvešana.

Dokuments 1) (Urkunde, Dokument, документ) — plašākā nozīmē — katrs raksts ar tiesisku nozīmi, šaurākā nozīmē — raksts, ko rada ar nodomu piešķirt tam tiesisku nozīmi un tāpēc ievēro zināmas formulas vai citus noteikumus, kas nodrošina akta juridisko validitāti. ba

Dokumenta noraksts, kōpija (Abschrift einer Urkunde, копия документа) — d-ta otrs un turpmākie eksemplāri, kas pēc satura pilnīgi līdzīgi pirmrakstam (originālam), bet atšķiras no pirmraksta ar to, ka uz tiem trūkst d-ta izdevēja pašrocīga paraksta. Ja d. izgata vots vairākos vienāda satura eksemplāros un katru no tiem pašrocīgi parakstījis tā izdevējs, tad ikviens eksemplārs uzlūkojams par pirmrakstu. Mājas kārtībā taisīts d., **privāts dokuments** (private Urkunde, домашний акт) — ikviens privātpersonas taisīts raksts, kam trūkst notāra vai pagasta tiesas apliecinājuma par to, ka taisītājs ir rīcībspējīgs un rakstu pašrocīgi parakstījis vai atzinis parakstu uz tā par savu. jр

2) (Beleg) → Attaisnojošie dokumenti.

Dokumentu alokācija (Andienung der Dokumente, аллокация документов) → Allokācija.

Dokumentu klauzula (Dokumentklausel, расчётная клаузула) — tirdzniecības pirkuma līgumos, sevišķi aizjūras darījumos sastopamā klauzula, kas paredz pirkuma summas samaksu

«kasē pret kravas dokumentiem», piem., «kasē pret konosamentu», vai arī tratu «akceptu pret konosamentu» (→ Rambursa darījums). Ar d. k-lu pircēja izpildījuma vieta tiek pārcelta turp, kur paredzēta dokumentu alokācija. jg

Dokumentu nodoklis (Urkundensteuer, налог с документов) — nodoklis no dažādu tiesisku darījumu dokumentiem (piem., pirkšanas, ires, darba, aizņēmumu līgumiem, pilnvarām) u. tml. aktiem. → Atlīdzē. kp

Dokumentu zīmognodoklis (Urkundenstempelabgaben, гербовый сбор с документов) → Zīmognodoklis.

Dolars (Dollar, доллар) → Nauda.

Dolar valsts kases zīmes (Dollarschatzanweisungen) — maksāšanas līdzekļi, ko Vācija 1923. izlaida \$. Pēc valūtas stabilizējuma šos maksāšanas līdzekļus izņēma no apgrozības. rr

Doļa (Doli, доля) — svara mērs Krievijā un agrāk Ljā = 44,4349 mg.

Domājamā daļa (ideeller Anteil, умственная, идеальная доля) → Korīprašums.

Domāšana (Denken, мышление) — 1) psiholoģiskā nozīmē — apziņas īpatnēja funkcija, kas no jēdzieniem, secinājumiem un spriedumiem veido atziņu par priekšmetiem. Šai nozīmē mēdz interesēties vienīgi par pašas d-nas reālo procesu, kas piepilda laiku. D-nā izpaužas cilvēka garīgā aktivitāte — apziņas saturu sadalīšana un apvienošana. D-nai ir intencionāls raksturs: tā vērsas vienmēr uz kādu noteiktu uzdevumu. Par d-nu psiholoģiskā nozīmē interesējas mūsdienu d-nas psiholoģija, cenšoties pat ar eksperimentu

palīdzību noskaidrot d-nas procesu; 2) loģiskā nozīmē — d-nas saturu, nozīmju kopums. Te interesējas par pašu d-nas pārļai-cīgo saturu, kas ir neatkarīgs no subjektīvās apziņas. Svarīgi zi-nāt, par cik d. atbilst d-nas liku-miem. **Domāšanas likumi** (Denk-gesetze, законы мышления) — likumi, saskaņā ar kuriem jāno-risinās d-nai, lai tā būtu pareiza. Uz šiem formālajiem un vispār-nozīmīgajiem likumiem balstās visa mūsu d. D-nas likumi ir 4: a) **identitātes jeb tāpatības do-māšanas likums** (Gesetz der Identität, закон тождества). Tas ir svarīgākais d-nas likums un nozīmē, ka katra lieta ir vienlī-dzīga pati ar sevi ($A=A$); b) **pretrunas domāšanas likums** (Gesetz des Widerspruchs, закон противоречия). Tas nozīmē, ka sprieduma priekšmetu vienā laikā nevar noliegt un atzīt. Tādēļ divi pretrunīgi spriedumi: A ir B un A nav B nevar vienā laikā un tai pašā nozīmē būt reizē pa-reizi — vienam jābūt aplamam; c) **izslēgtā trešā domāšanas li-kums** (Gesetz des ausgeschlosse-nen Dritten, закон исключенного третьего). Tas nozīmē, ka par katru priekšmetu varam vienīgi apgalvot, ka tam ir vai nav kāda pazīme. Trešās iespējas un var-būtības nav. (Piem.: šis koks ir bērzs vai nav bērzs; nekāda cita attieksme nav iespējama.) Iz-slēgtā trešā likums dibinās uz pretrunas likuma, tāpat kā pret-runas likums savukārt izriet no identitātes principa; d) **pietieka-mā pamatojuma domāšanas li-kums** (Gesetz des zureichenden Grundes, закон достаточного основания). Tas nozīmē, ka ik-vienam spriedumam jābūt ar pie-tiekamu pamatu. Spriedums ne-drīkst būt patvaļīgs, tam jābal-stās uz tiešu vai netiešu evidenci.

Pietiekamā pamatojuma likumam ir milzīga nozīme zinātnē. Iš

Domāšanas likumi (Denkge-setze, законы мышления) → Domāšana.

Dome (Rat, дума) — kolleģiāls valsts vai pašvaldības orgāns, arī citu plašāku publiski tiesisku or-ganizāciju orgāns ar lēmēja vai padomdevēja tiesībām. Krievijā **valsts dome** (Staatsrat, Государ-ственная Дума) pastāvēja no 1906.—1917. kā viena likumdevē-jas iestādes palāta, proti — kā apakšnams jeb pirmā palāta. Ljā pastāvēja **pilsētu domes** (Stadt-räte, городские думы), Kultūras fonda dome, Lāčplēša kara orde-ņa un citas domes. v

Domei → Informācija.

Domei Tsushin Sha → Infor-mācija.

Domēnes (Domänen, домены, государственное имущество) — plašākā vārda nozīmē — visāda veida valsts manta — zeme, meži, ēkas u. c. būves, ceļi u. t. t.; šau-rākā nozīmē — valsts zeme un meži. kp

Domesdē grāmata (Domesday Book, Doomsday Book) — apzi-mējums Anglijas vecākā kadastra (1085.—1086.) dokumentam, kas senāk bija pazīstams arī ar dau-dziem citiem nosaukumiem, kā Liber Censualis Angliae, Liber Iudiciarius u. c. Tas radās, ka-raļa Viljama Iekarotāja uzdevu-mā izdarot aptauju un fiskālos nolūkos novērtējot un aprakstot katrā grāfistē karaļa un citu per-sonu īpašumus. Kadastru sastā-dīja karaļa pilnvarnieki ar šerifu, grunstkungu (lords of manors), garīdznieku un zvērinātu zem-nieku palīdzību. Nosaukumu Domesday Book («tiesas dienas grāmata») izskaidro ar šā doku-menta lietojumu par pierādījuma līdzekli tiesā. ba

Domiciliāts (Domiziliat, домицилиат, особый платательщик) → Vekselis.

Domicils (Domizil, домицилий) → Dzīves vieta. Mājoklis.

Domicilvekselis (Domizilwechsel, домицилированный вексель) → Vekselis.

Dominijas (Dominions, Доминии) — autonomie Britu imperijas locekļi, kas starptautiskajā laukā bauda starptautisko subjektu tiesības (ius belli ac pacis, ius tractatum, ius legationis). Britu imperijas konferences 1926. lēmums noteic, ka d. ir autonomas vienības Britu imperijas sastāvā, vienādas tiesiskā stāvoklī, kas nekādi cita citai nav pakļautas ne iekš-, nedz ārlietās un kas kopējā padotībā cieši vienotas ar kroni un brīvi sabiedrojušās kā britu nāciju valsts locekles (British Commonwealth of Nations). 1931. Vestminsteras likuma 2. pants bez tam noteic, ka neviens d-jas izdots un spēkā stājies likums nebūs nederīgs tādēļ vien, ka tas runās preti Anglijas ieradumu tiesībām (common law) vai kādam izdotam vai izdodamam Lielbritānijas likumam. Karaļa tiesības atcelt katru likumu 2 gadu laikā paliek spēkā vienīgi zīmējoties uz d-ju Lielbritānijā izdarīto aizņēmumu kārtošanu. Līdz ar to d. — Kanāda, Dienvidāfrikas Ūnija, Austrālija un Jaunzēlande — kļuvušas līdztiesīgas apvienotai Lielbritānijas un Ziemeļīrijas karalistei un Eirei (Īrijas brīvvalstij). D-ju savstarpējās attieksmes un attieksmi pret Lielbritāniju noteic imperijas tiesības, d-ju attieksmes pret trešām valstīm — starptautiskās tiesības. Ņūfaundlenda, kas līdz 1933. bija d-ja, par nekārtībām savā finanču politikā degradēta par pašpārvaldes koloniju, d-jas

statūtu atgūs tikai pēc finanču grūtību pārvarēšanas. hv

Dominium [lat.] — kundzība, īpašums. Romiešu tiesībās → īpašums, bet kopš viduslaikiem — dažādu virskundzības, patronāta un valdījuma tiesību apzīmējums; piem., lēņa kunga (→ Seņors) tiesības uz lēni feudisti raksturoja kā d. directum, bet vasala feodālās, no kunga atvasinātās valdījuma tiesības — kā d. utile. **Patronātu** (Schutzherrschaft, Schutz und Schirm, патронат) apzīmēja arī par d. quoad protectionem. Jaunākos laikos terminu d. bieži lieto publiskā sfairā, runājot par varu un virskundzību, piem.: D. maris Baltici — vara par Baltijas jūru. ba

Domkapituls (Domkapitel, кафедральный капитул, капитул каноников) → Bīskaps.

Dōnācija (Donation, дарение) — dāvinājums.

Dōnātārs (Donatar, одаряемый) — dāvanasņēmējs.

Dōnātors (Donator, даритель) — dāvinātājs.

Doss (Dos) → Nauda.

Dotā drošība (gegebene Sicherheit, представленное обеспечение) → Drošība.

Dotācijas (Dotationen, дотации) — pašvaldības organizācijām (pilsētām, apgabaliem, aprīņiem u. tml.) periodiski izsniegtas naudas summas, nenosakot mērķi, kuŗam šās summas izlietojamas. D-jās ietilpst arī pašvaldības organizācijām nodotie valsts nodokļi, nodokļu piemaksas un nodevas. kp

Dotums (Datum, данное) — 1) tas, kas tieši konstatēts; konstatējums;

2) priekšnosacījums jeb izejas punkts, kas ņemams vērā, meklējot zināmas problēmas atrisinā-

jumu. Piem., atrisinot problēmu, kā veidojas cena pilnīgas konkurences apstākļos, pieņem, ka atsevišķai saimniekošanas vienībai (mājturībai vai uzņēmumam) tirgus cena ir d., t. i., šai gadījumā tāds lielums, ko šī vienība ar savu rīcību ietekmēt nespēj;

3) saimnieciskās joslas ārsaimnieciskais faktors jeb ārsaimnieciskais priekšnosacījums. No šiem d-miem tautsaimniecības mācība atvasina savas atziņas, bet pašus tos izskaidrot nespēj. Par šādiem d-miem uzskatāmi: cilvēku vajadzības, ražošanas faktori, tehniskās un organizātoriskās zināšanas, kā arī tiesiskā un sociālā organizācija, ieskaitot valsts rīcību ekonomijas politikas mērķu realizēšanai. aa

Dr. — saīsin.: 1) → doktors;

2) drachma — nauda Grieķijā. → Nauda.

DR — saīsin.: Deutsche Reichsbahn, Vācijas valsts dzelzceļi.

Drachma (Drachma, драхма) 1) saīsin.: 3 — aptiekāru svars = 3,8879 g;

2) → Nauda.

Drago doktrīna (Drago-Doktrin, доктрина Драго) — kādreizējā Argentīnas ārlietu ministra vārdā nosauktā mācība, kas noraida pret kādu Amerikas valsti vērstu bruņotu → intervenciju vai teritorijas okupāciju šās valsts publisko parādu piedzišanai. hv

Dragomans (Dragoman, драгоман) — ierēdnis iezemiešu publiskās iestādēs, legācijās vai konsulātos, kas veic oficiāla tulka funkcijas starp iezemiešiem un ārzemniekiem austrumos. D-nam aizliegts nodarboties ar tirdzniecību. hv

Draudi (Drohung, угрозы) — baidīšana, kas rada priekšstatu par nopietnu nodomu nodarīt ap-

draudētam tuvākā nākotnē ļaunumu, ja apdraudētais nepadosies. D. var izpausties rakstā, vārdos vai arī tikai → konkludentā darbībā, bet tajos katrā ziņā jābūt norādījumam uz konkrētu ļaunumu. Nenoteikts biedējums nav d. šai nozīmē. D. kļūst sodāmi tad, ja tie vērsas pret apdraudētās personas dzīvību, brīvību vai mantu. Tā Ljas SL (474. p.) soda personu, kas tiši draudējusi nonāvēt apdraudamo vai viņa ģimenes locekli, atņemt viņiem brīvību, izdarīt vardarbību pret tiem vai aizdedzināt, uzspridzināt vai applūdināt viņu mantu, ja šie d. apdraudētā apziņā varējuši radīt bažas, ka tie tiks izpildīti. Kā sankcija te paredzēts arests vai naudas sods ne augstāks par RM 250.—. lš

Draudze (Kirchspiel, приход) — 1) zemākais baznīcas iecirknis, prāvesta iecirkņa daļa, parasti ar savu baznīcu un mācītāju;

2) pie vienas baznīcas d-dzes piederīgo ļaužu kopums;

3) senāk Kurzemē un Zemgalē politisks iecirknis, kuŗa muižnieki vēlēja kopīgi pārstāvējus landtāgam un balsoja par lēmuņu projektiem;

4) (Bund, Gefolge, дружина) — apzīmējums dažām senām primārām grupām, piem., kaŗa d., zvejnieku d. u. c. ba

Draudzības pirkums (Freundschaftskauf, купля по дружбе) → Pirkums.

Draudzības vekselis (Kellerwechsel, дружеский вексель, бестоварный вексель) → Banku darījumi. Vekselis.

Draudžu apgabals (Sprengel, епархия) → Dekāns.

Drellība (Drellschaft, рабство) — tiesisko normu un dzīves pa-

ražu kopums, kas nosaka → dreļļu stāvokli. ba

Drellji [senzieme]nieku thrāli, lejsvācu [drellen, lat. servi proprii] (Drellen, пабы) — viduslaikos vergi Baltijas jūras zemēs (→ Verdzība). Galvenie dreļļības pamati bija — kara gūsts [proprius aut captivus] un tiesas spriedums, ar ko kreditoram piešķīra par d-li parādnieku, kas nespēja maksāt, nedz dot galvinieku [ante iudicem pro debitis legitime datus proprius]. Pēdējie kā «ķīla par parādu» atbrīvojās no dreļļības, atstrādādami (nodrellēdami) parādu. D-ļus kungs varēja saistīt vazās, likt tiem strādāt savā saimē un maizē, pārdot, aizbēgušus atprasīt, bet arī atbrīvot, piem., ar pēdējās gribas rīkojumu. Par d-ļu izdošanu sastopami noteikumi pat starptautiskos līgumos. Karā gūtās sievietes mēdza ņemt arī par sievām. ba

Drenāža (Dränage, дренаж) — zemes **atsusināšanas ierīce** (Entwässerungsanlage, водоотводное сооружение) segto grāvju sistēmā, arī zemes nosusināšana ar segtiem grāvjiem. Ja augsnes caurlaidība nav pietiekama, lai novadītu lieko ūdeni zemes dziļākos slāņos un noturētu gruntsūdens līmeni — nokrišņu daudzumam normālam esot — augiem vēlamā augstumā, tad lauksaimniecībā izlīdzas ar mākslīgu liekā ūdens novadīšanu pa vaļējiem vai segtiem grāvjiem jeb **dreniem** (Dräns, дрены). Pēdējo starpā sevišķi izdalāmi **cauru dreni** (Röhrendräns) (→ Drenēšana). Ap 65% Ljas zemes vajadzīga gruntsūdens regulēšana. Pēc 1929. lauksaimniecības skaitīšanas datiem 1,6 milj. ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes (aļamzemes, dārzu, pļavu, ganību) cieš no pārliecīga mitruma. D-žas saimnieciskā nozīme ir daudzpusīga:

1) d. paātrina pavasarī veģetācijas perioda iestāšanos par 7—14 dienām, jo drenēta zeme ātrāk apzūst un izsilst nekā nedrenēta zeme, līdz ar ko iespējams agrāk uzsākt zemes darbus. Ar to augiem pagarināts augšanas laiks, zemkopim — darba laiks, kas savukārt samazina lauku darbu koncentrēšanos un sastrēgumu; 2) drenēta augsne ir irdenāka, siltāka un labāk vēdināta par nedrenētu; drenēta augsne a) ļauj augu saknēm iet dziļumā un attīstīt plašāku sakņu sistēmu, izmantojot barībai arī apakšējos augsnes slāņus; b) atvieglo zemes apstrādāšanu: drenētu augsni arot, patērē 20—25% mazāk vilcējspēka nekā arot nedrenētu augsni; c) iznīcina slapjo augsņu nezāles, augu slimības un kaitēkļus; d) rada spēcīgus un veselīgus augus, kas mazāk cieš no salnām, un līdz ar to nodrošina augstākas un pastāvīgākas ražas; 3) d-žai nav to trūkumu, kādus laukos rada vaļējie grāvji: tā nesamazina lauku platību; nevienu no neizplata nezāles; ļauj laukus iedalīt tā, lai tos nesadrumstalojot, sekmētu mašīnu, sevišķi traktoru, lietošanu; neprasa tiltu ierīkošanu un to uzturēšanu kārtībā; 4) augsnes d. ir dārgāka par grāvjošanu, bet drenu uzturēšana izmaksā mazāk nekā vaļējo grāvju uzturēšana kārtībā; 5) dreni labāk par vaļējiem grāvjiem nokārto augsnes mitruma apstākļus. eš

Drenēšana (Dränierung, Entwässerung, подпочвенная осушка, дренаж) — kultūrtechniska zemes atsināšana ar segtiem grāvjiem. Ierīkojot drenāžu, rok šauru, 1 līdz 1,5 m dziļu grāvi, kā dibenā novieto materiālus, kas novada ūdeni, pēc kam grāvi

aizbeņ. Atkarā no materiāla, kādu lieto drenāžai, izšķir cikstu drenus (fašinu drenus), kārtiņu, dēļu, akmeņu un cauru drenus. Koka materiāla drenus lieto kūdrāja un purvu nosusināšanai, jo purva skābes konservē koksni — padara to izturīgu. Minerālzemēs koka dreni ātri satrūd, jo mitruma biežā maiņa ar sausumu bojā koksni. **Cikstu dreni** (Faschinendrängs, фашинные дрены) ir kūlišos sasieti zaļi žagari vai tievas kārtiņas, ko novieto grāvja dibenā, un grāvi aizbeņ ar zemi. **Kārtiņu drenus** (Stangendrängs) pagatavo no kārtiņām ar 4—8 cm caurmēru resgalī, ko saien 20—30 cm resnos kūļos visa grāvja garumā. **Latu jeb kastīšu drenus** (Lattendrängs, Kastendrängs) gatavo no speciālu izmēru dēļiem — latām, sanaglojot trijstūŗa vai četrstūŗa kastītes visa grāvja garumā. **Akmeņu drenus** (Steindrängs, каменные дрены) ierīko, novietojot grāvja dibenā vairākas akmeņu kārtas, ko pārklāj ar velēnām, un pēc tam grāvi aizbeņ. **Cauru dreni** (Röhrendrängs, дренажные трубы) ir 30—33 cm garas, velteniskas, dedzinātas māla caures ar iekšēju diametru 5 līdz 12,5 cm; tās novieto grāvja dibenā nepārtrauktā rindā un aizbeņ. Drenu vadus, kas uzsūc no zemes ūdeni, sauc par **sūcējdreniem** (Saugdrängs, осушительные дрены). No sūcējdreniem ūdens notek **novadrenos** (Sammeldrängs, собирательные дрены), kas uzsūkto ūdeni aizvada **novadgrāvjos** (Vorfluter, водоотводные каналы) vai brīvās ūdens krātuvēs. Sūcēj- un novadreni kopā ar izteku rada drenu sistēmu. eš

Drens (Dräng, дрены) → Dre-nāža.

DRGM = Deutsches Reichs-

Gebrauchsmuster, Vācijā → teh-nikas paraugi.

Drogas (Drogen, аптекарские товары) → Preces.

Drošība (Sicherheit, обеспечение) — uzņēmuma saistību nodrošināšanai izsniegti, doti vai prasījumu un līgumu nodrošināšanai saņemti **nodrošinājumi** (Sicherheit, Sicherstellung, обеспечение). Kā nodrošinājumi var figūrēt d-bas naudas, krāj-kasu noguldījumu grāmatiņas, d-bas vekseli, galvojumi, garantijas, preces, vērtspapīri u. c. kustama manta, d-bas hipotēkas u. t. t. **Saņemtās drošības** (empfangene Sicherheit, полученное обеспечение) no **drošības ņēmēja** (Sicherheitsempfänger, получающий обеспечение) viedokļa ir sveša manta, kādēļ uzglabājama šķirti no uzņēmuma mantas. Ja kā d. saņemta skaidra nauda, tad to ieteicams noguldīt sevišķā kontā kredītiestādē uz **drošības devēja** (Sicherheitsteller, представляющий обеспечение) un d-bas ņēmēja vārda, ar noteikumu, ka ar šo noguldījumu d-bas ņēmējs nevar rīkoties bez d-bas devēja piekrišanas. Izņēmums varētu būt gadījumā, ja d-bas naudas devējs noteikti piekritis d-bas naudas atstāšanai uzņēmumā vai laišanai apgrozībā. Parasti šādos gadījumos d-bas ņēmējs maksā d-bas naudas devējam augļus, kādēļ d. no grāmatvedības viedokļa uzskatāma par sevišķa veida aizdevumu uzņēmumam. Ja par nodrošinājumu saņemta krāj-kases noguldījumu grāmatiņa, tad no d-bas devēja jāsaņem arī rakstveida paziņojums par noguldījuma iekļāšanu. Lombarda darījumos iekļātās preces, materiāli vai citas kustamas mantas var palikt d-bas devēja valdīšanā. Saņemtie d-bas

vekseli, krāšanas grāmatiņas, galvojumu vai garantiju raksti un d-bas hipotēkas uzglabājamas drošā vietā uzņēmumā vai nododamas glabāšanā bankās, lai novērstu to ļaunprātīgu izlietošanu. Literatūrā **dotās drošības** (gegebene Sicherheiten, представленное обеспечение) sauc par **aktīvām drošībām** (aktive Sicherheiten, активное обеспечение) un saņemtas d-bas par **pasīvām drošībām** (passive Sicherheiten, пассивное обеспечение), ko nevar atzīt par pareizu, jo bilancē parasti parāda tikai dažas d-bas. Tādēļ priekšroka dodama termiņiem «dotas drošības» un «saņemtas drošības». No dotām d-bām bilancē parādāmas uzņēmuma grāmatās un bilancē ierakstītās mantas daļas, piem., nauda, vērtspapīri, preces, materiāli, mašīnas, nekustama manta u. tml., pie kam te var būt divējādi gadījumi: a) mantas nodotas citam uzņēmumam vai iestādei kā rokas ķīla vai tml., kādēļ tās arī parādāmas bilances aktīvā sevišķā doto d-bu postenī, vai, atstājot piekritīgajā mantā, piem., vērtspapīru, kustamas mantas postenī, izdalāmas sevišķā apakšpostenī un apzīmējamās kā iekļātās vai tml.; ja ar minētajām d-bām nodrošinātās saistības parādītas bilances pasīvā, tad ieteicams atzīmēt, ka un ar ko tās nodrošinātas; b) iekļātās mantas, piem., preces, materiāli vai mašīnas ir uzņēmuma valdīšanā, kādēļ bilancē tās izdalāmas sevišķos apakšposteņos un apzīmējamās kā iekļātās; arī šai gadījumā pie atbilstošiem saistību posteņiem bilances pasīvā atzīmējams, ka un ar ko tie nodrošināti. Bez apskatītajām dotām d-bām var būt tādas dotās d-bas, kas par mantu sastāvdaļu nav atzīstamas, piem.,

d-bu vekseli, galvojumi, garantijas, d-bas hipotēkas u. tml. Arī šās dotās d-bas bieži mēdz parādīt bilancē (aktīvā pēc to atrašānās vietām un pasīvā pēc to veidiem), lai gan ieteicamāk tās parādīt ārpus bilances kā tādas pašus ārpusbilances posteņus. Saņemtas d-bas nepieder uzņēmumam, tādēļ tās kā sveša manta parādāmas ārpus bilances: zem aktīva kā «saņemtas drošības» un zem pasīva kā «drošību devēji». LV parasti saņemtas d-bas parāda bilances priekšailē. Kā izņēmums atzīmējamas tās d-bas naudas, kas pēc vienošanās ar d-bas devēju tiek laistas uzņēmumā apgrozībā un uzskatāmas par sevišķa veida uzņēmuma aizņēmumu: aktīvā sevišķā postenī tās nav iespējams izdalīt, jo d-bas nauda iet apgrozībā un kā apgrozības mantas daļa pastāvīgi maina savu formu; tādēļ tā parādāma pasīvā kā «saņemtas drošības naudas» vai tml. Arī LV A/S likums nosaka, ka no darbiniekiem saņemtas **drošības naudas** (Pfandgelder, залор) parādāmas saistību postenī. → Rokas ķīla. Lombarda darījums. Hipotēka. Atzīmju postenis. Caurejoši posteni. Galvojums. Garantija. kb

Drošības arbitrāža (Sicherungsarbitrage, Hedgegeschäfte, арбитраж по обеспечению) → Arbitrāža.

Drošības cesija (Sicherheitszession) → Cesija.

Drošības devējs (Sicherheitssteller, представляющий обеспечение) → Drošība.

Drošības ieslodzījums (Sicherungsverwahrung, заключение в целях безопасности) — ieslodzījuma veids, ko attiecina uz notiesātiem profesionāliem noziedzniekiem, kuŗu atstāšanu bez

sevišķas uzraudzības tiesa atzīst par bīstamu sabiedrībai. D. ie-mā liek noziedzniekus, kas izdarījuši noziegumus amata veidā vai aiz paraduma (piem., jau vairākkārt sodītus zagļus). Ljas SL paredz (31. p.) d. ie-mu personām, kas tikušas notiesātas spaidu darbos vai pārmācības namā un kuņu atstāšanu bez sevišķas uzraudzības tiesa atzīst par bīstamu. Lietas par ievietošanu d. ie-mā ierosina prokurātūra, bet izlemj ar speciālu lēmumu apgabaltiesa. Ievietošanas laiks paredzēts no 5 līdz 10 gadiem. lš

Drošības ietaise (Sicherheitanlage, Sicherheitseinrichtung, охранительное оборудование, хранилище) — pastāvīgi vai īslaicīgi lietojamas tehniskas ietaises mantu aizsardzībai vai vismaz uzraudzības personāla brīdināšanai pret mantu bojājumiem, to zudumu un iznīcināšanu. Galvenie veidi ir šādi: **trezors** (Tresor, сейфовая кладовая, несгораемый шкаф) — stabili iebūvēta, bruņota istabas vai skapja veida ietaise mantu uzglabāšanai pret zādzībām un ugunsgrēku. Savā starpā norobežotos, nereti bruņotos nodalījumus izolētai uzglabāšanai, kas atrodas trezoros, sauc par **drošības skapišiem** (Safes, Safe-fächer, Schließfächer, сейфы). Saimnieciskā ziņā ipaši izdalāmi t. s. **nakts trezori** (Nachttresor, автоматические ночные хранилища) — pastāvīgi pieejami trezori, kas darbojas automatiski. Uzglabājamo priekšmetu nodošana notiek, iemetot ipašas slēgtas standartizētas kasetes ar priekšmetiem pret automatisku kvitējumu noteiktās trezora spraugās; **naudas skapis** (Geldschrank, Kassenschrank, денежный шкаф, несгораемый шкаф) — pārvieto-

jama, bruņota, skapja vai kastes veida ietaise dažādu priekšmetu uzglabāšanai pret zādzībām un ugunsgrēku. **Seifs** (Safe, сейф) ir angļu apzīmējums naudas skapim vai drošības skapītim. Dažādas automatiskas d. ie., kas nodē uzraudzības personāla brīdināšanai, sauc par **trauksmes ietaisēm** (Alarmanlagen, оборудования сигналов тревоги), piem., dažādus iedarbināmus trauksmes zvanus. → Kontrole. vv

Drošības kredīts (Sicherheitsskredit, обеспеченный кредит) → Avalkredits.

Drošības nauda (Kaution, Sicherheitsgeld, Pfandgeld, залог) — nauda, kas nodota ķīlā saistības izpildījuma nodrošināšanai. → Drošība.

Drošības naudas apdrošināšana (Kautionsversicherung, страхование залогов) → Mantu apdrošināšana.

Drošības pņēmējs (Sicherheitsempfänger, получающий обеспечение) → Drošība.

Drošības rabats (Sicherheitsskatt, скидка за меры безопасности) → Apdrošināšanas maksa

Drošības raksts (Sicherungsschein, свидетельство об обеспечении, гарантийное свидетельство) → Apdrošināšanas tehnika.

Drošības skapītis (Safe, Safe-fach, Schließfach, сейф) → Drošības ietaises.

Drošības vekselis (Kautionswechsel, Depotwechsel, депозитный вексель) → Vekselis.

DSt — šai vārdnīcā lietots saīsinājums: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, Darba statistika.

Duālisms (Dualismus, дуализм) — divu dažādu un nesaskaņojamu principu, pasaules uzskatu, stāvokļu u. c. pastāvēšana. Pretējā parādība ir → monisms. Fi-

lozofijā d. nozīmē mācību, saskaņā ar kuru visu iru noteic divi pamatprincipi: gars un materijs, Dievs un pasaule, fiziskais un psihiskais u. c., kas nozīmē divas dažādas, atšķirīgas substances. Izejot no atsevišķiem filozofijas novadiem, kur šāds d. iespējams, runā par **religīso** (Dualismus in der Religion, дуализм в религии), **metafizisko** (metaphysischer Dualismus, метафизический дуализм), **atziņteorētisko** (erkenntnistheoretischer Dualismus, гносеологический дуализм), **ētisko** (ethischer Dualismus, дуализм в этике) un **antropoloģisko duālistisku** (anthropologischer Dualismus, антропологический дуализм). Tiesību novadā pastāv **duālistiskā tiesību uztvere** (dualistische Rechtsauffassung, дуалистическая концепция права), kas blakus pozitīvām tiesībām atzīst arī dabisko tiesību sistēmu. Pretējs virziens ir **juridiskais monisms** (juridischer Monismus, юридический монизм), kas atzīst vienīgi pozitīvās tiesības (t. s. pozitīvo tiesību skola). lš

Duālistiskā ētika (dualistische Ethik, дуалистическая этика) → **Этика**.

Duālistiskā tiesību uztvere (dualistische Rechtsauffassung, дуалистическая концепция права) → **Duālistisms**.

Duālistiskās vērtības teorijas (dualistische Werttheorien, дуалистические теории ценности) → **Vērtības teorijas**.

Dublets (Dublette, дублет) — viens no diviem vienādiem priekšmetiem.

Ducis (Dutzend, дюжина) — skaita kopa = 12 gabalu.

Dukāts (Dukat, дукат) — zelta nauda, ko ar dažādiem nosaukumiem kala, sākot ar 12. g. s., vispirms Itālijā (1140. Apulijā).

D-ta nosaukums radās tikai 13. g. s. Venecijā, kur tā sāka saukt **cekinas** (Zecchina, цехины). 13. g. s. d-tus sāka kalt Dženovā un Florencē ar florīna [it. fiorino] nosaukumu, Bohēmijā un Ungārijā ar guldena nosaukumu. Tā florīns un guldenis 13. g. s. bija tas pats, kas d., bet turpmākos g. s. šo nosaukumu monētas kļuva patstāvīga nauda, sevišķi, kad florīnus un guldenus sāka kalt arī no sudraba, kamēr d-ti vienmēr tika kalti no zelta. Viduslaiku beigās d-tus jau kala vairums Eiropas valšķu, 16. g. s. tos sāka kalt arī Krievijā 2 rubļu vērtībā. Ljā ne vien apgrozījās ārzemēs kalti d-ti, bet tie kalti arī pašā Ljā. Ljā d-tus kala 16. g. s. ordeņa mestri, archibiskaps, Rīgas pilsēta un poļu laikos Polijas valdnieki. 17. g. s. Ljā d-tus kala Zviedrijas valdnieki un Kurzemes hercogi. Attiecoties pret citām naudās šķirām, d-ta kurss bija svārstīgs. Rīgā d-ta kurss svārstījās ap 2 vecdāderiem. D-tus kala parasti 1 d-ta monētās, bet arī sīkākās daļās, piem., Nirnbergā kala $\frac{1}{32}$ d-ta. Retos gadījumos d-tus kala arī lielākās monētās, piem., 2 d-tus, 5 d-tus, 10 d-tus; vienā gadījumā izkaltas pat 100 d-tu monētas (pēdējais Venecijas dodzs Manins). ed

Dūma nauda (Herdpfennig, подымные деньги) — nekustamas mantas nodoklis 17. un 18. g. s., kuŗa objekts bija zemnieka vai namnieka māja («dūms», pavards). Par māju skaitu un lielumu katrā pilsētā, kunga novadā, baznīcas vai valsts domēņu iecirknī sastādīja t. s. tarifus (kadastrus), kas palika spēkā gadu desmitus. Kopējo summu, kas bija jāmaksā no kāda novada, sadalīja pa sētām (repartī-

cija), un to piedzina gruntskungs vai viņa funkcionāri. ba

Duopolists (Dyopolist, дуополист) → Duopols.

Duopols (Dyopol, дуополь) — vienkāršākais → oligopola veids, kad tirgū ir tikai divi pārdevēji. Nepieciešams, lai abu pārdevēju preces būtu homogenas. Savā noietā politikā **duopolists** (Dyopolist, дуополист) parasti cenšas pēc iespējami lielākas tīrienesas, vai arī cenšas izspiest konkurentu no tirgus, lai iegūtu monopolstāvokli. A. Cenšoties pēc iespējami lielākas tīrienesas, katrs duopolists var ieņemt a) atkarības stāvokli, ja viņš uzskata konkurenta cenu vai piedāvāto daudzumu par neatkarīgu no viņa paša izturēšanās. Turoties pie šā pieņēmuma, viņa cena un piedāvātais daudzums ir atkarīgs no konkurenta rīcības; b) neatkarības stāvokli, ja viens duopolists domā, ka konkurenta cena un piedāvātais daudzums ir atkarīgs no viņa cenas un piedāvātā daudzuma. Šā duopolista cena un piedāvātais daudzums tad būs neatkarīgs no konkurenta. Katrs no duopolistiem var izvēlēties kā cenu atkarības vai neatkarības stāvokli, tā daudzumu atkarības vai neatkarības stāvokli. Ja kādā tirgū pastāvošo pieprasījumu pēc kādas preces uzskata par dotu, tad, jo augstāka būs kāda duopolista cena, jo mazāks būs pieprasījums pēc viņa piedāvātās preces un jo lielāks pēc konkurenta piedāvātās preces. Cena d-la apstākļos ir nestabila. D-la cenas teorijā izvirzīti šādi d-la veidi: 1. **Kurnò duopols** (Cournotsches Dyopol, дуополь Курно), ja abi duopolisti cenšas pēc atkarības stāvokļa. Izšķir **Kurnò daudzuma duopolu** (Cournotsches Meng-

dyopol), ja cenšas pēc daudzuma atkarības, un **Kurnò cenas duopolu** (Cournotsches Preisdyopol), ja cenšas pēc cenas atkarības. Pirmais duopolists piedāvā tirgū zināmu daudzumu kādas preces. Otrs duopolists domā, ka viņa piedāvājams daudzums ir atkarīgs no pirmā duopolista piedāvājuma, un tādēļ viņš piedāvā tādu daudzumu, kas viņam dod vislielāko tīrienesu, pieņemot, ka pirmā piedāvātais daudzums nemainīsies. Tirgus cena veidojas atkarā no tirgū pastāvošā pieprasījuma un abu duopolistu piedāvātā daudzuma. Arī pirmais duopolists domā, ka viņa piedāvātais daudzums ir atkarīgs no otra duopolista piedāvājuma, un tādēļ viņš piedāvā tādu daudzumu, kas viņam dotu vislielāko tīrienesu, pieņemot, ka otrs duopolists savu piedāvāto daudzumu nemainīs. Otrs duopolists atkal piedāvā tādu daudzumu, kas viņam visizdevīgākais, pastāvot tagadējam pirmā duopolista piedāvātajam daudzumam, u. t. t. Līdzsvars iestājas tad, kad neviens no duopolistiem vairs nemaina savu piedāvāto daudzumu. Tas būtu iespējams tadā stāvoklī, kur katra duopolista piedāvātais daudzums sakrīt ar to daudzumu, ko otrs pēc konkurenta domām piedāvās. Šis līdzsvars tomēr ir nestabils jeb labils, jo katram duopolistam var būt izdevīgāka cita politika resp. cits stāvoklis. Attiecīgi līdzīgi šis process norisinās arī cenas atkarības stāvoklī. 2. **Asimetriskais duopols** (asymmetrisches Dyopol, асимметричный дуополь) — ja viens duopolists cenšas pēc neatkarības stāvokļa, otrs pēc atkarības stāvokļa. Ja viens izraugās cenas neatkarības stāvokli, bet otrs cenas atkarības stāvokli,

tad pirmais duopolists nosaka cenu savai precei un otrs duopolists nosaka sev izdevīgāko cenu atbilstoši pirmā noteiktajai cenai. Tāpat viens var izraudzīties daudzuma neatkarības un otrs daudzuma atkarības stāvokli. Ja abi duopolisti savu izturēšanos nemaina, cenas ir stabilas. 3. **Bovleja duopols** (Bowleysches Duopol, дуополь Бовлея) — ja abi duopolisti cenšas pēc daudzuma neatkarības stāvokļa. Abi duopolisti uzskata savus piedāvātos daudzumus par neatkarīgiem un laiž, zināmai cenai pastāvot, tirgū tādu daudzumu, kas tiem liekas visizdevīgākais. Tā kā pieņēmums par neatkarību neatbilst īstenībai, tad pieprasījums nosaka cenu, par kādu šos daudzumus var pārdot. 4. **Edžvorta duopols** (Edgewortsches Duopol, дуополь Эджворта) — ja abi duopolisti uzskata cenu par neatkarīgu. Tie nosaka savas cenas un atkarā no tām paredz attiecīgo noieta. Tā kā abi duopolisti rīkojas tāpat, tad viņu noieta daudzumi nesaskanēs ar paredzēto, bet pieprasījums noteiks, kādus daudzumus par šām cenām varēs pārdot. B. Ja duopolists vēlas konkurentu izspiest no tirgus, tad tam jānosaka tāda cena vai jāpiedāvā tāds daudzums, blakus kuram konkurenta piedāvājums var būt tikai nulle. Konkurence d-la apstākļos ļoti asa un viegli var kļūt par ruinējošu konkurenci. ev

Duopsons (Nachfrageduopol, дуопсон) — vienkāršākais → oligopsona veids, kur tirgū ir tikai divi pircēji, bet piedāvājuma pusē pilnīgā konkurence. Cenas veidošanās procesā d-nam ir zināma līdzība ar → duopolu. → Monopsons. ev

Duplikāts (Duplikat, дубликат) — dokumenta vai priekšmeta otrs eksemplārs.

Dūres tiesa (Faustrecht, кулачное право) — apzīmējums pašpalīdzības aktiem, sevišķi viduslaikos parastām bruņinieku cīņām tiesiska → ienaida formā. ba

Dvālektis (Dwalekt) — sens tilpuma mērs Ljā un kaimiņu zemēs, $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{12}$ pūra.

Dvēseļu revīzija / (Seelenrevision, подушная ревизия) → Ļaužu revīzija.

dwt — apzīm.: Penny weight [angl.] = 1,55517 g.

dwts — apzīm.: drachmas.

dz — saīsin.: Doppelzentner [vāc.] = 100 kg, kvintāls.

dz — saīsin.: dzimis. Tā pati nozīme ir šādām zīmēm: * un ŷ.

Dzelzceļš (Eisenbahnen, железные дороги) — plašākā nozīmē — mākslīgs satiksmes ceļš ar metāla sliežu virsbūvi preču un pasažieru pārvadāšanai, lietojot animālu spēku vai tvaiku, elektrību, saspiestu gaisu vai citu dzinējspēku; šaurākā, tagad parastā nozīmē — vispārējai lietošanai nodoti sliežu ceļi (ne fabriku vai privātu organizāciju dz.) ar atsevišķu pamatbūvi (ne pilsētas ielu dz., kam savas pamatbūves nav), ar mehānisku dzinējspēku. Pilsētās dz-ļus, kas pacelti virs ielu līmeņa tādā augstumā, ka netraucē ielas satiksmi, sauc par **gaisa dzelzceļiem** (Hochbahnen, надземные железные дороги). Pazemē izbūvētus dz-ļus sauc par **apakšzemes dzelzceļiem** (Untergrundbahnen, U-Bahnen, подземные железные дороги, метрò). j1

Dzelzceļu apgrozības nodoklis (Eisenbahnverkehrssteuer, налог с железнодорожного оборота) —

nodoklis, ko ņem no dzelzceļu pārvaldājumiem. kp

Dzelzceļu ekspluatācija (Eisenbahnbetrieb, эксплуатация железных дорог) → Ekspluatācija.

Dzelzceļu elektrifikācija (Elektrifizierung der Eisenbahnen, электрофикация железных дорог) — dzelzceļu apgādāšana ar elektrisku enerģiju vilcienu kustībai, lietojot vilcienu dzīšanai elektromotorus. jl

Dzelzceļu iznomāšanas sistēma (Eisenbahnverpachtungssystem) → Dzelzceļu politika.

Dzelzceļu nodoklis (Eisenbahnsteuer, железнодорожный налог) — speciāls, dzelzceļu saimniecības īpatnībām piemērots nodoklis, ko uzliek dzelzceļu A/S, ja tās neapliek līdzīgi citām tirdzniecības un rūpniecības nozarēm. Ljā dz. n-ļa nav bijis. kp

Dzelzceļu padome (Eisenbahnbeiräte, железнодорожный совет) — uz likuma pamata vai administratīvā kārtā iekārtota padomdevēja rakstura organizācija pie dzelzceļu pārvaldēm dažās valstīs, kas rēgulārās sēdēs apspriež satiksmes, it īpaši tarifu un vilcienu sarakstu lietas. Padomes locekļus ievēl vai ieceļ no lauksaimniecības, tirdzniecības, rūpniecības, dzelzceļu un augstākās valsts iestāžu pārstāvju vidus. jl

Dzelzceļu piespiedu kopība (Zwangsgemeinschaft der Bahnen, принудительная общность железных дорог) → Dzelzceļu tiesības.

Dzelzceļu politika (Eisenbahnpolitik, железнодорожная политика) — 1) → satiksmes politikas daļa, kas aptver visus tos līdzekļus, ko lieto valsts vai atsevišķu uzņēmumu arvienības dzelzceļu satiksmes veidošanai zināmā valstī. Svarīgākā problēma šai

politikā ir **dzelzceļu sistēmas** (Eisenbahnsystem, железнодорожная система) izvēle. Mēdz izšķirt **privāto dzelzceļu sistēmu** (Privatbahnsystem, система частных железных дорог), kad dzelzceļi pieder privātām s-bām, bet šo dzelzceļu pārraudzības tiesības tomēr patur valsts; **valsts dzelzceļu sistēmu** (Staatsbahnsystem, система государственных железных дорог), kad dzelzceļi pieder valstij, un **dzelzceļu iznomāšanas sistēmu** (Eisenbahnverpachtungssystem, система отдачи в аренду), kad vai nu valsts ierīko dzelzceļus un iznomā tos privātiem uzņēmumiem ekspluatēšanai, vai arī dzelzceļus ierīko privātie uzņēmumi, bet iznomā tos valstij ekspluatēšanai. Nākamā svarīgā dz. p-kas problēma ir **dzelzceļu tīkla** (Eisenbahnnetz, железнодорожная сеть) nospraūšana, t. i., to ģeografisko punktu izvēle valstī, kas dzelzceļam jāsavieno. Tālākās svarīgākās problēmas ir — tarifu politika, dzelzceļu darbības saskaņošana ar citu satiksmes līdzekļu darbību valstī (piem., ar auto satiksmi), pasažieru nodrošināšana pret varbūtējiem nelaimes gadījumiem u. c.;

2) mācība par šo politiku. aj

Dzelzceļu preču transporta tiesības (Eisenbahnfrachtrecht, Eisenbahngütertransportrecht, железнодорожное транспортное право) → Dzelzceļu tiesības.

Dzelzceļu sistēma (Eisenbahnsystem, железнодорожная система) → Dzelzceļu politika.

Dzelzceļu statistika (Statistik der Eisenbahnen, статистика железных дорог) → Satiksmes statistika.

Dzelzceļu tarifs (Eisenbahntarif, железнодорожный тариф) —

Dzelzceļu tarifs

sistēmatisks noteikumu kopojums par veduma un papildu maksām, kas iekasējamas par dzelzceļu pakalpojumiem. Dz. t. nosaka arī šo maksu aplēšanas un iekasēšanas kārtību. Parasti tarifa kopojums iedalās 1) vispārīgajā daļā, kas nosaka tarifa piemērošanas apjomu, pārvadājumu veidus, ātrumu, preču nomenklatūru un klasifikāciju, 2) vedammaksu likmju rādītājā, pēc kuŗa aplēšama vedammaksa, un 3) attālumu rādītājā, kas nosaka pārvadājuma attālumu kilometros. Dz. t-fus izstrādājot, ievēro šādas tarifu sistēmas: 1) **attāluma** jeb **kilometru sistēmas** (Entfernungssystem oder Kilometersystem, система расстояния или километровов), kur vienības likme pieaug samērā ar attālumu. Katrai ceļa vienībai jeb kilometram tarifa likme ir vienāda; 2) **joslu sistēmas** (Zonensystem, система поясов), kas paredz vienādas tarifu likmes visām stacijām noteikta apgabala robežās. Attālums noteiktas joslas robežās neietekmē vedammaksas aplēšanu. Joslu tarifi sadalās: a) matēmatiskos — kad joslas aplēstas pēc kilometriem, kādēļ zināmam kilometru skaitam likme ir vienāda, un b) ģeografiskos — kad likme paaugstinās, pārejot no vienas ģeografiski noteiktas joslas uz otru; 3) **diferenciālās** jeb **pakāpeniskās sistēmas** (Differential- oder Staffelsystem, дифференциальная система), kur tarifa likme pazeminās attālumam pieaugot. Šā tarifa nolūks ir izlīdzināt preču cenas dažādos tirgos, kā arī saistīt un atvieglot masu pārvadāšanu uz lielākiem attālumiem. Pēc minēto tarifu sistēmu principiem ir veidoti preču un dzīvnieku, bagāžas, ātrsūtījumu un pasažieru tarifi. Atkarā no

pārvadājumiem izšķir preču un dzīvnieku un pasažieru tarifus. **Preču tarifu** (Gütertarif, грузо-вой тариф) sastādīšanā pazīstamas šādas sistēmas: 1) **naturālā sistēma** (Naturalsystem, Wagensystem, натуральная система), kur vedammaksa atkarīga no vagona tilpuma vai ceļamspējas un pārvadājumu attāluma. Šās sistēmas piekritēji cenšas pēc pārvadājumu pašizmaksu samazināšanas, atzīstot, ka pilnkravas vagonu pārvadājumi samazina ekspluatācijas izdevumus par katru \rightarrow t/km; 2) **vērtības sistēma** (Wertklassifikationssystem, система стоимости), kur tarifu likmes noteic katrai precei, ņemot vērā tās pārvadāšanas prasības un maksātpēju (lētas preces neiztur augstas likmes). Šās sistēmas pamatā ir preču klasifikācija, svars, attālums un pārvadāšanas ātrums. No minētajām tarifu materiālās uzbūves sistēmām praksē tagad neviena netiek piemērota tīrā veidā, bet tās apvieno t. s. 3) **jauktā tarifu sistēmā** (gemischtes System, смешанная система). Šī ir modernākā tarifu uzbūves forma, pēc kuŗas veidoti gandrīz visi preču tarifi, kas iedalās iekšzemes un starptautiskos tarifos. I. **Iekšzemes tarifi** (Binnentarif, местный тариф) piemērojami zināmas valsts robežās, un tie savukārt sadalās: 1) **normālos** jeb **pamata tarifos** (Normal- oder Grundtarif, нормальный или основной тариф), kas izstrādāti, raugoties no valsts tautsaimniecības politikas viedokļa, un pēc kuŗiem tiek pārvadāts vairums parasto preču. Atkarā no preču daudzuma, svara, izmēriem un iekraušanas vai pārvadāšanas veida, normālajā tarifā paredzētas likmes a) **sīksūtījumiem** (Stückgut, мелкие

otpravki), kuņiem vedammaksu apļeš mazāk nekā par 5 t; b) **vaġonu sūtijumiem** (Wagenladungen, поваġонные отправки), kuņiem vedammaksu apļeš par 5 tonnām un vairāk; c) **sprūdiġiem priekšmetiem** (sperrige Güter, громоздкие отправки), kuņus to armēru dēļ nevar ievietot segtā vaġonā vai novietot vienā vaġonā, un d) **gabalsūtijumiem** (Stückgutsendungen, поштучные отправки), kuņus apļeš par gabalu pēc katram gabalam noteiktas svара normas. Normātarifa likmes tiek izstrādātas **parastā ātruma sūtijumiem** (Frachtgutsendungen, отправки малой скоростью), kuņus pārvadā preču vilcienos. Pārvadāġot lielā ātruma sūtijumus (Eilgutsendungen, отправки большой скоростью), normālā tarifa likme jāpaaugstina tarifa noteikumos paredzētos armēros (Ljas tarifas par 50%); 2) **izņēmuma tarifas** (Ausnahmetarif, исключительный тариф), kas paredz dažādām precēm vai preču grupām atvieġlotus pārvadāšanas noteikumus ar nolūku sekmēt zināmas nozares attīstību. Pie izņēmuma tarifiem pieskaita a) **eksporta tarifas** (Ausfuhrtarif, Exporttarif, экспортный тариф), kas piešķir pazeminātu vedammaksu uz ārzemēm izvedamām precēm, lai veicinātu pašu zemes rūpniecības attīstību un atvieġlotu konkurenci ar raġojumiem ārzemju tirgos; b) **transita tarifas** (Durchfuhr- oder Transittarif, транзитный тариф), kas veicina satiksmi dažādā ārvalšġu starpā, transitā caur kādu valsti; c) **rūpniecības tarifas** (Industrietarif, промышленный тариф), kas atvieġlo vietēġo raġojumu novietošanu tirgos, kuņus apdraud ārzemju konkurence; d) **konkurences tarifas** (Konkurrenztarif, та-

риф конкуренции), kas atvieġlo konkurenci ar svešiem transporta virzieniem; e) **ostas tarifas** (Seehafentarif, портовый тариф), kas veicina pārvadāšanu caur zināmām ostām; f) **virziena tarifas** (Richtungstarif, тариф направления), kas paredz zināmus atvieġlojumus noteiktos virzienos; g) **sezonas tarifas** (Zeit- oder Saisontarif, сезонный тариф), kas veicina kustības atslābuma periodā vaġonu izmantošanu; h) **palīdzības tarifas** (Notstandstarif, тариф для оказания помощи), kas tiek noteikti palīdzības snieġšanai ne-ražas, plūdu, zemestrīcu u. t. t. piemeklētiem apgabaliem; i) **masu pārvadājumu tarifas** (Massengütertarif, тариф массовых грузов), kas noteikti lielu daudzumu pārvadāšanai, piem., akmeņogļēm, labībai u. t. t.; j) **rabata jeb refakciju tarifas** (Refaktions-tarif, рефакционный тариф), kas piemērojami ar noteikumu, ka, pārvadāġot zināmu minimālu preču daudzumu, klients saņem starpības atmaksu starp normālo un izņēmuma tarifu; k) **ekspoznātu tarifas** (Exponattarif, тариф для экспонатов), kas atvieġlo izstāžu ekspoznātu pārvadāšanu; 3) **dzīvnieku tarifas** (Tiertarif, тариф для перевозки животных), kas piemērojami neiesaiņotu dzīvnieku un putnu pārvadāšanai. Šā tarifa pamatā ir gandrīz visi tie paši noteikumi, kādi pastāv preču tarifas. Vienīgi pati vedammaksas aplēšana ir citāda. Pēc šā tarifa dzīvnieki pēc sugas, vecuma un svара sadalās klasēs. Pēc klasēm un dzīvnieku skaita atrod pakāpi. Pakāpes un attiecīgās attāluma ailes krustojums tabulā uzrāda jau aplēstu vedammaksu. Cita aplēses veida pamatā ir vaġona gridas platība. Šis aplēsuma veids neizdevīġs sīklopiem un

Dzelzeļu tarifs

dzīvnieku sīksūtījumiem, kāpēc to dzīvē reti lieto. II. **Starptautiskie tarifi** (internationale Tarife, международные тарифы) regulē satiksmi ar ārzemēm. Šai nodalījumā var ietilpināt arī dažus izņēmuma tarifus, kā transita un eksporta tarifus, kas arī regulē satiksmi ar ārzemēm. Starptautiskos tarifus iedala: 1) **tiešos tarifos** (direkter Tarif, прямой тариф), t. i., tādos, kas paredz tiešas vedammaksas starp attiecīgiem dzelzceļiem; 2) **apvienību tarifos** (Verbandstarif, союзный тариф), ko noteikušas vairākas valstis, kas saslēgušās apvienībā; 3) **līgumu tarifos** (Vertragstarif, договорный тариф), kas ar speciāli noteiktām likmēm regulē preču pārvadāšanu starp 2 valstīm. Parasti šie tarifi regulē masu pārvadāšanu atsevišķām preču grupām. **Bagāžas tarifs** (Gepäcktarif, багажный тариф) regulē to lietu pārvadāšanu, ko pasažieris nodod pārvadāt ar to pašu vilcienu, ar ko brauc pats. Parasti tiek noteikts maksimālais bagāžas svars, ko viens pasažieris var pārvadāt. Salīdzinot ar preču tarifiem, bagāžas tarifs ir dārgāks. **Ātrsūtījumu tarifs, ekspressūtījumu tarifs** (Expressguttarif, тариф для отправок пассажирской скоростью) tiek piemērots lauksaimniecības produktiem un pārtikas vielām, kas savu īpašību dēļ jāpārvadā lielā ātruma sūtījumos. Salīdzinot ar bagāžas tarifu likmēm, ātrsūtījumu tarifa likmes ieņem vidus stāvokli starp bagāžas un lielā ātruma preču tarifiem. **Pasažieņu tarifu** (Personentarif, пассажирский тариф) pamatā ir vagonu klases un pārvadājumu attālumus. Pasažieņu tarifu veidošanā atspoguļojas augšā minēto tarifu sistēmu principi, kas izpaužas attāluma,

joslu un diferenciāltarifos. Pasažieņu tarifu šķiro 1) **tālsatiksmes tarifs** (Fernverkehrstarif, тариф дальнего сообщения), kur tarifa likmes izstrādātas vienreizējiem braucieniem, braucieniem ar 1 mēneša biļeti, braucieniem ar vairāku mēnešu biļetēm, 10 braucieni biļetēm un turp- un atpakaļbraucieni biļetēm. Vairākbraucieni biļetēm parasti ir pazeminājums, salīdzinot ar vienreizējo braucieni tarifa likmēm. Pazeminājums pieaug līdz ar braucieni skaita pieaugumu un gada biļetēm sasniedz līdz 50%; 2) **tuvsatiksmes (jeb apkaimes) tarifs** (Nahverkehrstarif, местный, пригородный тариф) ar stipri pazeminātām tarifa likmēm. Šis tarifs dod iespēju visplašākajām iedzīvotāju aprindām izbraukt uz tuvākajām zajuņu vietām, kā arī mazina asās dzīvokļu krīzes lielpilsētās; 3) **grupu braucieni jeb tūristu tarifs** (Touristentarif, тариф для туристов), kas ļauj plašākām ļaužu masām piekopt tūrisma un iepazīties ar dzimto zemi. Šim tarifam ir, salīdzinot ar normālo tarifu, 50—75% pazeminājums. Te visumā apskatīti tarifi, kādus atsevišķi dzelzceļi lietoja vai lieto savos pārvadājumos. Ar līdz šim minētajām tarifa likmēm jāsaprot likmes, kas lietojamas tikai tirās vedammaksas aplēšanai. Bet, tā kā pati pārvadāšana saistīta ar daudz un dažādiem dzelzeļa blakus pakalpojumiem (preču iekraušānu, izkraušānu u. t. t.), tad par šiem pakalpojumiem paredz atsevišķu → atlīdzību, samērā ar pakalpojuma pašizmaksām. Maksu par pakalpojumiem sauc par **papildu atlīdzēm** (Nebengebühr, дополнительный сбор) un to visbiežāk lieto preces pārvadājo. Ir mēģināts šādas papildu atli-

dzēs iekalkulēt jau vedammaksu likmēs, bet, tā kā visiem pārva-
dājumiem nav vienu un to pašu
pakalpojumu, tad līdz ar to tiek
pārkāpts šis papildu atlīdzu prin-
cips — ņemt atlīdzību tikai par
faktiski izdarītu vai izdarāmu
pakalpojumu. Tikai dažas papildu
atlīdzes, kā maksu par sīksū-
tījumu iekraušānu un izkraušānu,
ko arvienu izdara dzelzceļš, ir ie-
spējams iekalkulēt vedammaksu
likmēs, un to arī praktizē. Papil-
du atlīdzu ir daudz, bet visvairāk
piemērojamās ir sekojošās: a) par
preču svēršanu, b) iekraušānu,
c) izkraušānu, d) pārkraušānu,
e) uzglabāšanu, f) par celtna lie-
tošanu, g) par vagonu pārcelšanu
uz citām asīm, h) padošanu uz
privātiem atzarojumiem, i) aizu-
rēšanu iekraujot vai izkraujot, j)
dezinficēšanu, k) par durvju aiz-
sargu lietošanu, l) par brezentu
lietošanu, m) par mēbelratu lie-
tošanu, n) par tvertņu lietošanu
u. c. Papildu atlīdzes apļēš pēc
attiecīgas svara, laika vai gabalu
normas, vai arī par kādu vienrei-
zēju pakalpojumu (vagonu dez-
infekciju). Ljas dzelzceļu preču
tarifs tika izstrādāts pēc vērtības
un diferenciālās sistēmas. Pārva-
dājumi pēc to vērtības samēra
tika klasificēti šādi: sīksūtījumi
3 — A, B un C — klasēs un vagonu
sūtījumi 16 klasēs. Vedammaksu
likmes sakopotas tabulā pēc kla-
sēm un attālumiem no 10—700
km. Pamata likmēs ieturēti inter-
valli starp blaku klasēm 10%
apmērā. Par pārva-
dājumiem līdz
10 km jāmaksā kā par 10 km. No
10—60 km likme mainās pēc ik
1 km, no 62—100 km — pēc
katriem 3 km, bet no 101—700 km
— pēc katriem 5 km. Lai veici-
nātu saimnieciskās dzīves atse-
višķu nozaļu attīstību, tika pie-
šķirti arī dažādi izņēmuma tarifi,

piem., eksporta, transita, cukur-
biešu, ģipša, eksponātu un c. pār-
vadājumiem. Ljas dzelzceļu pa-
sažieņu tarifs izstrādāts pēc di-
ferenciālās un joslu sistēmas.
Pirmajos 100 km likme pieauga
vienmērīgi par katru km. Pār-
sniedzot 100 km attāluma joslu,
likme par turpmākiem 100 km,
salīdzinot ar pirmajiem, samazi-
nājās. Samazinājums turpinājās,
pārsniedzot katru nākošo 100 km
attāluma joslu. Bez tarifa likmēm
vienreizējiem braucieniem tika
izstrādātas likmes arī brauci-
niem ar 1, 3, 4, 6 un 12 mēnešu
biļetēm. Vairākmēnešu biļetēm
bija 15—40% pazeminājums no
1 mēneša biļetes maksas reizinā-
juma ar mēnešu skaitu. Mēneša
biļetēm lielāko attālumu skaitīja
250 km. 10, braucienu biļetēm
vienreizējas brauciena maksas
reizinājumu ar 10 samazināja par
20%. Rīgas iedzīvotāju brau-
cieniem uz apkārtnes zaļumu
vietām izstrādāja izņēmuma ta-
rifu, kas bija par 10% lētāks
nekā vispārīgais tarifs. Sekmējot
valsts politiskos, sabiedriskos un
kultūrālos mērķus, dzelzceļi pa-
kāpeniski paplašināja braukšanas
maksas atvieglinājumus, piešķirot
pazeminājumus braucējiem gru-
pās, mācības iestāžu audzēkņiem,
dažādu organizāciju locekļiem
u. t. t. ep

Dzelzceļu tarifu politika (Eisen-
bahntarifpolitik, тарифная поли-
тика железных дорог) — rīcība,
kas izveido dzelzceļu tarifus sa-
skaņā ar nospraustiem princi-
piem. Šos principus noteic valsts
vara vai organizācijas, kam šā-
das tiesības ir deleģētas. Parasti
valsts vara patur sev tiesību tieši
ietekmēt dzelzceļu tarifu lietas,
ko apzīmē par **tarifu prerogātīvu**
(Tarifhoheit). Atkarā no valsts
tiesiskās iekārtas un dzelzceļu

sistēmas, šās ietekmes pakāpe ir dažāda; vispilnīgāk šī prerogā-tīva var realizēties valsts dzelzceļu sistēmā. Tarifjiem jānodrošina dzelzceļiem tāda ienesa, kas sedz dzelzceļu izmaksas un bez tam vēl dod peļņu, kas nepārsniedz parasto peļņas procenta mēru valstī. No šā rentabilitātes viedokļa mēdz attaisnot izņēmuma tarifus, ja tie dod pārvadājumu daudzuma pieaugumu. Bet bieži, atkarā no apstākļiem, tarifa likmju pazeminājumi var arī neradīt pārvadājumu daudzuma pieaugumu. Ja šai sakarā dzelzceļu ienesa pamazinās tādā mērā, ka netiek vairs segtas dzelzceļu izmaksas, tad iztrūkums jāsedz no vispārīgajiem valsts līdzekļiem budžeta kārtībā. Šādos gadījumos izņēmuma tarifu lietderība ir apstrīdama. Bieži izņēmuma tarifus izlieto kā valsts saimniecības politikas līdzekli zināmu saimniecības nozaļu vai atsevišķu valsts novadu atbalstīšanai. Pret šādiem izņēmuma tarifjiem nav ko iebilst. → Dzelzceļu tarifs. Dzelzceļu politika.

Dzelzceļu tiesības (Eisenbahnrecht, железнодорожное право) — normu kopums, kas kārtō dzelzceļu organizāciju un ekspluatāciju. Dz. t. aptver tiklab administrātīvo tiesību normas, piem., attiecoties uz dzelzceļu ierīkošanas, koncesionēšanas, ekspluatācijas un tehniskās, ekonomiskās un sanitārās uzraudzības jautājumiem, kā arī privāttiesiskās normas, piem., attiecoties uz dzelzceļu transportu darījumiem. Par cik, attiecoties uz dzelzceļu uzturēšanu un ekspluatāciju pastāv **valsts dzelzceļu sistēma** (Staatsbahnsystem, система государственных железных дорог), piem., Ljā, LV, PSRS, Itālijā,

Ungārijā, dzelzceļu darījumiem ievērojamas publisko tiesību ietekmes dēļ nepiemīt tirdzniecības darījumu raksturs. Citādi ir, pastāvot **privāto dzelzceļu sistēmai** (Privatbahnsystem, система частных железных доpor), piem., Anglijā, ASV, Holandē un Grieķijā, vai arī valstīs, kur blakus valsts dzelzceļiem pastāv ievērojams privāto dzelzceļu tīkls, piem., Francijā, Zviedrijā, Kanadā, Dienvidamerikā un Ēģiptē. Valstis, kur pastāv privāto dzelzceļu tīkls, sevišķu nozīmi iegūst tā dz. t.-bu nozare, kas veltīta **privāto dzelzceļu uzraudzībai** (Privatbahnaufsicht, надзор за частными железными дорогами). Pēc lietošanas dzelzceļus iedala **visu lietojamos dzelzceļos** (Vollbahnen, железные дороги общего пользования) un **lokāli lietojamos dzelzceļos** (Kleinbahnen, железные дороги местного пользования). Pie pēdējiem pieder arī **pievedceļi** (Nebenbahnen, подъездные пути), piem., ostu dzelzceļi, rūpniecības uzņēmumu privātie dzelzceļi, muitas dzelzceļi u. c. **privātie atzarojumi** (private Anschlußgleise, частные железнодорожные ветки). Attiecoties uz pēdējo ekspluatāciju, ar valsts dzelzceļu slēdzami sevišķi **privāto sliežu līgumi** (Privatgleisanschlußverträge, договоры о присоединении частных железнодорожных веток). Līdzīgi pēc rakstura ir līgumi par **privāto vagonu** (Privatwagen, частные вагоны) piekabināšanu visdārējiem vilcieniem. Kā svarīgākā dzelzceļu koncesijas sastāvdaļa jāmin **transportēšanas tiesība** jeb **tiesība pārvadāt** (Beförderungrecht, право заниматься транспортом), kas dod dzelzceļam tie-

sību piekopt transporta darījumus. Ievērojot dz. t-bu piespiedu raksturu un līgumiskās privātautonomijas niecīgo nozīmi, šai tiesību nozarē pastāv šādi publiski tiesiskie pamata principi: **pārva-
dāšanas pienākums** jeb **spaidu
transportēšana, spaidu kontrahē-
šana** (Transportpflicht, Transport-
zwang, Kontrahierungszwang, Beförderungszwang, обязанность перевозки, принудительный провоз, принудительная перевозка, принуждение к заключению сделок), tarifu likumība, vienādība un publicitāte, likumīgi ierobežota dzelzceļa atbildība. Pārva-
dāšanas pienākums, kas praksē izpaužas, attiecoties uz pasažieru transportu, **nosacītā pienākumā pārva-
dāt** (bedingter Beförderungszwang, условно-принудительная перевозка), vai, attiecoties uz preču transportu, ar likumā un tarifos minētiem ga-
dījumiem **ierobežotā pienākumā pieņemt sūtījumus** (beschränkte Annahmepflicht, ограниченная обязанность к приему грузов), ir dabisks korrelāts dzelzceļu monop-
olstāvoklim. Atkarā no pārva-
dājamā objekta, dzelzceļa trans-
porta darījumi var būt: **pasa-
žieņu pārva-
dāšanas līgumi** (Per-
sonenbeförderungsvertrag, догово-
р перевозки пассажиров), →
bagāžas pārva-
dāšanas līgumi un
**preču pārva-
dāšanas līgumi** (Güterbeförderungsvertrag, до-
говор перевозки груза). Pē-
dējo iztirzāšana ietņem dz. t-bās
ievērojamāko vietu, kādēļ mēdz
pat runāt par speciālajām **dzelz-
ceļu preču transporta tiesībām**
(Eisenbahnfrachtrecht, Eisen-
bahntransportrecht, Eisenbahn-
gütertransportrecht, железнодо-
рожное транспортное право). Jo
vairāk noslēdz starptautisku
dzelzceļu līgumu, pievienojas

starptautiskām **konvencijām pre-
ču pārva-
dāšanai pa dzelzceļu**
(Eisenbahnfrachtverkehrsabkom-
men, соглашение о перевозке
грузов по железной дороге) un
vienas valsts robežās **slēdz tiešas
satiksmes līgumus** (Durchfracht-
verkehrsvertrag, договор пря-
мого сообщения) ar **privātiem
dzelzceļiem** (Privateisenbahnen,
частные железные дороги) un
piekabināšanas līgumus (Ankorp-
lungvertrag, договор о при-
цепке вагонов) ar guļamvago-
niem, saldētavu vagoniem u. c.,
jo ciešāka veidojas visu **дzelzceļu
piespiedu kopība** (Zwangsgemein-
schaft der Bahnen, принудитель-
ная общность железных до-
рог), jo mazāk nozīmīga kļūst
starpība starp **nosūtītāja dzelz-
ceļliniju** (Versandbahn, железно-
дорожная линия отправителя)
un **saņēmēja dzelzceļliniju** (Emp-
fangsbahn, железнодорожная
линия прибытия) valdošiem
saimnieciskiem un tehniskiem
apstākļiem un piemērojamiem
tarifēšanas principiem, un jo lie-
lāka kļūst dzelzceļa transporta
universālitate un mazāka dzelz-
ceļa lietiska iespēja nepieņemt
preču pārva-
dājumu. Starp publi-
ku un dzelzceļu pastāvošās tie-
siskās attiecības raksturojamas
ar lielu skaitu likumdevēja no-
teiktu principu, kurus kontra-
henti nevar grozīt. Likumdevējs
sadala **svēršanas pienākumu**
(Wägepflicht, обязанность по
определению веса груза) starp
nosūtītāju (Absender, отпра-
витель) un dzelzceļu. Likumdevējs
parasti piešķir nosūtītājam **ricibas
tiesību** (Verfügungsrecht, право
распоряжения грузом), bet sā-
kot ar preču pienākšanu gala
stacijā — saņēmējam. **Līnijas iz-
vēli** (Streckenauswahl, Wege-
recht, выбор пути) l. t. atstāj

dzelzceļam. Nosūtītājam parasti paredzēta ļoti tālu ejoša atbildība par **preču zīmē** (Frachtbrief, накладная) ievietoto datu pareizumu. Šās atbildības iestāšanās gadījumā nosūtītājam bez parastās **vedammaksas** (Frachtgebühr, провозная плата) vēl jāpiemaksā līgumsoda veidā sevišķa **vedampiemaksa** jeb **veduma papildmaksā** (Frachtzuschlag, доплата к провозной плате). Parasti parstāv prasība noslēgt formālu **preču pārvadāšanas normāllīgumu** (Gütertransportnormalvertrag, нормальный договор перевозки грузов). Sevišķs nokārtojums radīts attiecoties uz **rokas bagāžu** (Handgepäck, ручной багаж), ko pasažieris bez sevišķas samaksas var pārvadāt sev līd.

jg

Dzelzceļu tīkls (Eisenbahnnetz, железнодорожная сеть) → Dzelzceļu politika.

Dzelzceļu veikme (Verkehrsleistung der Eisenbahnen) — pasažieru un preču pārvadāšanas rezultāti zināmā laikā, mēnesī vai gadā, kas noteikti dzelzceļu ekspluatācijā lietojamos mēros: 1) pasažieru kustībā: a) pasažieru vilcienu-km skaits, b) vagonas-km skaits, c) pārvadāto pasažieru skaits, d) pasažieru-km skaits, e) pasažieru vidējais nobraukums km, f) ieņēmums par 1 pasažieru-km; 2) preču kustībā: a) preču vilcienu-km skaits, b) vagonas-km skaits, c) pārvadāto preču daudzums tonnās, d) preču tonnu-km skaits, e) 1 t preču vidējais nobraukums km, f) ieņēmums par preču t/km.

jl

/Dzelzs inventārs/ (eisernes Inventar, железный инвентарь) → Nepieciešamais inventārs.

/Dzelzs krājumi/ (eiserner Bestand, eiserne Vorräte, прикос-

новенные запасы) → Nepieciešamie krājumi.

Dzemdības (Geburten, рождение) → Dzimstību statistika.

Dzemdību atvaļinājums (Wöchnerinnenurlaub, отпуск родильницām) → Atvaļinājums.

Dzemdību statistika (Geburtenstatistik, статистика рождений) → Dzimstību statistika.

Dzērāju aizgādība (Trinkerfürsorge, попечение об алкоголиках) — valsts, pašvaldību un pretalkohola b-bu uzdevums palīdzēt personām, kas paradušas lietot alkoholiskus dzērienus, atradināties no dzeršanas. Tā aptver speciālu ārstniecisku palīdzību, morālisku un, ja iespējams, arī materiālu pabalstu (apgādību). d

Dzērienu nodoklis (Getränkesteuer, питейный сбор) — → patēriņa nodoklis, ko uzliek dažādiem alkoholiskiem un bezalkohola dzērieniem (degvīnam, alum, augļu vīnam, likieģiem, minerālūdeņiem u. tml.). Līdz pirmajam pasaules karā pam bezalkohola dzērienu parasti nepatika ar dz. n-li. Nodokļa uzlikšanas veidi — akcīze, muita, arī aproģijuma nodoklis. Degvīnam vairākās valstīs nodokli uzliek monopola, visbiežāk starptirdzniecības monopola veidā. To sauc par **degvīna monopolu** (Branntweinmonopol, винная монополия). kp

Dzēšana (Tilgung, погашение) — 1) → hipotēku apzīmēšana → zemes grāmatās par izpildītām vai nokārtotām;

2) prasījumu, parādu vai saistību nokārtošana, samaksājot vai izlēšot tos. → Izpildījums. Izlēsums;

3) → dokumenta vai → akta izsludināšana par nederīgu vai vairs spēkā neesošu. → Anullēšana. Mortifikācija;

4) → aizņēmuma atmaksāšana pēc plāna vai uz reizi; ieteicams to saukt par → deldēšanu vai → amortizāciju;

5) ieguldīto → mantu vērtības samazināšana vai šādu samazinājumu grāmatošana; pareizāk to saukt par norakstīšanu;

6) → grāmatvedībā par **dzēšanu** (Radierung, подчистка, стирание) sauc → grāmatojumu izdzēšanu. → Izzēsums. kb

Dzimstību pārsvars (Geburtenüberschuß, превышение рождаемости) → Iedzīvotāju dabiskās kustības statistika.

Dzimstību pieaugums (Geburtenzuwachs, возрастание рождаемости) → Dzimstību statistika.

Dzimstību samazināšanās (Geburtenrückgang, уменьшение рождаемости) → Dzimstību statistika.

Dzimstību statistika (Geburtenstatistik, статистика рождаемости) — → iedzīvotāju dabiskās kustības statistikas nozare, kas pēc savāktiem un sakopotiem datiem pēti faktoros, kuņi ietekmē dzimstību un tās pārmaiņu. Ar dzimstību jāsaprot vispār dzimstību parādību kopums, līdzīgi tam, kā lietojam terminu «**mirstība**» (Sterblichkeit, смертность). Vācu valodā šim jēdzienam nav vispār pieņemta apzīmējuma (Fr. Žižeks, J. Müllers lietojis — Geburtlichkeit), un šo statistikas nozari sauc par **dzemdību statistiku** (Geburtenstatistik, статистика рождений). Dz. s-kā stingri jānorobežo vairāki svarīgi jēdzieni. Vispirms jāatskīr **dzemdības** (Geburten, рождения) un **dzimušie** (Geborene, рожденные). Pēdējo skaits kādā noteiktā teritorijā un laika posmā ir parasti lielāks par pirmo, kam par iemeslu ir **vairākbērnu dzemdības** (Mehrlingsgeburten, Mehrgeburten, многодетные рож-

дения), kā sauc visas tās dzemdības, kur dzimušo skaits katrā atsevišķā gadījumā ir vismaz divi (dvīņi) vai vairāki bērni (trīņi u. t. t.). Šos dzemdību gadījumus statistika sakopo atsevišķi, jo tie noder par vērtīgu pētījumu materiālu → eugenikas statistikai un bioloģijai. Dzemdību jēdziens ir savukārt jānorobežo: jāizšķir aborti (→ Abortu statistika), **agrās dzemdības** (Frühgeburten, преждевременные роды), kā sauc dzemdības 7. un 8. grūtniecības mēnesī, un normālās jeb parastās dzemdības, kas notiek 9. grūtniecības mēnesī vai pēc tam, t. i., laikā, kad auglis pilnīgi attīstījies. Principā dz. s. tekoši reģistrē tikai divus pēdējos dzemdību veidus, atsevišķi tos nešķirojot. Šķiroti tiek — a) **dzīvi dzimušie** (Lebendgeborene, живорожденные), kā sauc, pēc starptautiskās higiēnas sekcijas atzinuma, visus dzimušos, kas ir elpojuši, un b) **nedzīvi dzimušie** (Totgeborene, мертворожденные) — bērni, kas dzimuši sākot ar 7. grūtniecības mēnesi un pēc piedzimšanas nav elpojuši; līdz tam laikam nedzīvi dzimušos pieskaita abortiem. Dz. s. tagad pirmajā vietā izvirzījusi dzimušo reģistrāciju, uztverot tos pēc raksturīgām pazīmēm (dzimšanas laiks un vieta, dzimums, dzimis dzīvs vai nedzīvs, laulībā vai ārļaulībā, kuņš bērns mātei: pēc dzimušo skaita un no pēdējās laulības). Bez tam ievāc ziņas arī par vecākiem, noskaidrojot tēva vai mātes vai abu vecāku (ārļaulībā dzimušiem — mātes) vecumu, arōdu un stāvokli darbā, tautību, ticību, dzīves vietu, pavalstniecību un laulības ilgumu. Sakopojot un grupējot dzimušo skaitu pēc dažādām pazīmēm, iegūst dzimušo absolūto skaitu, kuņa lielums atkarīgs

katrā teritorijā no daudz un dažādiem apstākļiem. Salīdzinājumiem un dzimstību pārmaiņu pētīšanai apļēš dažādas → atvasinātus skaitļus. Vienkāršākais un parastākais izteiksmes veids ir **vispārīgā dzimstību biežuma skaitļi** (allgemeine Geburtenziffern, число общей рождаемости), kas rāda, cik dzimušo nāk uz vispārīgā iedzīvotāju skaita noteiktu daļu (parasti 1000). Tie ir rupji, visbiežāk nevienveidīgi lielumi salīdzinājumiem, jo dzimušo biežums būs lielāks vai mazāks atkarā no tam, kādu daļu no iedzīvotāju kopskaita katrā vietā un laikā sastāda bērni un veci cilvēki. Precīzāks salīdzināšanas mērs ir jau → **auglības skaitļi**. Atsevišķi raksturo **laulību auglību** (eheliche Fruchtbarkeit, брачная плодовитость) un **laulībā neesošu personu auglību** (uneheliche Fruchtbarkeit, внебрачная плодовитость), ko tad apzīmē par īpašiem dzimstību biežuma skaitļiem. Laulības auglību apļēš, attiecinot dzimušo skaitu noteiktā laika posmā pret laulībā esošo vidējo sieviešu skaitu dzemdēt spējīgā vecumā (parasti 15—45 g.) tai pašā laika posmā. Otrā gadījumā dzimstību biežuma skaitļus iegūst, attiecinot ārīlaulībā dzimušo skaitu pret dzemdēt spējīgā vecumā laulībā neesošo sieviešu (neprecēto, šķirto un atraiņu) skaitu. Ārīlaulībā dzimušo biežumu mēdz izteikt arī tā, ka apļēš, cik no noteikta dzimušu skaita ir ārīlaulībā dzimušo (parasti izsaka %) kādā laika posmā. Sādi apļēstus skaitļus apzīmē par **ārīlaulības dzimstību kvoti** (Unehelichkeitsquote, коэффициент внебрачной рождаемости), un tie ir vienveidīgi un tātad salīdzināmi laikā un vietā tikai tad, ja attieksme starp precētām un pārējām sievietēm

dzemdēt spējīgā vecumā ir laikā un vietā vienāda resp. paliek nemainīga, t. i., ja dzimšanas gadījumu varbūtība laulībā un ārīlaulībā ir vienāda. Tā kā parasti tā nav, tad pārmaiņas un atšķirības laulību auglības skaitļos rada pārmaiņas arī ārīlaulībā dzimušo biežuma skaitļos. Tāpēc pēdējais paņēmieni nedod droši salīdzināmus lielumus. Dzimstību biežuma skaitļus apļēš ne tikai visai iedzīvotāju masai kādā teritorijā, bet arī tās grupām, dalot iedzīvotājus pēc raksturīgām pazīmēm (piem., pilsētniekos un lauciniekos, pa arodiem, pēc ticības un tautības). Dzimstību biežuma skaitļus, tāpat arī auglību skaitļus pareizi var apļēst tikai tautas skaitīšanas gados, kad iegūst nepieciešamos materiālus (piem., par iedzīvotāju sadalījumu pēc vecuma u. t. t.), vai zemēs, kur pēc iedzīvotāju skaitīšanas datiem iespējams apļēst iedzīvotāju sadalījumu pēc nepieciešamām pazīmēm turpmākos gados. Ja dzimstību biežuma skaitļi, apļēsti pret vienveidīgu bazi, ar katru nākamo laika posmu samazinās, tad var secināt, ka notiek **dzimstību samazināšanās** (Geburtenrückgang, уменьшение рождаемости), kas pēdējos gados bija konstatējama gandrīz visās kultūras valstīs; pretējā parādība būs **dzimstību pieaugums** (Geburtenzuwachs, возрастание рождаемости). Dzimstību samazināšanās ietekmē ne tikai iedzīvotāju dabiskā pieauguma krišanos, bet rada arī ievērojamas pārmaiņas visā iedzīvotāju sastāvā (piem., paātrināta tautas novecošanos, samazina darbam spējīgo skaitu u. t. t.). Dzimstību pārmaiņu precīzākai mērīšanai LV pēdējos gados aplēsa un publicēja (F. Burgdörfer)

attīrītos dzimstību biežuma skaitļus (bereinigte Geburtenziffer) (→ Iedzīvotāju dabiskās kustības statistika). Bez jau minētajiem relatīviem skaitļiem dz. s-kā mēdz aplēst arī dzimušo dzimuma skaitliskos samērus (piem., cik zēnu pret 100 meitenēm) un dzimušo sadalījumu pēc **dzimšanas laika** (Geburtszeit, время рождения) atsevišķos gada mēnešos. Šais parādībās ir konstatējamas noteiktas likumības (→ Statistiskās likumības). Dz. s-kas pamata materiālu tagad lielākajā valšķu daļā iegūst no dzimtsarakstu iestāžu civiltāvokļa reģistrācijas aktim, izrakstot par katru pieņemto dzimšanas gadījumu īpašu kartīti, ko nodod statistikas iestāžu apstrādāšanai, kas datus publicē. Ljā līdz 1934. dz. s-kas materiālus sakopoja pēc notikuma vietas, bet sākot ar 1935. — pēc pastāvīgās dzīves vietas. Publicētie avoti — LStG, MB, Vesel. stat. un Stat., Ber. LV dzimušo reģistrācija tagad pamatojas uz 1937. 3. 11. likumu par personu civiltāvokli, un kopš 1933. datus visā valstī sakopo pēc dzīves vietas. Datus publicē: Stat. Jb. Dt. R., Vjh. Stat. Dt. R. un Wirtsch. u. Stat.

kz

Dzimšanas apliecība (Geburtschein, свидетельство о рождении) → Dzimtsarakstu nodaļa.

Dzimšanas laiks (Geburtszeit, время рождения) → Dzimstību statistika.

Dzimta jeb **ģints** 1) (Sippe, Geschlecht, род) — primāra grupa, ko vieno arziņa par savstarpēju asinsradniecību. Pie dz-tas pieskaita arī mirušos radus, sevišķi senčus, kam veltīts katrai dz-tai kopīgs senču kults. Dz-tas sastāvs var būt dažāds atkarā no personas, kas ņemama vērā kā izejas punkts, un dz-tas locekļiem

pēc radniecības tuvuma rodas tiesības: mantot, sadērināt, saņemt savu tiesu vira naudas, kā arī pienākumi: atriebt (asins atriebība), maksāt daļu vira naudas, iet tiesā par līdzvērētāju, apgādāt trūcīgos, aizsargāt radus pret svešiniekiem u. c. Šie **dzimtas locekļi** jeb **ģintinieku** (Gesippen, Sippegenossen, Geschlechtsgenossen, Verwandte, родичи, родственники) pienākumi un tiesības bija spēkā neatkarīgi no viņu dzīves vietas. Bet tā kā vismaz daļa dz-tas locekļu dzīvoja vienkopus kā lokāla grupa (vienā ciemā vai pagastā), tad izveidojās **dzimtas** jeb **ģints organizācija** (Sippenverband, Geschlechtsverband, Sippschaft, родовой союз), ko vadīja **dzimtas** jeb **ģints vecākais** (Sippenältester, родовой старшина); tā arī veica saimnieciskās kopdarbības funkcijas (→ Ciema satversme) un vienoja radu grupu karaspēkā. Dz-tu raksturo → eksogamija. ba

Latviešu terminoloģijā mēģināts ar dz-tas vārdu apzīmēt **ģimeni** (Familie, семья), bet nule raksturotajai socioloģijas grupai piešķirt dzimts nosaukumu. Tā kā atšķirība starp dzimtas un dzimts vārdu ir pārāk maza un tā kā dz-tas vārdu parastajā sarunas valodā lieto ar plašāku nozīmi nekā ģimenes vārdu, no šā mēģinājuma jāatsakās;

2) (Stammfolge, Geschlecht) — geneāloģijā — tādu radnieku kopa, kas cēlušies no vienas kopējas trešās personas — **dzimstēva** (Stammvater, родоначальник), bet kur atsevišķas paaudzes savā starpā vieno tikai vīriešu kārtas locekļi. Dz-tā nav ietverti sievietes pēcteči, jo apprecētās meitas pāriet citā dz-tā. Tātad dz-tā ietverti agnāti (→ Radniecība). Vācu termins Sippe geneā-

loģijā aptver visus kādas personas asins radniekus (Wecken), tātad cilvēkus no dažādām dz-tām ģeaeoloģijas nozīmē. k

Dzimtas apvienība (Familienverband) — kādas dzimtas locekļu juridiska kopa, kas apvienojusies savas dzimtas pētišanas un radošanās nolūkā. Dz. a-bu uz ārieni pārstāv un dz. a-bas lietas dzimtas saietu (Familientag) starplaikā kārtu **dzimtas pilnvarnieks** (Geschäftsführer des Familienverbandes). Dz. a-bas darbību nosaka **dzimtas apvienības statūti** (Familiensatzung). k

Dzimtas apvienības statūti (Familiensatzung) → Dzimtas apvienība.

Dzimtas krātuve (Familienarchiv, семейный архив) → Dzimtas vēsture.

Dzimtas locekļi (Gesippen, Verwandte, родичи, родственники) → Dzimta.

Dzimtas locekļu saraksts (Stammliste) → Dzimtas vēsture.

Dzimtas organizācija (Sippenverband, Geschlechtsverband, родовой союз) → Dzimta.

Dzimtas pilnvarnieks (Geschäftsführer des Familienverbandes) → Dzimtas apvienība.

Dzimtas raduraksts (Stammtafel, родословная) → Raduraksts.

Dzimtas saiets (Familientag) → Dzimtas apvienība.

Dzimtas uzvārds (Stammesname, родовое имя) → Uzvārds.

Dzimtas vecākais (Sippenältester, родовой старшина) → Dzimta.

Dzimtas vēsture (Familiengeschichte, Stammesgeschichte) — kādas dzimtas attīstības apraksts laika secībā. Pētījumus par dz. v-ri līdz ar **dzimtas locekļu sarakstu** (Stammliste) un dzimtas izvērtējumu socioloģiskā un bio-

loģiskā ziņā mēdz publicēt **dzimtas vēstures grāmatā** (Stammbuch, родословная книга). Dz. v-rei nozīmīgus dokumentus, rakstus, fotografijas un piemiņlietas cenšas savākt **dzimtas krātuvē** (Familienarchiv, семейный архив), kas parasti atrodas → dzimtas apvienības izraudzītas personas pārziņā. k

Dzimtas vēstures grāmata (Stammbuch, родословная книга) → Dzimtas vēsture.

Dzimtīlvēki, dzimtīļaudis (Erbuntertanen, Hofhörige, Hörige, Erbbauern, Leibeigene, сервы, крепостные, крепостные крестьяне) → Dzimtniecība. Piezemniecība. Kalpība.

Dzimtīpašums, mantota manta (Erbgut, наследственное имущество) — civiltiesību institūts, kas likumiskās mantošanas kārtībā [ab intestato] no asins radniekiem iegūtai nekustamai mantai nosaka atsavināšanas (arī ar testamentu) ierobežojumus īpašnieka tuvāko asins radnieku kā mantinieku interesēs. Šis institūts bija uzņemts arī 1864. Baltijas provinču tiesībās, pie kam Vidzemes zemes tiesībās ar leģālu definīciju (III. 960. p.) dz. raksturots kā «immobilija, ko kāds nav pats iegūvis, bet dabūjis likumiski mantojot no saviem asins radniekiem, lai tie būtu ascendentī, descendantī vai radnieki sānu līnijā». Īpašnieks šādu dz-mu jeb **dzimtmuižu** (Erbgut, ererbtes Landgut, наследственное имение) nedrīkst atsavināt «par ļaunu saviem likumiskajiem mantiniekiem un bez viņu piekrišanas». Augšupējā (ascendentu) un sānu līnijā dz-mu manto tās puses radnieki, no kuŗas dz. nācis, pēc principa «das Gut bleibt bei dem Blute». Mantošanas tiesības ir

arī sievietēm. Turpretim **cilts īpašums** (Stammgut, родовое имущество) pēc agrākajām vācu tiesībām bija tāds nekustamas mantas tiesību institūts, kas pieļāva mantošanu tikai vīriešu līnijā, pie kam arī šīs katra lietas atsavināšana un parasti arī apgrūtināšana bija saistīta ar likumisko mantinieku piekrišanu. Cilts īpašumu mantoja tikai viens, vecākuma kārtībā. Cilts īpašums parasti bija kāda aristokrata muiža — **cilts muiža** (adeliges Stammgut, дворянское родовое имение), kas, nedalīta, no paaudzes paaudzē uzturēja ģimenes vārdu un sociālo stāvokli. Kurzes zemes tiesībās (Baltijas provinču tiesību III. 2002. p.) t. s. cilts muižas bija īstenībā dzimtmuižu paveids, kas īpatnējs tādā ziņā, ka aprobežoja īpašnieka rīcības tiesības tikai mantošanas tiesību laukā, bet ne darījumos starp dzīviem. ba

Dzimtļaužu brīvlaišana (Baubefreiung, освобождение крестьян) → Brīvlaišana.

Dzintmājas (Erbhof, родо-следственная усадьба) — pēc LV 1933. 29. 9. dz-ju likuma, katrs lauksaimniecībā vai mežsaimniecībā izlietots zemes īpašums — lauku mājas, kas atbilst minētā likuma noteikumiem. Šie noteikumi ir: 1) zeme jāizlieto lauksaimniecībā vai mežsaimniecībā (arī vīna, augļu vai sakņu dārzēm); 2) dz-jām jābūt vismaz tik lielām, lai tās varētu uzturēt vienu zemnieka ģimeni. Tās nedrīkst būt mazākas par → iztikas saimniecību, bet nedrīkst arī pārsniegt 125 ha. (Ir atļauti arī izņēmumi.) Tās jāapsaimnieko no viena centra; 3) dz-jām jābūt pilntiesīga zemnieka individuālā īpašumā; 4) dz. jāapsaimnieko pašam īpašniekam vai

arī viņa uzraudzībā. Mājas, ko nepārtraukti iznomā, nevar kļūt par dz-jām; 5) dz-jām jābūt ievestām → dzintmāju reģistrā. No dz-jām neatdalāms piederums ir šās lauksaimniecības un mājsaimniecības inventārs. Pēc dz-ju likuma stāšanās spēkā 1933. 1. 10. LV dz-ju skaits bija apm. 700 000, kas aptvēra apm. 60% lauksaimniecībā izlietotās zemes. Pēc stāvokļa 1936. 1. 4. LV bija 400 dz-ju, kas pārsniedza 125 ha zemes platību. No jauna dz. var rasties 1) ar lielīpašumu sadalīšanu vai dodot sīkiem zemes īpašniekiem piegriezumus, 2) no palikušām lauku saimniecībām, tiklīdz tās atbilst dz-ju likuma noteikumiem. eš

Dzintmāju atsavināšana un apgrūtināšana parādiem (Veräusserung und Belastung des Erbhofs, отчуждение и обременение родонаследственных усадеб) — noteikta LV dzintmāju likuma 4. nodaļā. Dzintmājas īsteni ir neatsavināmas un neapgrūtināmas parādiem, bet **mantošanas tiesa** (Anerbengericht) var atļaut atsavināšanu vai apgrūtināšanu, ja ir svarīgs pamats to darīt, piem., atsavinot dzintmājas tuvākam nākamam mantniekam, ja ar to dzintmājas neapgrūtinā pārmērīgiem parādiem. eš

Dzintmāju likums (Reichserbhofgesetz, закон о родо-следственных усадьбах) — LV agrārpolitikas pamatlikums, kas stājies spēkā 1933. 1. 10. Ar šo likumu visai LV nokārtotas vienādas dzintmāju tiesības, kam pamatos ir seno vācu zemnieku dzīves likums, ka cilvēks un zeme ir savstarpēji saistīti. Likuma mērķi deklarēti likuma ievadā: «Valsts valdība ar seno vācu mantošanas ieradumu (Erb-

sitte) saglabāšanu grib uzturēt zemniekus par vācu tautas dzīvības avotu. Zemnieku mājas mantošanas gadījumā jāpasarga no apgrūtinājuma ar pārāk lieliem parādiem un no sadrumstalojuma, lai tās kā dzimtas mantojums ilgstoši paliktu brīvu zemnieku rokās. Jārada veselīgs dažāda lieluma lauksaimniecisku īpašumu sadalījums, jo liels skaits sīku un vidēja lieluma dzīvei spējīgu zemnieku māju, kas iespējami vienmērīgi sadalītas pa visu zemi, ir labākā garantija tautas un valsts pastāvēšanai». Dz. 1-mā ir 7 nodaļas: 1) dzimumtājas, 2) zemnieks, 3) mantošanas kārtība pēc likuma, 4) dzimumtāju atsavināšanas un apgrūtinājumu ierobežojumi u. c., 5) mantošanu kārtotājas iestādes, 6) dzimumtāju reģistrs un zemes grāmata, 7) beigu priekšraksti par likuma izpildīšanu. Izpildnoteikumi šim likumam izdoti 1936. 21. 12. Dz. 1. 1935. attiecināts uz Zāras apgabalu, 1938. — uz Austriju, 1939. — uz Klaipēdas apgabalu un Dancigas brīvpilsētu, 1940. — uz Sudētiņu un uz Eupenu, Malmediju un Moresnetu. eš

Dzimumtāju mantošana (Erbfolge auf dem Erbhof, порядок наследования родо наследственной усадьбы) noteikta LV 1933. 29. 9. dzimumtāju likuma 3. nodaļā. Pēc šā likuma zemnieka nāves gadījumā → dzimumtājas ir mantojuma masas speciāla daļa, kas nedalīta noteiktā kārtā pāriet viena mantinieka īpašumā. Dzimumtājas var mantot tikai persona, kas pēc likuma var kļūt par zemnieku (bauernfähig). Kam vienas dzimumtājas jau ir, tas pirms atteikšanās no tām otras nevar mantot. Mantojuma atstājēja

mantinieku pēc likuma izrauga šādā aicinājuma secībā: 1) aicina mantojuma atstājēja dēlus; mirušā dēla vietā stājas tā dēli un dēlu dēli; 2) tēvu; 3) brāļus; mirušā brāļa vietā stājas tā dēli un dēla dēli; 4) meitas; mirušās meitas vietā stājas tās dēli un dēlu dēli; 5) māsas; mirušās māsas vietā stājas tās dēli un dēlu dēli; 6) pārējie mantojuma atstājēja pēcnācēji, dodot priekšroku tuvākiem radniekiem un vīriešiem. Likumā noteiktā mantošanas kārtība ir tikai dzimumtājām; dzimumtāju īpašniekam piederējošo pārējo mantu manto pēc vispārīgiem mantošanas likuma noteikumiem vai testamenta. Testamenta taisītājam, attiecoties uz dzimumtājām, ir ierobežotas mantinieka izvēles tiesības. Dzimumtāju mantinieks līdz ar dzimumtājām iegūst arī visu to iedzīvi. Mantojuma atstājēja piederīgiem nav nekādu līdzmantošanas tiesību, nav arī tiesību saņemt kādus izmaksājumus. Dzimumtāju mantojuma atstājēja pēcnācējiem ir tiesība līdz pilngadībai saņemt uzturu un audzināšanu, kā arī līdzekļus aroda izglītībai un patstāvīgas dzīves uzsākšanai. Mantojuma atstājēja pēcnācējiem, nonākot trūcumā, ir tiesība meklēt dzimumtājās **patvērumu** (Heimatzufucht), uzņemoties strādāt iespējamos saimniecības darbus. Mirušā laulātam draugam ir tiesība uz uzturu dzimumtājās. eš

Dzimumtāju mantošanu kārtotājas iestādes (Erbhofanerbengericht) — LV speciālas tiesas, kā mantošanas tiesa, dzimumtāju tiesa un valsts dzimumtāju tiesa. **Mantošanas tiesa** (Anerbengericht) ir pie iecirkņa mirtiesas (Amtsgericht) dibināta nodaļa, kas kārtō zemnieku mantošanas lietas.

Dzīmtmāju tiesa (Erbhofgericht) ir pie zemes virstiesas nodibināta tiesas nodaļa, kas izlemj dzīmtmāju mantošanas lietas otrā instancē. **Valsts dzīmtmāju tiesa** (Reichserbhofgericht) ar sēdekli Berlīnē ir augstākā dzīmtmāju jautājumus kārtotāja tiesa, kuras lēmumus apstiprina valsts pārtikas sagādes un lauksaimniecības ministrs. eš

Dzīmtmāju reģistrs (Erbhöfrolle, реестр родо наследственных усадеб) — LV → mantošanas tiesas dzīmtmāju saraksts.

Dzīmtmāju tiesa (Erbhofgericht) → Dzīmtmāju mantošanu kārtotājas iestādes.

Dzīmtmuiža (Erbgut, ererbtes Landgut, наследственное имение) → Dzīmtīpašums.

Dzīmtniecība (Erbuntertänigkeit, Hofhörigkeit, серваж, крепостное состояние, крепостная зависимость, крепостничество) — zemnieku, **dzīmtcilvēku, dzīmtļaužu** (Erbbauern, крепостные) atkarības veids no gruntskunga. → Kļaušu kārtībā zemnieki spiesti strādāt → muižas saimniecībā, paklausot kungam un viņa funkcionāriem. Kā darbspēks viņi ir muižas piederums, bez → kustības brīvības. Vecāku stāvokli manto bērni, piedzimstot jau kā dzīmtcilvēki (dzīmtļaudis), t. i., kā cilvēki, kas mantojami līdz ar muižu. Neprecētiem kungs var likt strādāt muižas saimē (**saimes kalpība**, Gesindezwangdienst). Amata mācībai vai laulībai jādabū kunga atļauja. Muižnieks ir arī savu dzīmtļaužu tiesas kungs. Viņš var izlikt par nepaklausību saimnieku no mājas vai iecelt kādu par saimnieku. Kungs nereti ierobežo arī dzīmtļaužu rīcības tiesības pār kusto manto. Pretēji tīri lietiska rakstura atkarībai (→ piezemicībai) un tīri personiskai → kal-

pībai, dz-bā ir pārsvarā personiskas atkarības saites. ba

Dzīmtnoma (Erbpacht, наследственная аренда) — lietiskas, atsavināmas un mantojamas tiesības, kas piešķir dzīmtnomniekam par ikgadēju maksu nekustama īpašuma lietošanas tiesību. **Dzīmtnomnieka** (Erbpächter, наследственный арендатор) tiesības līdzinās īpašnieka tiesībām. Ljas CL šo institūtu nepaturēja. → Zemes noma.

Dzīmtnomas nauda (Erbbestandsgeld, наследственная арендная плата) → Zemes noma.

Dzīmtnomnieks (Erbpächter, наследственный арендатор) → Dzīmtnoma.

Dzīmtsarakstu nodaļa (Standesamt, отдел записи актов гражданского состояния) — pašvaldības uzturēta iestāde, kas savas darbības rajonā pēc likuma noteikumiem reģistrē dzimšanas, laulību un miršanas gadījumus. **Dzīmtsarakstu nodaļas pārzinis** (Vorsteher des Standesamtes, заведующий отделом записи актов гражданского состояния) ir attiecīgas pašvaldības izpildu organa amatā iecelta un vietējā miertiesneša apstiprināta persona, kas vada dz. n-ļu un ir atbildīga par visu nodaļas darbību. **Uzraudzība par dzīmtsarakstu nodaļām** (Überwachung der Amtstätigkeit der Standesämter, надзор за отделами записи актов гражданского состояния) — likumā norādītu dienestpersonu tiesība un pienākums vērot, lai dz. n-ļas veic savus pienākumus pēc likuma noteikumiem. Augstākā uzraudzība pieder tieslietu ministram, tuvākā — vietējam miertiesnesim, bet nodaļas naudas un saimniecības stāvokli ir tiesība re-

vidēt vietējās pašvaldības izpildu organam. **Dzimtsarakstu nodaļu reģistri** (Register der Standesämter, реестры отделов записи актов гражданского состояния) — pēc likuma noteikumiem izgatavotas, ar vietējā miertiesneša parakstu un zīmogu apstiprinātas, auklotas grāmatas ar numurētām lapām, kurās dz. n-ļas likumā noteiktos termiņos un likumā paredzētā kārtā ieraksta likumā norādītas ziņas par nodaļas rajonā notikušiem dzimšanas, laulību un miršanas gadījumiem, kā arī likumos minētas atzīmes par apstākļiem, kam sakars ar šiem gadījumiem. **Civilstāvokļa akts** (Zivilstandsakt, Personenstandsakt, акт гражданского состояния) — dokuments ar likumā paredzētu saturu, kas apliecina noteiktas personas dzimšanu, laulību vai nāvi. Šādu dokumentu izdod dz. n. vai tādas konfesijas garīdznieks, kam likums atļauj taisīt civilstāvokļa aktus. **Dzimšanas apliecība** (Geburtschein, свидетельство о рождении), **laulības apliecība** (Trauschein, свидетельство о браке) un **miršanas apliecība** (Totenschein, свидетельство о смерти) — izraksti no dz. n-ļas dzimšanu, laulības vai miršanu reģistra, vai no ev-luterāņu, reformātu, Romas katoļu, pareizticīgo (grieķu katoļu), vecticībnieku, anglikāņu, bīskapmetodistu, baptistu, septiņās dienas adventistu vai citas konfesijas garīdznieku dzimušo, laulāto vai mirušo grāmatas, kas apliecina noteiktas personas dzimšanu, laulību vai nāvi. jp

Dzimtsarakstu nodaļas pārzinis (Vorsteher des Standesamtes, заведующий отделом записи актов гражданского состояния) → Dzimtsarakstu nodaļa.

Dzimtsarakstu nodaļu reģistri (Register der Standesämter, реестры отделов записи актов гражданского состояния) → Dzimtsarakstu nodaļa.

Dzimstēvs, ciltstēvs (Stammvater, родоначальник) → Radniecība. Dzimta.

Dzimušie (Geborene, рожденные) → Dzimstību statistika.

Dzirnavu ceļi (Mühlwege, дороги на мельницу) → Ceļi.

/ Dzīvais inventārs / (lebendes Inventar, живой инвентарь) — lauksaimniecības kustamas mantas daļa, kurā ietilpst mājlopi. Termina «dzīvais inventārs» vietā ieteicams lietot terminu «mājlopi». eš

Dzīves filozofija (Lebensphilosophie, философия жизни) → Filozofija.

Dzīves ilgums (Lebensdauer, продолжительность жизни) — uz ilggadēju novērojumu un statistikas datu pamata aplēstais un tabulās parādītais zināmas personu grupas sasniedzamais vidējais vecums.

Dzīves iztikas izmaksu indekss (Lebenshaltungskostenindex, индекс стоимости жизни) → Dzīves iztikas izmaksu statistika.

Dzīves iztikas izmaksu statistika (Statistik der Lebenshaltungskosten, статистика стоимости жизни) — sociālās statistikas nozare, kas vāc un kopo ziņas par dzīves iztikas izmaksām atsevišķām iedzīvotāju grupām un, izlietojot šos datus, apļēš un pēti iedzīvotāju iztikas izdevumu sastāvu un pārmaiņas. Iztikas izmaksu pārmaiņu pētījumiem un aplēsumiem nepieciešama 1) patēriņa shēma un 2) patēriņa labumu cenas. Patēriņa shēma ir noteiktā grupējumā sakārtots patērējamo labumu sa-

raksts, kur ietilpina patērējamās preces un izlietojamās pakalpojumu dzīves iztikai līdz ar patēriņa koeficientiem. Ar pēdējiem apzīmē daudzumus, ko viena → patērētāju vienība (piem., pieaudzis vīrietis) vai noteikta lieluma un sastāva ģimene vai mājturība patērē kādā laika posmā (piem., mēnesī). Patēriņa labumus schēmā pēc apmierināmo vajadzību rakstura sakārto grupās (piem.: pārtika, dzīvoklis, apkure un apgaismošana, apģērbs un apavi, kultūrālās un higiēnas vajadzības, satiksme u. tml.). Patēriņa schēma var būt nemainīga, ja tā visu gadu paliek negrozīta, un mainīga, ja patēriņa labumus un daudzumus maina atkarā no sezonas. Patēriņa labumus un daudzumus schēmā var noteikt 1) pēc koppatēriņa, kā sauc kādā noteiktā teritorijā patērēto labumu kopējos daudzumus (→ Patēriņa statistika); 2) pēc teorētiski izraudzītiem labumiem un daudzumiem, kam pamatā patērējamo produktu barības vielu saturs un iegūstamais → kaloriju daudzums, un 3) pēc savāktiem → ģimeņu vai mājturību budžeta datiem. Drošākais ir pēdējais paņēmieni, jo šie izraudzītie labumi un patēriņa koeficienti pa daļai atbilst dzīves īstenībai. Praksē patēriņa schēmas, arī ja tās izstrādātas pēc pēdējā paņēmiena, ir vienmēr vairāk vai mazāk teorētisku aplēsumu rezultāts, kam l. t. pamatā a) svarīgāko un biežāk patērējamo pārtikas vielu sastāvs un vēlamais kaloriju daudzums; b) pārējie svarīgākie un biežāk lietotie patēriņa priekšmeti un pakalpojumi, par kuriem iespējams noteiktos laika momentos iegūt mazuma cenas. Pēc šādi noteik-

tiem daudzumiem un vidējām cenām aplēstas kopizmaksas vienai patērētāju vienībai vai mājturībai dīezgan tuvu pieiet faktiskajām izmaksām, kas konstatētas ģimeņu budžetu statistikā. Reizīnot patēriņa schēmā uzņemtās preces un pakalpojumu cenas ar patēriņa koeficientiem, iegūst atsevišķo patēriņa labumu absolūtās izmaksas, un, tās saskaitot, — attiecīgo grupu izmaksas. Dzīves iztikas izmaksas vidējā līmeņa pārmaiņu mērīšanai aplēš pēc kādas → indekskaitļu formulas (parasti — ģeometriskā vidējā vai agregatīvas) **dzīves iztikas izmaksu indekss** (Lebenshaltungskostenindex, индекс стоимости жизни), kur jāizšķir grupu indeksi un kopindeksi. → Svari šie ir patēriņa labumu koeficienti, un par → bazi parasti izraugās laika posmu, kas raksturo iespējami normālus saimniecības apstākļus un neatrodas tālu pagātnē. Aplēš arī speciālos dzīves iztikas izmaksu indekskaitļus atsevišķām patērētāju grupām (piem., rūpniecības un lauksaimniecības strādniekiem) vai apgabiem un pilsētām. Dzīves iztikas izmaksu indeksi, ja tie aplēsti pēc nemainīgas patēriņa labumu schēmas, rāda plašākās patērētāju masas dzīves iztikai patērēto labumu vidējo cenu pārmaiņas laikā un vietā; ar mainīgo schēmu domā rādīt kādas iedzīvotāju grupas vai visu iedzīvotāju pārmaiņas faktiskās dzīves iztikas izmaksas, bet īstenībā šo pēdējo mērķi reti kad sasniedz. Ljā dzīves iztikas publiskā statistika noorganizēta ap 1920. (sākumā darba ministrijā, bet ar 1926. Ljas statistikas pārvaldē). Dzīves iztikas izmaksu indeksi ir aplēsti pēc dažādām metodēm: 1) prof. E. Zariņa —

ņemta vērā tikai viena patēriņa labumu grupa — pārtika; nemainīga schēma, teorētiski uzbūvēta, izejot no nepieciešamā kaloriju daudzuma vidēji smaga darba strādniekam; 2) Rīgas pilsētas statistiskā biroja — teorētiski noteikta nemainīga schēma; 3) Ljas slimokasu savienības — teorētiski noteikta nemainīga schēma, un 4) Ljas statistikas pārvaldes. Pēdējā ir ievākusi divi reizes ziņas par mājturības ieņēmumiem un izdevumiem par patēriņa labumiem: 1926./27. (1 028 vienības) un 1936./37. (204 vienības). Pēc šiem datiem ir izstrādātas patēriņa labumu schēmas (1927.—1930. nemainīga, 1930.—1940. mainīga un pēc tam atkal nemainīga) un aplēstas dažādas dzīves iztikas indekskaitļu serijas. Publicētie avoti: LSTG, DSt, MB. LV dzīves iztikas izmaksu indeksu aplēš pēc nemainīgas schēmas, kur par svariem ir piecu personu strādnieku ģimenes patēriņa labumi. Publicētie avoti: St. Jb. Dt. R., Vjh. Stat. Dt. R. un Wirtsch. u. Stat.

kz

Dzīves līmenis (Lebenshaltung, жизненный уровень) — to saimniecisko → labumu veidi un daudzumi, ko kāda → mājturība vai zināma individu grupa faktiski patērē zināmā laika posmā. Dz. l. rāda to labklājības pakāpi, kādu attiecīgā mājturība vai individu grupa ir sasniegusi zināmā laikmetā. Dz. l. ir l. t. atkarīgs no a) mājturības locekļu → ienākuma naudā; b) naudas → pirktspējas; c) mājturības locekļu skaita un vecuma, t. i., no mājturības lieluma un sastāva; d) mājturības vadītāja (parasti namamātes) prasmes saimniekot, un e) → dzīves standarta. Minēto apstākļu dēļ atsevišķo mājtu-

riņu dz. l-ņus ir visai grūti salīdzināt. Ļoti bieži dz. l-ni mēdz saukt arī par → dzīves standartu, bet tas ir nepareizi, jo šim terminam ir cita nozīme. Literātūrā sastopami daudzi dz. l-ņa iedalījumi, kaut gan šādi iedalījumi ir visai grūti nosakāmi un arvienu iznāk ļoti nepilnīgi. Vienkāršākais iedalījums paredz tikai 3 lielas grupas: 1) **trūcība** (Armut, бедность), kuŗu dažreiz mēdz iedalīt vēl divās apakšgrupās, un proti: a) ārkārtīga trūcība — tāds dz. l., kad mājturības locekļu ienākumu nepietiek, lai, ievērojot parasto → taupību, varētu apmierināt pirmās nepieciešamības vajadzības; pazīmes: badošanās un nespēja atjaunot nolietoto apģērbu un dzīves iekārtu; b) **fizioloģiskās eksistences minimis** (physiologisches Existenzminimum, физиологический прожиточный минимум) — tāds dz. l., kad mājturības locekļu ienākumu augstums dod iespēju apmierināt tikai pirmās nepieciešamības vajadzības, bet paliek neapmierinātas kultūras vajadzības un nav iespējas nodrošināties pret dažādiem nelaimes gadījumiem, kas var mājturību saimnieciski ruīnēt; 2) **turība** (Wohlhabenheit, состоятельность) — liela grupa starp trūcību un bagātību, kas ietver sevī ļoti dažādus dz. l-ņus. Ar šās grupas dz. l-ni mājturības locekļu ienākumi dod iespēju apmierināt ne tikai pirmās nepieciešamības, bet arī kultūras vajadzības, t. i., dod iespēju sasniegt un pārsniegt tā saukto **kultūrālas jeb sociālas eksistences minimu** (kulturelles oder soziales Existenzminimum, культурный или социальный прожиточный минимум). Bez tam šo mājturību locekļiem ir iespē-

jams iegūt izglītību, apmierināt arī dažas greznuma vajadzības, un atliek arī brīvs laiks pienācīgai atpūtai; 3) **bagātība** (Reichtum, богатство) — tāda veida dz. l., kas no iepriekšējiem atšķiras ar to, ka mājturības locekļu ienākumi ir ļoti lieli, kas dod iespēju, ja patik, dzīvot arī pilnīgi bez darba un savu vajadzību apmierināšanai iegūt gandrīz visu, kas pārākams par naudu. → Vajadzība. Eksistences minimums.

aa

Dzīves standarts (Lebensstandard, жизненный стандарт) — tie saimniecisko → labumu veidi un daudzumi, ko kāda → mājturība vai personu grupa cenšas iegūt patērēšanai zināmā laika posmā. Jo augstāks kādas mājturības locekļu dz. s., salīdzinot ar viņu → dzīves līmeni, jo vairāk viņi pūlas, lai vairotu savu ienākumu un tādā kārtā rastu iespēju sasniegt savu dz. s-tu. Dz. s. ir atkarīgs no vairākiem faktoriem: a) no rases — piem., nēģerim ir cits dzīves ideāls nekā baltajam cilvēkam; b) no vēsturiskiem apstākļiem — piem., viduslaikos, kad tehnikas attīstība vēl nebija gājusi tik tālu, pēc automobiļa neviens necentās, bet mūsu dienās tas ietilpst daudzu dz. s-tā; c) no ieražām — piem., eiropietim grūti tiekties pēc tādām ēdieniem, ko ķīnietis pieradis uzskatīt par gardumu; d) no ģeogrāfiskiem apstākļiem — piem., tālajos ziemeļos cilvēku vajadzības ir citādas nekā tropos; e) no nodarbošanās un sociālā stāvokļa, kas uzspiež cilvēkam zināmus pienākumus kā apģērba, tā arī citādā ziņā; f) no izglītības — piem., rodas vajadzība pēc speciālas literatūras, pēc tādas barības, kas atbilst

modernajām zinātnes atziņām; g) no mājturības locekļu sastāva, jo sievietes vajadzības daudzējādā ziņā atšķiras no vīrieša vajadzībām un bērna vajadzības no pieauguša cilvēka vajadzībām. Dz. s-tam ir liela nozīme ne tikai atsevišķā indivīda, bet arī visas tautas dzīvē. No tā, piem., atkarājas a) atsevišķo indivīdu un reizē arī tautas nōminālais → ienākums, jo dz. s. mudina centties pēc lielāka nōminālo ienākumu; b) atsevišķo indivīdu un reizē arī tautas reālais ienākums, t. i., tie faktiskie saimnieciskie labumi, ko mājturības iegūst pret savu locekļu nōminālo ienākumu. Piem., ja atsevišķiem indivīdiem nebūs nekādu garīgu interešu, tad zems būs arī tās tautas kultūras līmenis, pie kuŗas šie indivīdi pieder. Dz. s-tu nedrīkst samainīt ar → dzīves līmeni, ko tautsaimniecības literatūrā tomēr visai bieži mēdz darīt. aa

Dzīves telpa (Lebensraum, жизненное пространство). Šo terminu lieto divējādā nozīmē: 1) telpa, kur iespējams eksistēt dzīviem organismiem, un 2) **zemes virsa** jeb **telpa** (Erdraum, поверхность земли), ko apdzīvo kāda tauta vai iedzīvotāju grupa un kas nosaka tās dzīves un iztikas iespējas. Pēdējam dz. t-pas jēdzianam savukārt var būt šaurāka un plašāka nozīme. Saurākā nozīmē dz. t-pā ietilpst ne tikai zemes virsa, bet arī apakšzemes slāņi jeb ārējā litosfaira ar tās dabas bagātībām, ūdeņi jeb hidrosfaira un gaisa telpa jeb atmosfaira. Kādas tautas dz. t-pai plašākā nozīmē tagad vācu literatūrā pieskaita arī ārpus tās apdzīvotās teritorijas jeb politiskām robežām esošos **noietā apgabalus** (Absatzgebiete, области сбыта) un telpu, kur ie-

gūst nepieciešamās **jēlvielas** (Rohstoffe, сырье). Šādā uztverē dz. t. daudz neatšķiras no attiecīgās tautas saimniecības telpas, vai pat ir ar to identiska. Runā par saimnieciski plašu un šauru dz. t-pu; šaura dz. t. ir tad, ja visas iztikas paplašināšanas iespējas ir izmantotas. Dz. t-pu var paplašināt, nepalielinot apdzīvojamo teritoriju. Ja, piem., kāda tauta kāpina savā zemē ražošanu, gūst jaunus izejvielu avotus, tad līdz ar to tā paplašina savu dz. t-pu. Dz. t. nav **dzīvojamā telpa** (Wohnraum, жилое помещение) vai **apmītojamā telpa** (Siedlungsraum, заселяемое пространство). Vācu literatūrā dz. t. ir ne vien ģeogrāfisks un saimniecisks, bet arī politisks un bioloģisks jēdziens. Verners Daics (Werner Daitz) dz. t-pu definē šādi: dz. t. ir tā telpa, kas nepieciešama tautai (vai tautu saimei), lai tā spētu attīstīties un ar pašas spēku šai telpā tā dzīvo, lai sasniegtu sev un tam kopumam, kuŗa daļa tā ir — patstāvību, produktivitāti un augstāko attīstības pakāpi. Telpas apmērus un raksturu nosaka tauta vai tautu saime ar saviem politiskajiem, saimnieciskajiem un kultūrālajiem spēkiem.

Dzīves telpas saimniecība (Lebensraumwirtschaft) → Liel-telpas saimniecība.

Dzīves vieta (Wohnsitz, местожительство), arī **domicils** (Domicil, домицилий) — tā vieta, kur persona ir labprātīgi apmetusies ar nodomu tur pastāvīgi dzīvot vai darboties. Vienai personai var būt arī vairākas dz. vietas.

Dzīvi dzimušie (Lebendgeborene, живорожденные) → Dzimstību statistika.

Dzīvības aizsardzība (Leben-

schutz, охрана жизни) → Darba aizsardzība.

Dzīvības apdrošināšana (Lebensversicherung, страхование жизни) → Personu apdrošināšana.

Dzīvības apdrošināšana ar noteiktu izmaksas termiņu (Termfixversicherung, страхование жизни на определенный срок) → Personu apdrošināšana.

Dzīvības apdrošināšana nāves gadījumam (Lebensversicherung auf Todesfall, страхование жизни на случай смерти) → Personu apdrošināšana.

Dzīvības apdrošināšana uz nodzīvošanu (Lebensversicherung auf Erlebensfall, страхование жизни на дожитие) → Personu apdrošināšana.

Dzīvības apdrošināšanas jauktais veids (gemischte Lebensversicherung, смешанный вид страхования жизни) → Personu apdrošināšana.

Dzīvības lielapdrošinājums (Großlebensversicherung, страхование жизни на крупную сумmu) → Apdrošināšanas risks.

Dzīvnieku apdrošināšana (Tierversicherung, Tierlebensversicherung, страхование животных, страхование skota) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvnieku apdrošināšana izstādēs (Tierausstellungsversicherung, страхование животных на выставках) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvnieku barība (Nahrung der Tiere, корм) — dzīvnieku uzturs un ražojošā barība. → Barības normas.

Dzīvnieku ģeografija (Zoogeographie, зоогеография) → Ģeografija.

Dzīvnieku nelaimes gadījumu apdrošināšana (Tierunfallversicherung, страхование животных

от несчастных случаев) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvnieku sērgu un slimību apdrošināšana (Tierseuchen- und Krankheitenversicherung, страхование животных от эпизотий и болезней) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvnieku tarifs (Tiertarif, тариф для перевозок животных) → Dzelzceļu tarifs.

Dzīvnieku transporta apdrošināšana (Tiertransportversicherung, страхование транспорта животных) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvnieku zādzību apdrošināšana (Tierdiebstahlversicherung, страхование животных от краж) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvojamā telpa (Wohnraum, жилое помещение) → Dzīves telpa.

Dzīvojamo ēku statistika (Wohnhäuserstatistik, статистика жилых домов) → Būvju statistika.

Dzīvoklis (Wohnung, квартира) → Būvju statistika.

Dzīvokļa apdrošināšana (Wohnungsversicherung, жилищное страхование) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvokļa apdzīvotāji (Bewohner der Wohnung, жильцы квартиры) → Būvju statistika.

Dzīvokļa iekārtas apdrošināšana (Versicherung von Wohnungseinrichtungen, страхование жилищной, квартирной обстановки) → Mantu apdrošināšana.

Dzīvokļa luksa nodoklis (Wohnungsluxussteuer, налог на квартирную роскошь) → Dzīvokļu nodoklis.

Dzīvokļa tiesība (Wohnrecht, право жительство) → Servitūts.

Dzīvokļu apdzīvotības biežums (Belegungsdichte der Wohnun-

gen, Wohndichte, уплотненность квартиры) → Būvju statistika.

Dzīvokļu inspekcija (Wohnungsinspektion, жилищная инспекция) → Dzīvokļu trūkums.

Dzīvokļu ires statistika (Wohnungsmietenstatistik, статистика квартирной платы) → Cenu statistika.

Dzīvokļu kolonijas (Wohnungskolonien, Siedlungskolonien, жилищные колонии) — dzīvojamo ēku izbūves veids, kad ēkas ceļ ne atsevišķi, bet veselām grupām vai apmetnēm. Dz. k. ierīko kā līdzekli dzīvokļu trūkuma novēršanai vai arī, lai sagādātu veselīgākus dzīvokļus kāda rajona iedzīvotājiem. Dz. k. paplašinoties var izveidoties par veseliem pilsētas rajoniem vai pat par atsevišķām pilsētīnām, ko daudzkārt izbūvē kā dāru pilsētas, lai tā sekmētu veselīgus dzīves apstākļus to iedzīvotājiem. Dz. k-jās, tām paplašinoties, mēdz celt arī dažādas darboku ēkas (veikalus, rūpniecības uzņēmumus), kur dz. k-ju iemītnieki atrod nodarbošanos. Dz. k. ierīko → dzīvokļu kooperatīvi, iepērkot zemi, parcelējot to un nododot biedriem izbūvēšanai vai arī nododot biedriem gatavas ēkas; dz. k. ierīko arī pašvaldības un dažreiz arī ieinteresētie uzņēmumi, kuŗu strādniekiem uzņēmuma tuvākā apkārtnē trūkst dzīvokļu. Dz. k. sastopamas arī Ljā. Tās izbūvējusi gan Rīgas pilsēta (piem., Liepājas ielā), gan dzīvokļu kooperatīvi; piem., dzīvokļu kooperatīvs «Imanta» izbūvējis veselu kvartālu Annīmuīžā. ka

Dzīvokļu (būvniecības) kooperatīvi (Wohnungsgenossenschaften, Baugenossenschaften, жилищные кооперативы) — kooperatīvi, kuŗu uzdevums

ir apgādāt saviem biedriem labus un iespējami lētus dzīvokļus vai nu pašu celtās, vai arī pirktais ēkās. Dz. k. parasti ir divējāda veida: a) atsevišķi biedri ir tikai dzīvokļu īrnieki, bet īpašuma tiesības uz ēkām pieder kooperatīvam; b) atsevišķi biedri ir katrs sava dzīvokļa īpašnieks. Dažreiz dz. k-vus sauc par **būvbiebībām** (Baugenossenschaften, строительные кооперативы). eb

Dzīvokļu nodoklis (Wohnungssteuer, квартирный налог) — nodoklis, kā subjekts ir dzīvokļa īrnieks. Nodokli ņem no gada ires maksas. Dz. n. pēc būtības ir personas izdevumu nodoklis; tā likmes ir parasti progresīvas. Pēdējā laikā dz. n. sastopams tikai kā pilsētu pašvaldības nodoklis. Agrāk to ņēma arī kā valsts nodokli. kp

Mazāk pēc savas formas nekā pēc savas būtības un mērķa atšķiras **dzīvokļa luksa nodoklis** (Wohnungsluxussteuer, налог на квартирную роскошь), ko uzliek sevišķi greznu un ērtu dzīvokļu lietotājiem, ņemot vērā dažādus apstākļus, kas norāda uz telpu luksa raksturu, kā telpu plašumu, labierīces, ires augstumu. bt

Dzīvokļu skaitīšana (Wohnungszählung, квартирная перепись) → Būvju statistika.

Dzīvokļu statistika (Wohnungstatistik, квартирная статистика) → Būvju statistika.

Dzīvokļu trūkums (Wohnungsnot, жилищная нужда) — kvantitatīvā un kvalitatīvā ziņā nepmierinošs stāvoklis dzīvojamu telpu apgādē. Normālos miera laika apstākļos par dz. t-mu runā, ja brīvo dzīvokļu skaits krīt zem 3% no kopējā esošo

dzīvokļu skaita. Dz. t. rodas 1) būvniecības vai remonta darbu stagnācijas dēļ (iemesli: kara apstākļi, dārgs hipotēkārs kredīts, būvniecību kavējoši likumi); 2) centros, kur iedzīvotāju skaits aug ātrāk nekā būvniecības produkcija. Apkaŗošana lietotie līdzekļi pēckara Eiropā parasti bija komūnālā būvniecība ar lētu valsts kreditu atbalstu, ģimeņu māju būvniecības veicināšana ar atvieglotu apbūves gabalu iegūšanu un lētu kreditu, vispārējās privātās būvniecības veicināšana ar jaunbūvju nepakļaušanu ires likumu normējumiem, ar atbrīvošanu no nodokļu maksājumiem (pa daļai vai pilnīgi pirmajos ekspluatācijas gados). Rīgas pilsētā pēc pirmās pasaules kara pastāvēja ass dz. t., kā apkaŗošana nodibināja speciālu būvniecības fondu. Tanī ielplūda visi dzīvokļu nodokļa maksājumi. Nodibināja arī speciālu pastāvīgu dz. t-ma apkaŗošanas komisiju un **dzīvokļu inspekciju** (Wohnungsinspektion, жилищная инспекция). Pēdējās uzdevums bija sekot, lai privātie namsaimnieki neizīrētu dzīvojamās telpas, kas nav piemērotas cilvēku mītnēm. Inspekcija krāja ziņas par nehiģiēniskiem un par daudz blīvi apdzīvotiem dzīvokļiem un cēla sūdzības pret vainīgajiem namu īpašniekiem. fm

Dz. t. līdz šim Ljā ir nepareizi saukts par «dzīvokļu krīzi», kas, izejot no vispār pieņemtā → krīzes jēdziena, jāsaprot tā, ka dzīvokļu, sakarā ar būvniecības paplašināšanos, ir radies tik daudz, ka katastrofāli ir pazeminājušās ires, kādēļ daudziem namīpašniekiem, kam pieder ires nami, draud bankrots. Tātad līdz šim Ljā termins «dzīvokļu krīze»

ir lietots gluži pretēja stāvokļa apzīmēšanai. aa

Dzīvsvars (Lebendgewicht, жи-вой вес) — nekautu mājlopu svars. **Kāvumsvars** (Schlachtgewicht, вес убитого скота) ir apm. šāds: govīm 41,5%, vēršiem 49,2%, telēm 49,3%, zirgiem 59,4%, aitām 73,1%, cūkām 80,3%, teļiem 85,0% no dz-ra. → Svārs.

Dženiņa (Jenny, Дженни) — vērpjamā mašīna, ko izgudroja Džēmss Hargrīvs (James Hargreaves) 1764. (patentēta 1770.).

Dž. darbojās kā vērpjamais ra-
tiņš, bet viena pavediena vietā
varēja savērt astoņus. Hargri-
vam vēl dzīvam esot, dž. bija
tiklīdz uzlabota, ka varēja savērt
reizē 80 pavedienus. 1769. uz
cita principa dibinātu vērpjamo
mašīnu patentēja Ričards Ar-
kraits (Richard Arkwright). Dž.
un Arkraita mašīnas apvienoju-
mu izgudroja Kromptons (Samu-
el Crompton) 1779., nosaucot
savu mašīnu par **mūli** [mule,
моль-машина]. Pēdējā ir mo-
dernā selfaktora priekštece. ed

E

E — šai vārdnīcā lietots saīsi-
nājums: žurnāls «Economists».

ed. — saīsin.: edidit [lat.], ir
izdevis.

e. D. (saīsin.: «exklusive Divi-
dende», исключая дивиденд) —
LV biržu kursu biļetenos ap-
zīmējums, kas nozīmē, ka
vērtspapīru kursā neietilpst →
dividendes, piem., tādēļ, ka divi-
denžu kuponi jau nogriezti. →
Biržas kurss. Ex D. kb

Edeka — vācu koloniālpreču
tirgotāju uz kooperatīviem pama-
tiem dibināto organizāciju kopē-
jais apzīmējums. Vārds radies no
šādu vārdu pirmajiem burtiem:
Einkaufsgenossenschaft deutscher
Kolonialwarenhändler. Vācu ko-
loniālpreču tirgotāju iepirkšanas
kooperatīvi izveidojuši šādas cent-
rālas organizācijas: a) **Edeka-sa-
vienību** (Edeka-Verband, идейный
союз Эдека) — arodinterešu pārs-
stāvēšanai un apvienoto kooperā-
tīvu revīzijām; b) **Edeka-centrāli**
(Edeka - Zentrale, закупочный
центр Эдека) — preču iepirkša-
nai; c) **Edeka-banku** (Edeka-
Bank, банк Эдека) — apvienotu

kooperatīvu financēšanai un
naudas operācijām; d) **Edeka-ap-
gādu** (Edeka-Verlagsgesellschaft,
издательство Эдека) — laik-
rakstu izdošanai. eb

Edeka-apgāds (Edeka-Verlags-
gesellschaft, издательство Эдека)
→ Edeka.

Edeka - banka (Edeka - Bank,
банк Эдека) → Edeka.

Edeka-centrāle (Edeka-Zentra-
le, закупочный центр Эдека) →
Edeka.

Edeka-savienība (Edeka-Ver-
band, идейный союз Эдека) →
Edeka.

Eđicija (Edition, Ausgabe, из-
дание) → Izdevums.

Eđikts (Edikt, эдикт) — 1) ro-
miešu → magistrāta rīkojums, kas
paziņots tautai, Tas saistīja tikai
magistrāta varas laikā (parasti
1 gadu); vk

2) viduslaikos un jaunajos lai-
kos par e-tiem nereti sauca vald-
nieku izdotus normatīvus aktus.
ba

Eđiļi (Ädilen, эдилы) [lat.
aediles] — četras (vēlāk sešas)
amatpersonas Romas valstī, kuŗu

uzdevums bija rūpēties par policiju, spēlēm, ēkām, tempļiem, pārzināt tirgu u. c. vk

Edžvorta duopols (Edgewortches Duopol, дуополь Эджворта) → Duopols.

Efektīvā vērtība (Effektivwert, эффективная стоимость) → Vērtība.

Efektīvais darbs (effektive Arbeit, эффективная работа) — faktiskais darba (mechanikas izpratnē) daudzums, ko veic kāda mašīna, dzīvnieks vai cilvēks, pretstatā aplēstam darba daudzumam, t. i., tam darba daudzumam, kas bija sagaidāms. → Darbs. aa

Efektīvais derīgums → Derīgums.

Efektīvie augļi (Effektivzinsen, эффективные проценты) → Augļi.

/Efektu darījumi/ (Effektengeschäfte, сделки с ценными бумагами) → Vērtspapīru darījumi.

E. G. (saīsin.: eingetragene Genossenschaft) — reģistrā ierakstīts kooperatīvs.

E. G. m. b. H. (saīsin.: eingetragene Genossenschaft mit beschränkter Haftpflicht) — reģistrā ierakstīts kooperatīvs ar ierobežotu atbildību. Attiecīga kooperatīva ar neierobežotu atbildību saīsinātais vācu apzīmējums ir E. G. m. u. H. → Biedra atbildība. eb

Egocentrisms (Egoentrismus, эгоцентризм) — cilvēka izturēšanās, kad tas visā savā darbībā uzskata sevi par centrālo vērtību. lš

Egoisms (Egoismus, эгоизм) — pašlabuma meklēšana, patmīlība. Egoistu viņa darbībā vada vienīgi patīgas intereses; tas ignorē jebkādas pārpersoniskus mērķus. Personiskās labklājības ideja no teic visu egoista izturēšanos. Vairāki domātāji savā praktis-

kajā filozofijā uzskata e-mu par cilvēka būtisko pazīmi; tā, piem., Hobs, Šopenhauers u. c. Viens no konsekventākajiem e-ma pārstāvjiem ir M. Stirners (M. Stirner), kas aprāda, ka cilvēka es ir augstākais likums un ka cilvēkiem nav jāatzīst nekādas citas vērtības, izņemot sevi pašu. Arī tautsaimniecībā pastāv uzskats, ka e. ir pamatā katrai saimnieciskai darbībai (Smits, Rikardo, Mills u. c.). → Homo oeconomicus. lš

Eidētika (Eidetik, эйдетика) — psiholoģijas fainomens, ko vācu psihologs Jenšs (Jaensch) atradis bērniem. Bērniem sākotnēji apjautas un priekšstati izveido vienu vienotu pārdzīvoju ma formu, ko Jenšs nosauca par eidētisku. Vēlāk šī eidētiskā pārdzīvoju ma vienība saskaldās atsevišķās daļās. Līdzīga parādība konstatējama, pēc Jenša domām, arī primitīvam cilvēkam, kas arī esot eidētiķis. lš

Eiropas saimniecība (Europawirtschaft, хозяйство Европы) → Lielelpas saimniecība.

Ekārs (Ekart, экарт) → Birzas darījums.

Ēkas (Gebäude, строения) → Būvju statistika.

Eklekticisms (Eklektizismus, эклектизм, электика) — virziens gara dzīvē, kad, trūkstot patstāvīgai pieejai kādām problēmām, aizgūst idejas no dažādām svešām sistēmām un saista tās zināmā vienībā. **Eklektiķis** (Eklektiker, электик) nerada nekā jauna, bet tikai apvieno un sakopo jau esošo. Filozofijā e. valdīja sengrieķu filozofijas pēdējā posmā. Starp romiešu domātājiem tipisks eklektiķis ir Cicerons u. c. Eklektiskas sistēmas daudzārt sastopamas arī sociālās zinātnēs. lš

Eklektīķis (Eklektiker, электик) → Eklekticisms.

Eklēzija (Ekklesie, эклезия) — pilntiesīgo pilsoņu sapulce dažās senās Grieķijas valstīs ar pastāvīgām tiesībām kontrolēt valdības darbību.

Ekonometrija (Ūkonometrie, эконометрия) → Ekonometrika.

Ekonometrika jeb **ekonometrija** (Ūkonometrie, эконометрия) — viena no jaunākajām ekonomijas zinātnes nozarēm (dažu autoru izpratnē tā ir tikai viena no jaunākajām ekonomisko problēmu pētīšanas metodēm), kas cenšas ekonomisko problēmu pētīšanas nolūkos sakausēt tautsaimniecības teoriju ar statistiku, lietojot plašas apmēros kā palīga līdzekli arī matēmatiku un uzskatot to par «kvantitatīvo loģiku». Tas tomēr nenozīmē, ka e-ku veido vienīgi formulas un grafiski attēli. Augstākās matēmatikas izteiksmes līdzekļus e. lieto tur, kur sakari starp tautsaimnieciskiem faktiem, kas paši ir mainīgi, ir tik sarežģīti, ka tos nav iespējams attēlot vienkāršos formulējumos. E. sevišķu vērību piegriež tautsaimniecības dinamiskajām problēmām (→ Dinamika) un to pētīšanai, bet it sevišķi to problēmu pētīšanai, kas saistās ar → cikliskām svārstībām. Šai nozarē e. ar savām pētīšanas metodēm sola daudz jaunu panākumu. E-kas tālākai izkopšanai pastāv starptautiska b-ba, kas izdod īpašu žurnālu «Econometrica» un kuŗā starp citiem darbojas līdzī tautsaimnieki R. Frišs (Frisch, Norvēģija), F. Zeutens (Zeuthen, Dānija), J. Tinbergens (Tinbergen, Nīderlandes), I. Fišers (Fisher, ASV) u. c. aa

Ekonomija (Ūkonomie, экономия) — 1) sākotnējā nozīmē →

mājturības vadišana un arī mācība par mājturības vadišanu. → Chrēmāstistika;

2) vispāri lietpratīga saimniekošana, dažreiz arī lauku saimniecība. Tāpēc par **ekonomu** (Ūkonom, эконом) dažreiz sauc arī lauku saimniecības īpašnieku, pārvaldnieku vai nomnieku, tāpat arī restorāna (bufetes) pārvaldnieku vai nomnieku;

3) visbiežāk — saimniekošana plašākā nozīmē, t. i., cilvēku plānveidīga darbība, lai sagādātu saimnieciskus → labumus savu vajadzību iespējami pilnīgai un vispusīgai apmierināšanai. Saimniekošanu nedrīkst sajaukt ar tehniku (→ Ekonomika);

4) taupība, taupīga rīcība, t. i., rīcība, kas saskan ar → ekonomisko principu. Šādā izpratnē, piem., angļu un skandināvu tautsaimniecības literatūrā mēdz runāt par **interno ekonomiju** [angl.: internal economies] un **eksterno ekonomiju** [angl.: external economies]. Ar pirmo saprot uzņēmumam radušos ietaupījumus vai nu sakarā ar zināmu izmaksu samazināšanos (piem., kurināmā materiāla ietaupījumu) uzņēmumā pašā, vai arī sakarā ar ražošanas procesā radušos atkritumu labāku izmantošanu (piem., zāģu skaidu izmantošanu kurināšanai koku zāģētavā). Internās e-jas iespējas pieaug, pieaugot uzņēmuma apgrozījumam, kas dod iespēju ražot ar dilstošām caurmēra izmaksām. Par eksterno e-ju sauc tos ietaupījumus uzņēmumā, kas rodas sakarā ar to, ka visa ražošanas nozare, pie kuŗas uzņēmums pieder, attīstās un izvēršas plašumā. Piem., tikai tad, ja ar piena ražošanu nodarbojas pietiekams skaits lauku saimniecību pagastā, iespējams ierīkot pienotavu, kas spēj ražot labākas

kvalitātes sviestu un pie tam ar zemākām caurmēra izmaksām, sakarā ar ko saimniecībām rodas zināmi ietaupījumi. Tāpat tādā gadījumā rodas iespēja turēt sugas bulļi vairākām saimniecībām kopā, bet nevajaga vairs to turēt ikvienai saimniecībai, kā būtu bijis nepieciešams, ja vienai pašai saimniecībai pagastā būtu bijis sugas lopu ganāmpulks. → Izmaksas. Taupība;

5) → ekonomijas zinātne. aa

Ekonomijas politika jeb **tautsaimniecības politika** (Volkswirtschaftspolitik, экономическая политика) — 1) visu to līdzekļu kopums, ko lieto valsts, pašvaldības vai uzņēmumu apvienības saimniekojošā sabiedrībā noritošo procesu ietekmēšanai, lai sasniegtu zināmus mērķus. Šie e. p.-kas mērķi ir pakārtoti cits citam, saslēdzoties vienā mērķu virknē, kurā katrs mērķis ir reizē arī līdzeklis kāda cita, augstāka mērķa sasniegšanai. Tā kā saimnieciskā dzīve ir tikai viena daļa no visas tautas dzīves, e. p.-kas augstākie mērķi nav augstākie mērķi tautas dzīvē vispār, t. i., nav gala mērķi, bet ir tikai līdzekļi vēl augstāku mērķu sasniegšanai, pie kam šie pēdējie nav vairs ekonomiskas, bet ir jau politiskas un ētiskas dabas. Atkarā no tam, uz kuŗu saimniekojošās sabiedrības joslu augstāk minēto līdzekļu kopums ir vērsti, mēdz runāt par dažādām speciālām e. p.-kām jeb e. p.-kas nozarēm, piem., par → agrārpolitiku, → tirdzniecības politiku, → rūpniecības politiku, → satiksmes politiku, → sociālo politiku, → banku politiku un jaunākajā laikā arī vēl par → konjunktūras politiku, → ienākumu politiku u. c.;

2) mācība par 1. punktā mi-

nētajiem līdzekļiem. Tā ir praktiska zinātne, kas savas atziņas balsta uz → ekonomijas teorijas atziņām. Arī šī mācība iedalās tādās pašās nozarēs kā minēts 1. punktā. aa

Ekonomijas statistika (Wirtschaftsstatistik, экономическая статистика) → Saimniecības statistika.

Ekonomijas teorija (theoretische Nationalökonomie, экономическая теория) — teorētiska zinātne, kas pēti sakarus starp saimniekojošās sabiedrības → dotumiem, cenšoties šos sakarus formulēt kā likumus (→ Tautsaimniecības likumi). Šo mācību pareizāk būtu saukt par **sociāl-ekonomijas teoriju** (theoretische Sozialökonomie, теория социальной экономики), jo tā pēti tikai sakarus starp saimniekojošā sabiedrībā un nevis atsevišķā uzņēmumā vai mājturībā sastopamiem dotumiem. Dažreiz šo mācību sauc arī par **tautsaimniecības teoriju** (theoretische Nationalökonomie), tādā kārtā cenšoties pasvītrot, ka tā attiecas uz dotumiem, kas saistās ar tautas un nevis individu saimniecību. Anglijā un ASV e. t. patstāvīgi sastopama reti, bet gan biežāk kopā ar ekonomijas politikas atziņām, pie kam šī zinātne tad saucas par **politisko ekonomiju** (politische Ökonomie, политическая экономия). E. t.-jas atziņas līdz šim bija parasts iedalīt 4 lielās daļās: ražošana, maiņa, sadalīšana un patērēšana; pie tām vēlāk nāca klāt arī nodaļa par konjunktūru. Jaunākajā laikā e. t.-jas atziņas sāk iedalīt arī pēc citiem principiem, piem., statikā un → dinamikā (Zeuthen), saimnieciskās darbības plānos un saimnieciskās darbības norisē (Lindahl), u. c. aa

Ekonomijas zinātne (Wirt-

schaftswissenschaft, экономическая наука) — → sociālo zinātņu nozare, jo tā attiecas uz cilvēku darbību, viņu attieksmēm un institūtiem, bet tā atšķiras no pārējām sociālajām zinātnēm ar to, ka tās uzmanības centrā ir nostādīta tāda cilvēku darbība, tādās cilvēku attieksmes un institūti, kam sakars ar saimniecisko šānu (→ Ekonomija) vai kas ir raksturīgi saimniekojošai sabiedrībai (wirtschaftende Gesellschaft, хозяйствующее общество). Saimniekojošo sabiedrību mēdz saprast kā tādu sabiedrību, ko veido divējādas vienības: → mājturības un → uzņēmumi un šo vienību savienības. Cilvēki piedalās saimnieciskos procesos tikai kā

šo vienību dalībnieki. Tālāk saimniekojošā sabiedrība raksturojama arī ar tiem sakariem un institūtiem, kas izveidoti minēto vienību kopdarbības rezultātā. E. z. sadalās vairākās nozarēs, kas izveidotas kā patstāvīgas zinātniskas disciplīnas, un tās dažādi autori mēdz iedalīt dažādi. Katram no šādiem iedalījumiem ir savas priekšrocības, bet reizē arī savi trūkumi, kādēļ nevienam no tiem nav iespējams uzskatīt par ideālu iedalījumu. Lai tomēr iegūtu zināmu pārskatu par e. z.-nes nozarēm, kas sīkāk ir apskatītas attiecīgajos vārdnīcas rakstos, turpinājumā minēsim vienu no šādiem iedalījumiem.

Viens no šāda iedalījuma lielākajiem trūkumiem ir tas, ka ārpus tā paliek šādas disciplīnas, kas uzskatāmas par robeždisciplīnām:

1. Statistika.
 2. Saimniecības matēmatika. aa
- Ekonomika** (Ökonomie, Ökonomik, экономика) — 1) — ekonomijas zinātne;
- 2) saimniekošana (→ Ekonomija), nostādot to pretstatā tehnikai. Tehnika aptver visus tos paņēmienus, ar kuriem iespējams sasniegt zināmu mērķi. Šai nozīmē mēdz runāt par ražošanas tehniku, sporta tehniku u. t. t.

Ražošanas tehnika aptver tos paņēmienus, ar kuriem iespējams mainīt → labumu fiziskās, ķīmiskās un citas īpašības, lai kāpinātu → derīgumu. Saimniekošana sākas tad, kad izlietojamie līdzekļi ir šauri (→ Šaurība), bet veidu, kā varētu kāpināt derīgumu, ir vairāk nekā viens, un sakarā ar to ir jāizraugās tie veidi, kas dod lielāku derīgumu. Tātad saimniekošana sākas tur, kur no zināmu līdzekļu alternatīviem izlietošanas veidiem ir jāizraugās tas, kas dod maksimālo derīgumu. → Ekonomiskais princips. aa

/Ekonomiskā politika/ (Volkswirtschaftspolitik, экономическая политика) — Ekonomijas politika.

/Ekonomiskā teorija/ (theoretische Nationalökonomie, экономическая теория) — Ekonomijas teorija.

/Ekonomiskā zinātne/ (Wirtschaftswissenschaft, экономическая наука) — Ekonomijas zinātne.

Ekonomiskais materiālisms (wirtschaftlicher Materialismus, экономический материализм) → Materiālisms.

Ekonomiskais princips (ökonomisches Prinzip, экономический принцип), saukts arī **saimnieciskuma princips** (Prinzip der Wirtschaftlichkeit, принцип хозяйственности), **taupības princips** (Sparsprinzip, Rationalprinzip, принцип рациональности) — princips, pēc kuŗa katrā saimnieciskā darbībā cilvēks cenšas sasniegt ar zināmiem upuriem iespējami lielāku ieguvumu. Ar cilvēku rīcībā esošiem saimniecisko labumu daudzumiem nav iespējams apmierināt visas cilvēku vajadzības un nav iespējams tās apmierināt pilnīgi. Lai varētu apmierināt pēc iespējas lielāku vajadzību skaitu un pēc iespējas pilnīgāk, cilvēkam ir jāsaimeņo. Saimniekojot cilvēks salīdzina savas izmaksas (upurus) ar savas darbības ieguvumu (rezultātu) un arvien izvēlēsies tādu ceļu un paņēmienus, kas viņam dos vislielāko ieguvumu ar vismazāko līdzekļu un enerģijas patēriņu. Tādēļ e. p. parādās ikviena cilvēka saimnieciskā darbībā kā uzņēmumā, tā mājturībā. Tautsaimniecības teorijā e-kam p-pam liela nozīme, jo tā šo principu ņem par pamatu savām dedukcijām. Pieņemot, ka cilvēks

rikosies saskaņā ar e-ko p-pu, iespējams izskaidrot un paredzēt cilvēka izturēšanos sakarā ar dažādām saimnieciskām parādībām (→ Homo oeconomicus). E-ko p-pu arī kritizē, aizrādot, ka cilvēka dzīvē ir daudz tādu gadījumu, kur cilvēks nerīkojas saskaņā ar e-ko p-pu, bet gan iegaumējot pavisam citus apsvērumus. Īstenībā šī kritika nevēršas pret pašu e-ko p-pu, bet gan pret tā izlietošanu dedukcijai, kas pieņem, ka cilvēks arvien rikosies saskaņā ar e-ko p-pu.

ev

Daži autori e-ko p-pu formulē: ar iespējami mazākiem līdzekļiem sasniegt noteiktu rezultātu, uzstādīto mērķi (**minimālo līdzekļu jeb taupības princips**, Prinzip des kleinsten Mittels, принцип наименьших затрат); citi — ar dotajiem līdzekļiem sasniegt iespējami lielāku rezultātu (maksimālā rezultāta princips). No vispārīgā e-kā p-pa, piemērojot to speciāliem gadījumiem un nozarēm, radušies dažādi atvasinājumi, piem.: ražošanā — rīkoties tā, lai ražošanas izmaksas nepārsniegtu bruto ienesu, bet tīrienesas kopsumma būtu pēc iespējas lielāka. E-kā p-pa atvasinājumam, attiecoties uz maiņu, ir 3 maiņas likumi: a) cilvēks, kas ievēro tikai saimnieciskus apsvērumus, mainīs tad, ja iemaināmā prece tam ir ar lielāku vērtību nekā izmaināmā, b) maiņā viņš izšķirsies par to iespēju, kas tam sola vislielāko ieguvumu (starpību), un c) viņš labāk mainīs ar mazu ieguvumu, nekā paliks nemainījis (Böhm-Bawerk). E. p. neietver sevi mērķus, nedz arī norāda uz tehniski noderīgiem līdzekļiem un paņēmieniem, bet prasa izšķirties par izdevīgāko ceļu, ja ceļi jau ir noskaidroti. No e-kā

p-pa tāpēc nevar atvasināt sabiedrības vai cilvēka mērķus, nedz arī domāt, ka e. p. (resp. saimniekošana) nav savienojams ar altruismu vai ka no tā izriet egoisms. → Šaurība. vo

Ekonomiskās fazes (Wirtschaftsstufen, экономические ступени) → Saimnieciskās fazes.

Ekonomiskie likumi (wirtschaftliche Gesetze, экономические законы) → Tautsaimnieciskie likumi.

Ekonomists (Nationalökonom, экономист) — 1) zinātnieks, kas ir speciālizējis kādā no → ekonomijas zinātnes nozarēm. Latviski to mēdz saukt arī par **tautsaimnieku**;

2) persona ar augstāku ekonomisko izglītību; arī to mēdz saukt par tautsaimnieku;

3) fiziokrāts. → Fiziokrāti mēdza saukt sevi par e-tiem;

4) žurnāls, ko patstāvīgās Lijas laikā izdeva finanču ministrija.

aa
Ekonomizācija (Ökonomisierung, экономизация) → Saimnieciskums.

Ekonomis (Ökonom, эконом) → Ekonomija.

Ekr. — saīsin.: Igaunijas krōna. → Nauda.

Eksaktās zinātnes (exakte Wissenschaften, точные науки) — zinātnes, kas cenšas pēc jēdzienos noteiktām, precīzām atziņām un izvairās no hipotētiskiem, spekulatīviem spriedumiem. E-tās z-nēs svarīgākais pētišanas līdzeklis ir matemātika, kamēr **aparakstošā zinātnē** (beschreibende Wissenschaft, описательная наука) matemātikai lieto maz. lš

Eksaktorisks valūtas grozījums (exaktorische Änderung der Währung, экзакторное изменение валюты) → Кнара naudas teōrija.

Eksāmens (Examen, Prüfung, экзамен) — prasmes vai zināšanu pārbaude rakstos, vārdos vai demonstrējumos.

Ekscedenta apdrošināšana (Exzedentversicherung, страхование эксцедента) → Saistību un pienākumu apdrošināšana.

Ekscedenta pārāpdrošināšana (Exzedentrückversicherung, перестрахование эксцедента) → Saistību un pienākumu apdrošināšana.

Ekscerpts (Exzerpt, выпись, выдержка) → Izvilkums.

Ekscess (Exzess, эксцесс) — skaitlis, kas raksturo, cik cieši simmetriskā sadalījuma vērtības grupējas ap vidējo vērtību.

Pīrsona e. E ir $E = \frac{\mu_4}{\mu_2^2} - 3$,

kur μ_2 un μ_4 attiecīgi ir 2. un 4. centrālais → moments. E vidējā kvadrātiskā kļūda pietiekami lielam elementu skaitam n

aptuveni ir $\sigma_E = \sqrt{\frac{24}{n}}$. Lindeberga

e. e ir $e = 100 \frac{\rho}{n} - 38,29$, kur ρ ir to elementu skaits, kam arguments atrodas starp robežām $\bar{x} + \frac{1}{2} \sigma$ un $\bar{x} - \frac{1}{2} \sigma$ (te \bar{x} ir vidējais argumentu aritmētiskais, σ — vidējā kvadrātiskā kļūda). e vidējā kvadrātiskā kļūda lielam

n aptuveni ir $\sigma_e = \frac{42}{\sqrt{n}}$. eg

Eksekūcija (Exekution, Vollstreckung, экзекуция, исполнение) — izpildīšana; tiesas sprieduma izpildīšana.

Eksekūcijas darījumi (Exekutionsgeschäfte, экзекуционные, принудительные сделки) → Biržas darījums.

Eksekūtīvā vara (Exekutivgewalt, исполнительная власть) — valsts tiesībās — izpildvara, kādas valsts valdība.

Eksekūtivais darbs (executive Arbeit, экзекутивный труд, исполнительный труд) → Darbs.

Eksekvātūra (Exequatur, экзекватура) → Konsuls.

Eksils (Exil, изгнание) — senajā Romā tiesību institūts [exilium], pēc kura katrs pilsonis varēja izvairīties no notiesāšanas tautas tiesā, vēlāk — no sprieduma izpildīšanas, labprātīgi aizejot trimdā ārpus Romas vai pat ārpus Itālijas. Šāds e. bija saistīts ar atteikšanos no Romas pilsoņa tiesībām un pilsoņa tiesību iegūšanu citur. Par e-lu sauca arī trimdas vietu. Vēlāk e. bija sods: a) vieglākā formā — **relegācija** (Relegation, релегация), kad kādai personai noteica dzīves vietu ārpus Romas vai aizliedza uzturēties zināmā apgabalā; b) smagākā formā — **deportācija** (Deportation, депортация), kad personu spaidu kārtā nometināja nepatīkamā vietā, l. t. mazā, vientuļā salā; notiesātais zaudēja Romas pilsoņa tiesības un tantu.

ba

Eksistence (Existenz, существование) — 1) vispāri → ira;

2) zīmējoties uz cilvēkiem — dzīvošana, savu vajadzību apmierināšana tādā mērā, ka ir iespējams dzīvot. Šādā izpratnē, piem., mēdz runāt par e-ces minimu kā par tādu labumu daudzumu, kas nepieciešams pašu svarīgāko vajadzību apmierināšanai, lai cilvēkam būtu iespējams dzīvot. → Dzīves līmenis. Eksistences minimums. aa

Eksistences filozofija (Existenzphilosophie, экзистенциальная философия) — mūsdienu filozofijas virziens, kura uzdevums ir izpētīt iras (eksistences) faino-
menu, bet nevis garu (kā darija 19. g. s. ideālistiskā filozofija) vai dzīvi (20. g. s. dzīves filozofijas pētišanas objekts). Atsegt šo iru

viņas iekšējā struktūrā ir e. f-jas uzdevums. Sakarā ar to e. f. iegūst konkrētu, iras parādībām pievērstu raksturu. E. f. radās LV, un to pārstāv Heidegers (Heidegger), Jaspers (Jaspers) u. c. → Filozofija. lš

Eksistences minimums, eksistences minims (Existenzminimum, прожиточный минимум)

— 1) tāds reālais → ienākums, ar kuru iespējams apmierināt nepieciešamākās dzīves vajadzības. E. m. laikā un vietā var būt dažāds. Ja tas aptver tikai tādas labumu veidus un daudzumus, kas nodrošina tā saņemšanai tikai fizioloģisko eksistenci, tad to sauc par **fizioloģisko eksistences minimu** (physiologisches Existenzminimum, физиологический прожиточный минимум). E. m-mā parasti ietelp vismaz 1) pārtika; 2) dzīvoklis ar apkurināšanu un apgaismošanu; 3) apģērba un apavu labošana un 4) minimālie labumu veidi un daudzumi higiēniskām vajadzībām (piem., ziepes un apmazgāšana). Minētos labumus mēdz izteikt daudzuma vienībās, nosakot 1) nepieciešamo kaloriju (→ Bari-ba) daudzumu (parasti pieaugušam vīrietim vidēji smagā darbā) un paredzot pārtikas vielas, kas dod šādu kaloriju skaitu; 2) dzīvokļa veidu un lielumu; 3) nepieciešamo apkurināšanas un apgaismošanas līdzekļu daudzumu un 4) arī labumus higiēniskām vajadzībām. Pārtikas labumu shēmu mēdz arī mainīt atkarā no gada laika, bet nemanīgs parasti paliek kalorijās izteiktais pārtikas vielu sastāvs. Aplešot minētos labumus naudā pēc pastāvīgo mazumtirdzniecības cenām, iegūst augstāk minētajā uztverē minimālo reāla ienākuma summu, kas nepieciešama minēto vajadzību apmier-

nāšanai. Izšķir individuālo (vienam pieaugušam vīrietim) un ģimenes e. m-mu; pēdējo apļē, reizinot individuālā e. m-ma labuma daudzumus ar attiecīgo → patērētāju vienību skaitu. Ja augstāk minētajā patēriņa labumu schēmā paredz labāku pārtiku, t. i., lielāku kaloriju daudzumu, atsevišķu, piemērotu dzīvokli, apģērbu, apavu un velas iegādi, kā arī labumus kultūrālo un sabiedrisko vajadzību apmierināšanai, tad to apzīmē par **kultūrālās jeb sociālās eksistences minimu** (Kulturminimum, kulturelles oder soziales Existenzminimum, культурный или социальный прожиточный минимум). E. m-ma labumu schēma ir teorētiska konstrukcija, ko lieto dzīves iztikas izmaksu aplēšanai (→ Dzīves iztikas izmaksu statistika), ja trūkst → mājturības budžetu datu (piem., neatkarīgās Ljas pirmajos pastāvīšanas gados). → Dzīves līmenis; kz

2) nodokļu uzlikšanā likumā noteikta ienākuma summa, ko ar nodokli neapliek un kas paredzēta nodokļa maksātāja nepieciešamāko dzīves vajadzību segšanai. E. m-mu tagad parasti ievēro ienākuma nodokļa likumos.

kr

Ekskomunikācija (Bann, отлучение от церкви, изгнание) → Boikots.

Ekskurss (Exkurs, экскурс) — novirzīšanās no temata; pielikums apcerējumam.

Eksodromija (Exodromie, экзодромия) → Knapa naudas teorija.

Eksogamija (Exogamie, экзогамия) — socioloģijas termins, ar ko apzīmē ieradumtiesisko institūtu, kas noliedz laulības radu jeb → dzimtas piederīgo starpā, t. i., nosaka, ka sieva jāņem no svešas dzimtas. Latviešu tautas

dziesmās e-jas ieradums atspoguļojas māsiņu un bāliņu (radu) un tautu (svešu ļaužu) pretstatījumā.

ba

Eksonerācija (Entlastung, Decharge, освобождение от ответственности) → Atslodze.

Eksōterisks (exoterisch, экзотерический) — uz āru vērstis; domāts attālak stāvošām personām, nespeciālistiem, ļaiem.

Ekspatriācija (Expatriation, экспатриация, изгнание, оставление отечества) — tēvijās brīvprātīga vai piespiedu atstāšana.

hv

Ekspedīcija (Expedition, экспедиция) — 1) preču vai mantu izsūtīšanas vai izsniegšanas centrāle uzņēmumā; piem., laikrakstu apgādiem un preču namiem ir sevišķas e-jas;

2) pētniecības ceļojums; izlūkošanas brauciens; kaŗa gājiens.

Ekspedīcijas apdrošināšana (Rollfuhrversicherung, страхование кладей на подводах) → Mantu apdrošināšana.

Ekspedīcijas paņēmiens (экспедиционный способ) → Uztveršana statistikā.

Eksperimentālā psiholoģija (experimentelle Psychologie, экспериментальная психология) — psiholoģijas nozare, kas dvēseles dzīves parādību pētīšanā lieto eksperimentālo metodi. Sākumā eksperimentus piemēroja vienīgi vienkāršāko psihisko procesu pētīšanā, piem., sajūtu noskaidrošanā (pirmo reizi tas notika 19. g. s. vidū), bet pēdējā laikā eksperimentus lieto arī augstāko dvēseles dzīves norišu pētīšanā, piem., domāšanas psiholoģijā. lš

Eksperiments (Experiment, эксперимент) — kāda fainomena plānveidīga novērošana mākslīgi iekārtotos apstākļos. E-tam zinātnē, sevišķi dabas zinātnēs, ir liela

nozīme, jo ar e-tiem var atklāt tādas atziņas, kuŗas nav iespējams iegūt ar vienkāŗšu parādību novērošanu. Sociālās zinātnēs e-tu lietošanas iespēja ir ļoti maza.

lš

Arī tautsaimniecības pētījumos e-tu lietošana jaunu atziņu iegūšanai ir ļoti grūta, jo saimnieciskajā dzīvē ir grūti iekārtot tādas apstākļus, kādus prasa → inductīvās metodes, kuŗas lietojot parasti e-tus rīko. Saimnieciskajā dzīvē vienā un tai pašā laikā darbojas ļoti liels faktoru skaits, un tāpēc ir grūti rast tādus apstākļus, kuŗos parādītos tikai vai nu vienīgā diference, vai vienīgā variācija, vai vienīgā sakrišana, kā paredz inductīvās metodes. Taču, neraugoties uz šiem grūtumiem, jaunākajā laikā arvienu biežāk dzirdamas balsis (piem., Rexford Guy Tugwell), kas prasa, lai arī ekonomijas zinātnē piegriez lielāku vērību e-tiem, jo daudzas ekonomiskas problēmas iespējams saskaldīt sīkākās daļās, kas ļaujās risināties arī eksperimentālā kārtā, it sevišķi mūsu dienās, kad modernās statistiskās metodes ir izveidojušās plašu kvantitatīvās mērīšanas un tiešos novērojumos iegūto datu kvantitatīvās apstrādes tehniku.

aa

Ekspertize (Expertise, Gutachten, Begutachtung, експертиза) — jautājuma, priekšmeta vai notikuma izpētīšana, ko veic **lietpratēji, eksperti** (Experte, Sachverständige, эксперты), lai noteiktu jautājuma, priekšmeta vai notikuma nozīmi konkrētajā lietā. Lietpratēju secinājumu sauc par **lietpratēju atzinumu** (Gutachten, заключение экспертов). Civiltiesās iztiesājamās lietās e-zi var izdarīt gan pēc tiesas ierosinājuma, gan pēc viena vai

abu prāvinieku lūguma (CPL 164. un 597. p.).

Eksperts (Experte, Gutachter, Sachverständiger, эксперт) → Ekspertize.

Eksplicētie augļi [explicit interest] → Dabiskie augļi.

Eksplikācija (Explication, экспликация, изложение) — 1) izskaidrojums, izklāsts;

2) kāda vesela, kādas vienības sadalīšanās daļās (piem., Hēgelis runā par jēdzienu e-ju); lš

3) → Grafiskie attēli.

Eksplozijas klauzula (Explosionsklausel, оговорка, клаузула о взрывах) → Apdrošinājuma klauzula.

Eksploatācija, izmantošana (Exploitation, Exploitation, Ausbeutung, эксплуатация) — 1) dabas bagātību, uzņēmumu vai kādu mantu apsaimniekošana, sedzot piekritīgās → izmaksas un saņemot → ienesas, piem., naftas lauku, dzelzceļu, zemes, ēku u. t. t. e. Izmaksu un ienesu uztveršanai ved vienu vai vairākus kontus, ko atkarā no apsaimniekojamā objekta sauc dažādi. Zemes un ēku e-jaš maksu un ienesu uztveršanai var vest kopēju **nekustamas mantas eksploatācijas kontu** (Grundstückverwaltungskonto, счет по эксплуатации недвижимостей), vai arī divus atsevišķus kontus: izmaksām — **nekustamas mantas izmaksu kontu** (Grundstückunterhaltungskonto, Konto für Grundstückaufwendungen, счет издержек по эксплуатации недвижимости) un ienesām — **nekustamas mantas ienesas kontu** (Konto für Grundstückserträge, Grundstücksertragskonto, счет доходов по эксплуатации недвижимости); 2) → marksisma uztverē — strādnieku izsūkšana no darba devēju pusēs;

Ekspluatācija

3) sarunas valodā — stāvoklis, kad par pemtām mantām vai pakalpojumiem nedod pilnīgu atlīdzinājumu; kb

4) **dzelzceļu ekspluatācija** (Eisenbahnbetrieb, эксплуатация железных дорог) — visas dzelzceļu saimniecības un ierīču lietderīga izmantošana dzelzceļu pārvadājumiem. Dzelzceļu e. pēc būtības sadalās tehniskajā e-jā, kas saistās ar pašu pārvadāšanu un izmaksām par šām operācijām, un komerciālajā e-jā, kas saistās ar ienesām par dzelzceļu pārvadājumiem un pakalpojumiem. I. **Techniskā ekspluatācija** (Betriebsdienst, техническая эксплуатация) aptver dzelzceļu tehnisko ierīču uzbūvi, kārtībā uzturēšanu un sagatavošanu pārvadāšanai, kā arī ar šām operācijām saistītās izmaksas, kas sadalās 1) ceļa pārvaldes izmaksās par līniju ierīkošanu, uzraudzību un kārtībā uzturēšanu; tajās ietilpst vispārīgās pārvaldes, zembūvju, virsbūvju, ēku uzturēšanas un ārkārtējās (parasto bojājumu izlabošanas, sniega tīrīšanas u. c.) izmaksas, un 2) transporta pārvaldes izmaksās, kas saistās ar kustības uzturēšanas un pārvadāšanas izmaksām; tajās ietilpst izmaksas par satiksmes vadības, staciju un vilcienu personālu, vilcienu kustību, degvielām un dzelzceļu darbiniecām. Kā ceļa, tā arī transporta pārvaldes izmaksas iedalās a) mainīgās izmaksas, kas pilnīgi saistītas ar kustības apmēriem, un b) pastāvīgās izmaksas, kas nav vai tikai mazā mērā ir atkarīgas no kustības apmēriem. Tā kā dzelzceļos ieguldītais pamatkapitāls ir lielāks nekā citos uzņēmumos, pastāvīgās izmaksas sastāda ap 75% no visām e-jas izmaksām. Racionālas dzelzceļu saimniecības inte-

resēs ir pavairot pārvadājumu skaitu, jo lielāka kustība mazina izmaksas, kas attiecas uz katru pārvadājamo vienību. Pati pārvadāšana sastādās no divām darbībām: 1) **produktīvas** jeb **derīgās darbības** (Nutzleistungen, полезная, продуктивная деятельность), t. i., preču un pasažieru pārvadāšanas, un 2) **neproduktīvas darbības** (Lastleistungen, непродуктивная деятельность), kas saistīta ar pārvadājuma sagatavošanu. Dzelzceļu aparātām arvien jāveic zināma neproduktīva darbība, kas ir tiešs zaudējums dzelzceļu saimniecībai. Lai samazinātu dzelzceļu e-jas izmaksas, dzelzceļu vadības galvenais uzdevums ir nostādīt šās divas darbības tādā attiecsmē, lai varētu izlietot dzelzceļa aparātu pēc iespējas lietderīgāk. Pārvadājamo preču svaram un apmēriem jābūt pēc iespējas lielākiem, salīdzinot ar ritošā sastāva svaru un izmēriem. Izejot no šiem apsvērumiem, dzelzceļš ieinteresēts pilnkravas vagonu un veselu vilcienu sastāvu pārvadāšanā, jo tad ritošais sastāvs un lokomotīves vilktspēja izmantota vislabāk. Visas šās darbības, kas ietekmē dzelzceļu e-ju, jāuztver un jāiekalkulē izstrādājamās tarifos, kas ir II. **komerciālās ekspluatācijas** (Verkehrsdienst, коммерческая эксплуатация) uzdevums. Komer-ciālā e., saskaņā ar tehniskās e-jas izmaksām, izstrādā šām izmaksām atbilstošas pārvadājumu un pakalpojumu maksas. Lai segtu visas dzelzceļu saimniecības izmaksas, dzelzceļš ieinteresēts augstas vedammaksas tarifos, bet, tā kā praksē pierādījies, ka augstas vedammaksas mazina pārvadājumus, tad dzelzceļš tarifa likmes nosaka pēc pārvadājumu pašizmaksām. Pašizmaksu

vienība preču pārvadājumiem ir ass/kilometrs vai tonna/kilometrs, un pasažieru pārvadājumiem — persona/kilometrs. Pašizmaksu vienību atrod, ja visus dzelzceļa izdevumus izdala ar pārvadāto personu skaitu vai preču svaru un nobrauktajiem kilometriem. Izšķir 2 pašizmaksu veidus: 1) **subjektīvās pašizmaksas** (subjektive Selbstkosten, субъективная себестоимость) — tiešās izmaksas, kas dzelzceļam radušās ar pakalpojumu sniegšanu, un 2) **objektīvās pašizmaksas** (objektive Selbstkosten, объективная себестоимость), kurās iekalkulēti arī pamatkapitāla deldējumi, % par ieguldīto kapitālu, riska prēmija u. c. Atkarā no ekspluatēšanas principa vai tarifa politikas, parasti uz vērtīgākiem pārvadājumiem attiecina objektīvo, uz mazvērtīgākiem — subjektīvo pašizmaksu likmes. Pēdējās sedz tikai ar pārvadāšanu radušās izmaksas. Dzelzceļu komerciālajā e-jā var apskatīt šādus principus: 1) → komerciālais princips cenšas par pakalpojumiem gūt pēc iespējas lielāku peļņu; te tarifu izstrādāšanā ievēro cenu veidošanās principus, kur likmes augstumu nosaka piedāvājums un pieprasījums; 2) pēc → tīrā izdevumu principa dzelzceļu pakalpojumi tiek nodoti vispārīgā bezatlīdzības lietošanā, sedzot visas dzelzceļu e-jas izmaksas no valsts kopējiem līdzekļiem. Šā principa pamatā likta analogija ar ūdens un zemes ceļu bezmaksas lietošanu. Pastāv arī uzskats, ka dzelzceļu transporta labumi sadalās vienlīdzīgi pa visiem iedzīvotājiem, neierobežojoties tikai ar tām saimniecībām un personām, kas tieši izlieto dzelzceļu pakalpojumus, bet gan ar viņu starpniecību

nesot labumus netieši visai tautai; 3) pēc → nodevu principa par dzelzceļu pakalpojumiem tarifu likmes nosaka tik augstas, lai tās segtu tikai sniegto pakalpojumu izmaksas. Dzelzceļu būves izmaksas turpreti jāsedz ar vispārīgajiem nodokļiem; 4) pēc → nodokļu principa dzelzceļu ekspluatē tad, kad ienesu atlikums pārsniedz vidējo peļņu. Pēdējie trīs dzelzceļu e-jas principi ievērojami tikai tad, ja dzelzceļi ir valsts īpašums un ir transporta monopola stāvoklī. Lai gan pēdējos gadu desmitos valstis dzelzceļus pārņem savā īpašumā un ar savu tarifa politiku vada šo svarīgo valsts saimnieciskās dzīves faktoru, tomēr neviens no apskatītajiem dzelzceļu pakalpojumu principiem tīrā veidā nav ievērots, jo katrs no tiem aizstāv citas sabiedriskas klases intereses. Jaunākajos laikos tarifam nenosprauz tikai vienu mērķi vien, bet ievēro vispārīgās valsts saimniecības intereses. Sakarā ar to pārvadājumi tiek sīki klasificēti atkarā no to vērtības, īpašībām un pārvadāšanas ātruma, pie kam, 1) ja pārvadājumi nevar izturēt augstu tarifu, tie jāapliek ar likmēm, kas sedz tikai pārvadāšanas izmaksas, 2) pārvadājumu vidus klašu likmēm bez pārvadāšanas izmaksām jāsedz arī daļa no pastāvīgajām izmaksām, un 3) augstvērtīgiem pārvadājumiem jāsedz ne tikai attiecīgās pārvadāšanas izmaksas, bet jānodod arī atlikums, kas sedz zemās tarifu klasēs paredzēto preču pārvadāšanas izmaksu iztrūkumus. Pēc šā principa izstrādāti gandrīz visi tagad lietojamie, kā arī agrākais Ljas dzelzceļu tarifs. ep

Eksponāts (Exponat, экспонат) — publiskai apskatei izstādēs, kas

domāts reklāmai un interesentu informācijai, retāk pārdošanai.

vv

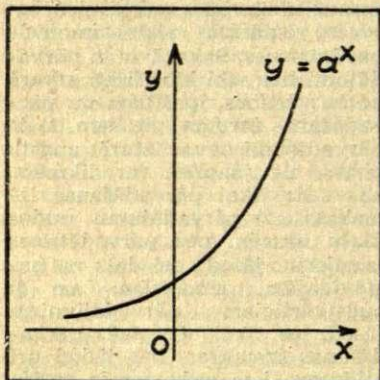
Ekspozitā tarifs (Exponattarif, тариф для экспонатов) → Dzelzceļu tarifs.

Ekspozitāfunkcija (Exponentialfunktion, показательная функция) — funkcija, kuras analītiskā izteiksme $y = a^x$ ar pozitīvu konstantu a , ko šai gadījumā sauc par bazi (Basis, основание) (→ Pakāpe). Zīmējumā attēlota → funkcijas grafika, kad $a > 1$. E-ju grafikas, kas atbilst bazēm

a un $\frac{1}{a}$, ir simmetriskas pret y -asi (→ Koordinātas). Matemātikā ievērojama loma piemīt e-ju $y = e^x$, kur baze ir skaitlis

$$e = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n = 2,7182\dots$$

→ Robeža. Procentu lēsumi. ef

Ekspozitā (Exponent, экспонент) — 1) ekspozitā īpašnieks vai izstādītājs izstādēs un mesēs; 2) kāpinātājs.

Ekspozitā aģents (Exportagent, агент по экспорту) — pārdošanas aģents, kas l. t. darbojas kā

rūpnieku pārstāvis preču ekspozitā darījumos. → Aģents. jg

Ekspozitā aizliegums (Ausfuhrverbot, запрещение экспорта) → Ekspozitā.

Ekspozitā apdrošināšana (Exportversicherung, страхование экспорта) → Mantu apdrošināšana.

Ekspozitā cena (Ausfuhrpreis, экспортная цена) → Cenu veidi.

Ekspozitā devīzes (Exportdevisen, экспортная валюта) → Ekspozitā valūta.

Ekspozitā kalkulācija (Exportkalkulation, экспортная калькуляция) → Kalkulācija.

Ekspozitā kontrole (Ausfuhrkontrolle, контроль экспорта) → Ekspozitā.

Ekspozitā kredīta apdrošināšana (Exportkreditversicherung, страхование экспортного кредита) → Saistību un pienākumu apdrošināšana.

Ekspozitā politika (Ausfuhrpolitik, экспортная политика) → Ekspozitā.

Ekspozitā preces (Ausfuhrwaren, Exporten, экспортные товары) → Ekspozitā.

Ekspozitā prēmijas (Ausfuhrprämien, Ausfuhrvergütung, Exportprämien, экспортные премии) — piemaksa eksportieriem. → Ekspozitā.

Ekspozitā tarifs (Ausfuhrtarif, экспортный тариф) → Dzelzceļu tarifs.

Ekspozitā tirdzniecība (Ausfuhrhandel, экспортная торговля) — uz ekspozitā vērstā ārējās tirdzniecības daļa. Salīdzinājumā ar citiem tirdzniecības veidiem to raksturo prāvāku kapitālu ieguldījumi un izkopta organizācija. No e. t.-bas sekmēm atkarājas ekspozitā apmēri. Panākumu priekšnoteikums — noieta zemes saimniecisko apstākļu laba pazī-

šana un cieša sadarbība ar importa zemes tirgotājiem. Bieži sastop tirdzniecības firmas, kas apvieno kā e. t.-bas, tā importa tirdzniecības funkcijas. → Eksports. fm

Eksporta valūta, arī eksporta devīzes (Exportdevisen, экспортная валюта) — ārējās tirdzniecības rezultātā eksporta valstij par labu radušies maksājumu prasījumi, ja tie izteikti ārzemju maksāšanas līdzekļos — pārdevēkšajos, čekos, rakstveida un telegrafiskos pārvedumos. fm

Eksporta veicināšana (Ausfuhrförderung, поощрение экспорта) → Eksports.

Eksportieris (Ausfuhrkaufmann, Exporteur, экспортер) → Eksports.

Eksports, arī izvedums (Ausfuhr, Export, экспорт, вывоз) — svarā vai naudā izteikts preču (**eksporta preču**, Ausfuhrwaren, Exporten, экспортные товары) daudzums, ko zināmā laika periodā izved pāri valsts robežai uz ārzemēm, un dažreiz arī darbība, kas ar to saistās. E. ir ne vien attiecīgās valsts ražojumu daļa, bet arī attiecīgā valstī pārstrādātās vai vērtinātās preces, ar kurām valsts ar → ārējo tirdzniecību piedalās starptautiskā preču maiņā. Preču e., ko uzvēr → ārējās tirdzniecības statistika, parādās eksportētājās valsts → ārējās tirdzniecības bilances aktīvā. T. s. **neredzamais eksports** (unsichtbarer Export, скрытый экспорт) aptver to e-ta daļu, ko neuzvēr e-ta statistika, l. t. kontrabandu. **Eksporta politika** (Ausfuhrpolitik, экспортная политика) ir → ārējās tirdzniecības politikas sastāvdaļa, kas vērsta uz **eksporta veicināšanu** (Ausfuhrförderung, поощрение экспорта) un **eksporta kontroli** (Ausfuhrkontrolle, контроль экс-

порта). Ja kontrole vērsta uz e-ta preču kvalitātes pacelšanu, tā uzskatāma kā e-ta veicināšanas līdzeklis. Kontrolei var būt arī citi uzdevumi, piem., **eksporta aizlieguma** (Ausfuhrverbot, запрещение экспорта) gadījumos uzraudzīt, vai aizliegums netiek pārkāpts. E-ta aizliegums var attiekties vai nu uz visām precēm (parasti kara gadījumā), vai uz kādu atsevišķu preci, ko militāru vai saimniecisku apsvērumu dēļ nav vēlams pārdot ārzemēs. Pie efektīviem e-ta veicināšanas līdzekļiem pieskaitāmās **eksporta prēmijas** (Ausfuhrprämien, экспортные премии) — valsts vai privātu organizāciju, piem., kartelu maksājama īpaša piemaksa **eksportieriem** (Ausfuhrkaufmann, Exporteur, экспортер) par eksportētām precēm. Izšķir **atklātās** (offene, unmittelbare, явные) un **slēptās** (mittelbare, versteckte, скрытые) **eksporta prēmijas** (Ausfuhrprämien, Ausfuhrvergütungen, Exportprämien, экспортные премии). Slēptas e-ta prēmijas parādās ļoti dažādos veidos, piem., → importa licenču, → vedammaksas tarifu, → muitas atmaksu, → inflācijas u. c. veidā. → Ārējās tirdzniecības statistika (speciālais eksports). fm

Ekspressūtījumu tarifs (Expressguttarif, тариф для отправки пассажирской скоростью) → Dzelzceļu tarifs.

Eksprešu artelis (Genossenschaft Rigaer Dienstleute, Trägerartel, артель носильщиков) — viens no darba → arteļu veidiem. E. a-ļa īpatnējais uzdevums — dažādu mantu, piem., mēbeļu pārvadāšana, uzglabāšana un apsargāšana. Rīgā pirmais e. a. nodibināts 1880.; tas radās kā pretstats darbu uzņēmējam, kas darbus pieņēma un veica ar

algotu darbaspēku. Pateicoties artelim, uzņēmēja peļņa palika arteļa biedru rokās. Pirmajam sekoja vēl daži citi e. a.-ji. eb

Ekspromisorisks galvinieks (expromissorischer Bürge, поручитель, принимающий на себя обязательство в качестве самого должника, экспромиссорный поручитель) → Galvinieks.

Ekspropriācija (Expropriation, Zwangsenteignung, експроприация, принудительное отчуждение) → Atsavināšana.

Ekstensitāte (Extensität, экстенсивность) — parādības veidošanās izplatījuma, bet ne kāpinājuma virzienā. Ja lauksaimniecības ražojumu pieaugums rodas sakarā ar lauksaimniecībā izlietotās platības pieaugumu, tad tas norāda, ka lauksaimniecība attīstās e-tes virzienā. Lauksaimnieciskā ražošana var pieaugt arī → intensitātes virzienā. eš

Ekstensīva saimniecība (extensive Wirtschaft, экстенсивное хозяйство) — saimniecības iekārta vai saimniecības sistēma, kur ražošanā relatīvi maza loma diviem ražošanas faktoriem: darbam un kapitālam, turpretim relatīvi liela loma dabai un nenosakāma loma (dažos gadījumos liela, dažos — maza) — uzņēmībai. kb

Lauksaimniecībā e. s. ir lauku saimniecības veids, kad, saimniekojot un tiecoties pēc lielākas tīrienesas, uz saimniecības zemes platības vienības tiek ieguldīts vai lietots samērā maz reālkapitāla un darba. E-vas s-bas jēdzienam pretim stāv → intensīva saimniecība. eš

Eksternā bilance (externe Bilanz, внешний баланс) → Bilance.

Eksternā ekonomija → Ekonomija.

Eksternais zaudējumu un peļ-

ņas kots (externe Gewinn- und Verlustrechnung, экстерный, внешний счет прибылей и убытков) → Zaudējumu un peļņas kots.

Eksternis (Externer, экстерн) — persona, kas noliek eksāmenu kādā mācības iestādē, kuŗā nav mācījusies. js

Eksterns (außenstehend, посторонний) — ārpusē stāvošs, svešs. js

Eksterritoriālītāte (Exterritorialität, экстерриториальность) — privilēģija, ko valsts uz likumu, līgumu vai starptautisko ieradumu pamata piešķir zināmām personām vai lietām, ar ko tās atbrīvotas no šās valsts tiesisko normu kārtējas piemērošanas. Līdz ar to tās atbrīvotas no civīlās un kriminālās tiesas varas un nodokļiem. Juridiski tās tātad it kā mīt ārpus tās teritorijas, kuŗā tās materiāli atrodas. E-ti ārzemēs starptautiskās tiesībās bauda: 1) valsts galva, ministru prezidents un ārlietu ministrs — diplomātiskiem pārstāvjiem paredzētā apjomā; 2) diplomātiskie pārstāvji un viņu oficiālie mājokļi, archīvi un kustamā manta, pie kam diplomātiskā e. attiecas ne vien uz **diplomātiskās pārstāvības vadītāju** (Missionschef, Chef der diplomatischen Vertretung, глава дипломатического представительства) un **diplomātiskās pārstāvības locekļiem** (Mitglieder der diplomatischen Vertretung, члены дипломатического представительства), neizslēdzot visus **tehniskos atašejus** (technische Attachés, технические атташе) un kopā ar viņiem dzīvojošos ģimenes locekļus, bet arī uz **pārstāvības darbiniekiem** (Geschäftspersonal der Vertretung, gens d'uniforme, служебный персонал

представительства) un kalpotājiem (Dienschaft, gens de livrée, прислуга), ja vien tie nav saņēmējas valsts pavalstnieki. Diplomātiskā e. attiecas ne vien uz privilēģēto personu amatu, bet arī uz to privāto rīcību. Turpretim to valšku **tirdznieciskie pārstāvji** (Handelsvertreter, торговые представители, торгпреды), kas monopolizējušas savu ārējo tirdzniecību, vispārīgās starptautiskās tiesībās e-tes tiesību nebauda, jo tie nepārstāv savu valsti kā suverēnu, bet tikai kā komersantu. E-tes tiesības tiem var piešķirt vienīgi likuma vai līguma kārtā; 3) valdību delegāti starptautiskās sanāksmēs (konferencēs, kongresos) un dažādās starptautiskās komisijās, ja tie pildzināti diplomātiskiem pārstāvjiem; 4) **Hāgas pastāvīgās šķīrējtiesas** (Ständiger Schiedshof, Cour permanente d'arbitrage, Постоянная палата третейского суда) locekļi amata izpildīšanas laikā, **Tautu savienības** (Völkerbund, Société des Nations, Лига Наций) pilnvarotie darbinieki un **Pastāvīgās starptautiskās tiesas** (Ständiger Internationaler Gerichtshof, Cour permanente de Justice internationale, Постоянный международный третейский суд) locekļi, ja vien tie nav šo institūtu atrašanās vietas valsts pavalstnieki; 5) kaŗaspēks, ja tam uz starptautiskas vienošanās pamata atļauts uzturēties svešā teritorijā; 6) kaŗa, policijas, muitas un citi valsts suverēnitātes pārstāvētāji kuģi, kas ienākuši svešas valsts suverēnitātes iekšējos un teritoriālos ūdeņos; līdzīga rakstura lidierīces (lidmašīnas un gaisa kuģi), kas likumīgā kārtā lido pāri svešai teritorijai vai nolaidušās svešā teritorijā; 7) ārzemnieki nekristiešu zemēs, uz **kapi-**

lulāciju līgumu (Kapitulationen, капитуляции) pamata. Starptautiskās tiesības e-tes tiesībām paredz šādus izņēmumus: A) **Administratīvie spaidi** (Verwaltungszwang, Zwangsakte, административное принуждение), kas var tikt lietoti noziedzīga uzbrukuma atvairīšanai, pie kam šās tiesības pieder ir privātpersonām, ir valsts organiemi; policijai ir tiesība ielauzties eksterritoriālā ēkā, ja tās pārzinātājs atsakās izdot tajā iebēgušu noziedznieku; varu pret eksterritoriālu ēku var lietot arī, lai glābtu cilvēkus un mantu katastrofas gadījumā (ugunsgrēkā, plūdos). B) Eksterritoriāla persona pakļauta vietējai tiesas varai zīmējoties uz lietiskām sūdzībām nekustamu mantu lietās, ja tās atrodas saņēmējas valsts teritorijā. Prasības pret eksterritoriālu personu var celt arī tirdzniecisko darījumu laukā, ja vien tie izdarīti ne e-tes piešķirēja amata vārdā, bet eksterritoriālai personai patstāvīgu blakus nodarbošanos piekopjot. Tiesas pagaidu rīkojums pret eksterritoriālu personu pieļauts, ja ar to novērš šās personas prettiesisku uzbrukumu. Pretprasība pret eksterritoriālu personu pieļaujama tikai tad, ja šī pretprasība noder sūdzētāja uzbrukuma atvairīšanai. C) Piespiedu izpildīšana pret eksterritoriālu personu iespējama tikai pieļauto spriedumu gadījumos, un tad arī tikai pret tām mantām, ko e. nesedz. E-ti parasti pavada vēl kāda privilēģija: **immunitāte, neaizkaramība** (Immunität, Unverletzlichkeit, иммунитет, неприкосновенность). Kamēr e. privilēģēto personu sarga pret valsts organu citādi likumīgu rīcību, immunitāte to sarga pret sodāmu rīcību, pret prettiesiskiem aizkārumiem. E. liek valstij atturēties (non fa-

cere), immunitāte — darīt (facere), proti: privilēģētai personai piešķirt sevišķu aizsardzību, paredzot likumos arī sevišķus sodus par šās personas aizkaršanu. No e-tes var arī atteikties, taču to nevar darīt pati eksterritoriālā persona, bet vienīgi valsts, ko tā pārstāv. Protams, persona šo atteikšanos var paziņot savas valsts uzdevumā un vārdā. → Diplomātija. hv

Ekstrapolācija (Extrapolation, экстраполяция) — funkcijas vērtību noteikšana tādām argumenta vērtībām, kas atrodas ārpus funkciju definējošās tabulas robežām (→ Funkcionālā atkarība). Ja pieņem, ka funkcija ir polinoms ar iespējami zemu pakāpi, tad uzdevums atrisināms, viennozīmīgi lietojot diferencu schēmu (→ Diferences). Piem., ja vienādi attālinātām argumenta vērtībām $-1, 0, 1$ atbilstošās funkcijas vērtības ir $-1, 1, 2$, tad uzraksta diferencu schēmu

-1
2
1 -1
1
2

un pieņem, ka pēdējā (šai gadījumā otra) diference ir pastāvīga. Tad schēmu turpinot

-4
3
-1 -1
2
1 -1
1
2 -1
0
2

atrod funkcijas vērtības -4 un 2 , kas atbilst argumentu vērtībām -2 un 2 . ef

Statistikā e. nozīmē rindu pagarināšanu vienā vai otrā virzienā ar aplēsumiem vai ar grafiskiem paņēmieniem.

Ekstrapolē l. t. laika → rindas, ja konstatējama vienādveidība un ja ir pamats pieņemt, ka tā pati vienādveidība pastāv arī tais laika momentos, par kuriem aplēš statistiskos lielumus. Rupjākie paņēmieni ir tad, ja iziet no pieņēmuma, ka visas rindas pamata virziens ir tāds pats arī tiem laika momentiem, par kuriem datu trūkst. Tā, piem., ekstrapolē trendu; aplēš uz priekšu iedzīvotāju skaitu pēc augļu augļu formulas. Precizāks paņēmieni ir jau, ja neekstrapolē kopējo rindu, kas raksturo visu masu, bet sadala to daļās, un kopējās rindas e. rodas no šo daļējo rindas lielumu saskaitīšanas. Tā, piem., aplēšot iedzīvotāju skaita attīstību nākotnē, iziet no kādām noteiktām hipotēzēm par dzimstību (piem., ka tā paliek nemainīga vai samazinās par zināmu %) un mirstību (piem., pieņem nemainīgu mirstību attiecīgām vecuma grupām); pēc šiem paņēmieniem aplēš dzimušo un mirušo skaitu un dabisko pārmaiņu resp. iedzīvotāju skaitu. Aplēsumu rezultātu saskaņa ar faktiskajiem datiem ir atkarīga no tam, cik pamatotas ir pieņemtās hipotēzes. → Prognōze. kz

Eksvalūtārā nauda (exvalutarisches Geld, эксвалютарные деньги) → Knaņa naudas teōrija.

Ēku apdrošināšana (Gebäudeversicherung, страхование строений) → Mantu apdrošināšana.

/Ēku dzīvības apdrošināšana/ (Hauslebensversicherung, страхование строений от износа) → Mantu apdrošināšana.

Ēku nodoklis (Gebäudesteuer, подоимовый налог) — nodoklis, kā subjekts ir ēku īpašnieks vai to ilggadējs lietotājs; nodokļa avots — ēku ienesa; objekts — visāda veida ēkas, izņemot lauksaimniecībā lietojamās. Nodokļa

objekta mērogi dažādi: tīrienesa (bruto — reti), ienesīguma vērtība, ēku **parastā vērtība** (gemeiner Wert, обыкновенная стоимость), apbūvētā zemes platība (fabriku ēkas). Nodokļa likmes parasti proporcionālas. E. n. pieder pie → reālajiem jeb objekta nodokļiem. Vairākās valstīs (LV, Anglijā u. c.) tas ietilpināts pašvaldības nodokļu sistēmā.

kp

Eku nolietošanās apdrošināšana (Hauslebensversicherung, страхование строений от износа) → Mantu apdrošināšana.

Eku skaitīšanas (Gebäudezählungen, перепись строений) → Būvju statistika.

Eku statistika (Gebäudestatistik, статистика строений) → Būvju statistika.

Ekviti [lat. equites] (Ritter, Ritterstand, Ritterschaft, всадники, конные воины) — romiešu jātnieki, jātnieku kārta. vk

Ekvivalences teorija nodokļu uzlikšanā (Äquivalenztheorie, Interessen- oder Genußtheorie, эквивалентная теория). Pēc šās teorijas nodoklis ir atlīdzība, kuŗu pilsoņi maksā valstij par viņas pakalpojumiem, un nodokļi pilsoņiem uzliekami samērā ar tiem labumiem, ko viņi no valsts iegūst. Šai teorijai nav nodokļa rakstura, un tā arī praktiski nav dzīvē realizējama, jo valsts apmierina kolektīvas vajadzības, kuŗu vērtību pareizā samērā ar atsevišķu pilsoņu interesēm nemaz nav iespējams aplēst. kp

Ekvivalenti lielumi (äquivalente Größen, эквивалентные величины) → Bezgalīgi mazs lielums.

Elastība (Elastizität, эластичность). Par funkcijas (→ Funkcionālā atkarība) $y=f(x)$ e-bu punktā x, y sauc attiecības → robežu

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{y} : \frac{\Delta x}{x} = \frac{x}{y} \frac{dy}{dx} = \frac{d(\log y)}{d(\log x)}$$

ja tā eksistē (→ Atvasinātā funkcija. Logaritms. Diferenciālis). Funkcijas e-bu parasti apzīmē ar E_y

$\frac{E_y}{E_x}$. Kad x un y maina ar tiem proporcionāliem skaitļiem ax un by (resp. izteic x un y katru citā mēru sistēmā), e. apskatāmajā punktā nemainās. Ja funkciju $y=f(x)$ attēlo t. s. logaritmiskā koordinātu sistēmā (→ Funkcijas grafika, kur koordinātu asu punktu → attālumi līdz koordinātu sākumam ir proporcionāli šiem punktiem piekārtoto skaitļu logaritmiem, tad e. liknes punktā x, y izteic šai punktā viltās → pieskares → virziena koeficientu.

ef

Minētā matēmatiskā e-bas definīcija attiecas uz tā saukto **punkta elastību** (Punktelastizität, эластичность точки), jo tā prezumē bezgalīgi mazu neatkarīgā mainīgā pieaugumu funkcijas punktā x, y . Tā ir e-bas precīzā izpratne. Risinot tautsaimniecības praktiskās problēmas, turpretim visbiežāk jāsasopas ar tā saukto **loka elastību** (Bogenelastizität, эластичность дуги), kas attiecas nevis vairs uz kādu funkcijas punktu, bet gan uz zināmu intervallu (zināmu loku, ja funkcijas grafiskais attēls ir likne). Loka e. vairs nav tik precīza kā punkta e., jo viena un tā paša loka dažādos punktos ir iespējama pilnīgi dažāda e. Ja ir zināmi vismaz divi funkcijas grafiskā attēla punkti (piem., x_1, y_1 un x_2, y_2), tad loka e-bu iespējams aplēst pēc formulas

$$e = \frac{y_1 - y_2}{y_1 + y_2} \cdot \frac{x_1 - x_2}{x_1 + x_2}$$

jeb precīzāk

$$e = \frac{\log y_1 - \log y_2}{\log x_1 - \log x_2}$$

Aplešot šādā veidā e -bu, dabūjam zināmu koeficientu, kuru mēdz saukt par **elastības koeficientu** (Koeffizient der Elastizität, коэффициент эластичности). Ja šis koeficients $e < 1$, tad funkciju attiecīgajā intervallā uzskata par neelastīgu, ja $e > 1$, tad — par elastīgu, bet ja $e = 1$, tad mēdz teikt, ka funkcijai attiecīgajā lokā ir normāla e . Literatūrā līdz šim visvairāk vēribas ir piegriezts **pieprasījuma elastībai** (Nachfrageelastizität, эластичность спроса). Pieprasījuma e -bu visbiežāk mēdz saprast kā pieprasīto daudzumu e -bu, attiecoties pret cenu (Elastizität der Mengen nach Preisen), ko dažreiz saīsināti sauc arī par **cenas elastību pieprasījumam** (Preiselastizität der Nachfrage, эластичность спроса по отношению к цене). Tā nozīmē zināmas preces pieprasījuma procentuālo pārmaiņu attieksmi pret cenas procentuālām pārmaiņām, kas tās radījušas. Šo e -bu mēdz aplēst no laika rindām, kas rāda attiecīgās preces cenu dažādos laika posmos un par šo cenu nopirkto preces daudzumus, pie kam aplēšanai ir ieteiktas vairākas metodes (R. Frisch, Pigou, Leontief u. c.). Pieprasījuma cenas e -bu varētu skatīt arī apgrieztā veidā, proti — kā zināmas preces cenas procentuālo pārmaiņu attieksmi pret šās preces pieprasīto daudzumu procentuālām pārmaiņām. Tādā gadījumā mēdz runāt ne vairs par e -bu, bet gan par **fleksibilitāti** (Flexibilität). Tālāk kā svarīgs pieprasījuma e -bas veids ir jāmin arī **krustotāj-elastība**, ko saprot kā zināmas preces pieprasījuma procentuālo

pārmaiņu attieksmi pret kādas citas preces cenas procentuālām pārmaiņām. Šī e . parādās tad, kad kādai precei ir substitūti, kas to spēj aizstāt vai arī kad tai ir kāda komplementāra prece (piem., spalvai — tinte). Tā kā rēgulārā pieprasījuma likne iet negatīvā virzienā, tad cenas e -bas koeficients pieprasījumam parasti ir negatīvs skaitlis, kamēr krustotāj-elastības koeficients var būt kā pozitīvs skaitlis (ja otra prece ir substitūts), tā arī negatīvs skaitlis (ja otra prece ir komplementāra prece). Cenas e . pieprasījumam un pieprasījuma krustotāj-elastība ir **parciālas elastības** (partielle Elastizität, частичная эластичность), jo, tās aplešot un par tām runājot, pieņem, ka citi neatkarīgie mainīgie paliek konstanti. Kā tālākais pieprasījuma e -bas veids ir jāmin pieprasījuma e . attieksmē pret ienākumu (Elastizität der Mengen nach Einkommen), ko dažreiz saīsināti sauc arī par **ienākuma elastību pieprasījumam** (Einkommeneelastizität der Nachfrage, эластичность спроса по отношению к доходу). Tā nozīmē zināmas preces pieprasījuma procentuālo pārmaiņu attieksmi pret procentuālām pārmaiņām reālajā ienākumā, kas tās radījis. To dažreiz mēdz saukt arī par **Engeļa elastību** (Engelsche Elastizität, эластичность Энгеля). Starp Engēļa e -bu (E), no vienas puses, un cenas e -bu pieprasījumam (e) līdz ar pieprasījuma krustotāj-elastībām (e_1, e_2 u. t. t.), no otras puses, ir šāds sakars:

$$E = -(e + e_1 + e_2 + e_3 + \dots + e_n).$$

Engēļa e -bas koeficientus mēdz aplēst no mājturības budžetu statistikas datiem. Arī to ap-

lēšanai ir izveidotas vairākas metodes (piem., R. Frisch u. c.). Pieprasījuma e. ir atkarīga no vajadzību e-bas (→ Vajadzība). Blakus pieprasījuma e-bai tautsaimniecības literatūrā ir jāsaprotas arī ar **pieāvājuma elastību** (Elastizität des Angebots, эластичность предложения), ko saprot kā pieāvājuma procentuālo pārmaiņu attieksmi pret cenas procentuālām pārmaiņām, kas tās radījusi. Jāpiezīmē, ka pieāvājuma e. ir lielā mērā atkarīga no tam, cik ilgs laika posms jeb reakcijas periods (→ Dinamika) ir bijis starp pārmaiņām cenā un aiz tām sekojošām pārmaiņām pieāvājumā. Tālāk literatūrā sastopams arī termins **izmaksu elastība** (Kostenelastizität, эластичность издержек), ko saprot kā izmaksu kopsummas procentuālo pārmaiņu attieksmi pret ražoto produkta vienību kopskaita procentuālām pārmaiņām. Angļu un skandināvu tautsaimniecības literatūrā sastopams arī termins — **gaidīšanas elastība** [angl.: elasticity of expectations], ko mēdz definēt kā zināmas personas nākotnē gaidītās cenas relatīvo pārmaiņu attieksmi pret tās pašas preces tagadējās cenas pārmaiņām (J. R. Hicks). Piem., gaidīšana būs elastīga (t. i., e-bas koeficients būs > 1), ja zināma persona gaidīs jeb pieņems, ka zināmai precei, sakarā ar tagad pastāvošās cenas pieaugumu par 10%, nākotnē cena pieaugs par 20%, t. i., kad zināmā persona pieņems, ka šās preces cenu atbilstībā ir saskatāms zināms augošs trends (→ Cikliskās svārstības). Beidzot vēl jāpiezīmē, ka vācu tautsaimniecības literatūrā terminu «elastība» dažreiz mēdz lietot arī citādā nozīmē nekā līdz šim apskatīts. Piem., ir sastopams

termins — **tautsaimniecības elastība** (Elastizität der Volkswirtschaft, эластичность народного хозяйства), saprotot ar šo terminu to, ka zināmus tautsaimnieciskos faktus uz ilgāku vai īsāku laiku ir iespējams līdz zināmai pakāpei ietekmēt, neradot pie tam to reakciju, kāda sagaidāma statiskā skatījumā. → Dinamika. Pieprasījums. Pieāvājums. Izmaksas. aa

Elastības koeficients (Koeffizient der Elastizität, коэффициент эластичности) → Elastība.

Elberfeldes sistēma (Elberfelder System, эльберфельдская система) — atklātās sociālās apgādības kārtība, kas savu nosaukumu dabūjusi no Elberfeldes pilsētas; pastāv no 1852. Tās pamatā ir princips, ka par katru pabalsta lūdzēju ievācamas sikas ziņas, noskaidrojot viņa materiālo, morāli, ģimenes un — vajadzības gadījumā — arī sabiedrisko stāvokli, palīdzības nepieciešamības veidu un apmēru, kā arī varbūtēju attieksmi ar kādu iestādi (palīdzības kasi), apdrošināšanas b-bu vai privātu personu, no kuŗas lūdzējs saņem vai arī turpmāk varētu saņemt kaut kāda veida noteiktu pabalstu. Šos apstākļus pārbauda pabalsta pieprasītāja dzīves vietā **nespējnieku kurators** (Pfleger, попечитель призреваемых), kuŗa pārziņā atrodas saurmērā 4 apgādājamās ģimenes, vai — izņēmuma gadījumā — arī **nespējnieku iecirkņa pārzinis** (Armenvorsteher, районный попечитель призреваемых), kādu visā pilsētā ir 26, izklausiņot lūdzēju pašu un viņa apkārtniekus. Pabalstu piešķir — parasti naudā un ne ilgākam laikam kā 2 nedēļām — **iecirķņa kuratoru sapulce** (Bezirksversammlung der Pfleger, районное собрание по-

печителей); pabalstu izmaksā uz reizi tikai par 1 nedēļu. Kurātoru darbības pārraudzības orgāns ir pilsētas **nespējnieku pārvalde** (Armenverwaltung, управление учреждениями общественного призрения). → Strāsburgas sistēma. d

Eleāti (Eleaten, элеаты) — sen grieķu filozofi, kas Elejas pilsētā bija nodibinājuši skolu (pārstāvji: Zēnōns, Parmenids u. c.). Viņi aizstāvēja uzskatu, ka universs ir viena vienība, kas sevi nemainās. E. pirmo reizi iras problēmu izvirzīja par filozofisko diskusiju objektu. lš

Elektrības kooperatīvs (Elektrizitātsgenossenschaft, кооператив по снабжению электрической энергией) — kooperatīvs, kā uzdevums ir apgādāt saviem biedriem elektrības strāvu apgaismošanas un dzinēj spēka vajadzībām. Šā veida kooperatīvi l. t. paši strāvu neražo, bet ir starpnieki starp ražotājiem centrālēm un strāvas patērētājiem. Tie salīgst līgumus par strāvas piegādi, izdara nolēsumus un iekārto vajadzīgās ierīces (izbūvē līnijas un uztur tās kārtībā). eb

Elektrifikācija (Elektrifikation, электрификация) — mechanizācija, lietojot elektrisko enerģiju. E-jas principi strāvas ražošanas laukā ir ražošanas koncentrēšana lielās spēkstacijās, saslēdzot tās kopējā augstsprieguma tīklā pāri visai valstij, un spēkstaciju novietošana enerģijas avotu rajonos. E. vispirms sastopama rūpniecībā, bet tai ir tendence izplēsties uz visām saimnieciskās nodarbes nozarēm. E-jas projektus Ljai izstrādāja Pasaules spēka konferences Ljas nacionālā komiteja. Vēlāk e-jas jautājumus kārtoja elektrības pa-

dome pie tirdzniecības un rūpniecības ministrijas. Pašreiz (1944.) e-jas lietu kārtošana ir s-bas Energieversorgung Ostland Generalbezirk Lettland rokās. → Enerģijas saimniecība. fm

Elektriska izskaitļošana (elektrische Auszählung, электрический подсчет) — statistiskā materiāla mechanizēta sakopošana un apstrādāšana ar īpašu skaitāmo mašīnu palīdzību. Tā atbilst **izlikšanas paņēmienam** (Legeverfahren, раскладочный прием) materiālu nemechanizētā apstrādāšanā. **Skaitīšanas kartīšu** (Zählblättchen, счетные карточки) vietā, ko lieto izlikuma paņēmienā, šē noder **caurumotās kartītes** (Lochkarten, перфорационные карточки). Tārēc arī gadījumos, kur lieto caurumotās kartītes, runā par **caurumoto kartīšu paņēmieni** (Lochkartenverfahren, метод перфорационных карточек). Šāda apzīmējuma lietošana tomēr nav nepieciešama. E-kās i-nas paņēmieni ir dažādi, un to lietošana ir izdevīga un nepieciešama tur, kur apstrādājamā masa sarodas no ļoti liela vienību skaita, un īpaši tad, ja šo vienību pazīmju skaitliskās nozīmes izteicas lielos skaitļos (piem., tirdzniecības, nodokļu, lieluzņēmumu iekšējā statistikā). Pēc materiālu sakopšanas ar elektriskām mašīnām to tālākai apstrādāšanai arī lieto dažādas ar elektrību iedarbināmas skaitļojamās vai skaitāmās mašīnas. → Holle-rita mašīna. kz

Elementāra varbūtība (elementare Wahrscheinlichkeit, элементарная вероятность) → Varbūtība.

Elementāras kustības (Elementarbewegungen, элементарные движения) → Noguruma studijas.

Elements (Element, элемент) —

vispārējā nozīmē — tālāk vairs nesadalāma pamatvienība;

1) filozofijā — pamatviela, no kuras izveidojusies visa pasaule (piem.: sengrieķu dabas filozofiem šāda pamatviela bija ūdens, gaiss u. c.);

2) psiholoģijā — tālāk vairs nedalāmas psihiskās dzīves pamatvienības (piem., Vunts (Wundt) uzlūko sajūtas kā psihiskus e-tus);

3) ķīmijā — pamatviela, kuŗu ar fizikāliem vai ķīmiskiem līdzekļiem tālāk vairs nav iespējams sadalīt;

4) kādas mācības, zinātnes pirmie pamati; lš

5) statistikā — → kolektīva atsevišķs objekts. eg

Elevators (Elevator, элеватор)

— 1) noliktava beŗamām precēm, l. t. labībai, kur šās preces ne vien uzglabā, bet arī tīra, šķiro, žāvē vai citādi apstrādā. → Labības krātuves;

2) ierīce smagumu celšanai. vv

Elevatoru kooperatīvs (Elevatorgenossenschaft, Lagerhausgenossenschaft, Kornhausgenossenschaft, Getreideverkaufsgenossenschaft, элеваторный кооператив) — kooperatīvs, kas pieder pie raŗojumu pārdošanas jeb → noieta kooperatīvu grupas. Tā uzdevums ir pārdot savu biedru raŗoto labību. Šim nolūkam ierīko elevatorus jeb labības noliktavas ar attiecīgām tehniskām ierīcēm labības šķirošanai, saskaņā ar tirgus prasībām, un uzglabāšanai līdz labvēlīgai tirgus konjunktūrai. Kanadā pazīstamie kvieŗu → pūli [pools] pieskaitāmi šim kooperatīvu veidam. eb

Eliminācija (Elimination, исключение) — 1) nezināmā izslēgšana no dotas vienādojumu sistē-

mas. Tam nolūkam, ja dota, piem., sistēma

$$\begin{cases} f(x, y) = 0 \\ g(x, y) = 0, \end{cases}$$

no tās viena vienādojuma izlēš (ja iespējams) y kā x atklātu funkciju un ievieto otrā; e-ja rezultātā dabū vienādojumu $F(x) = 0$ ar vienu nezināmo; ef

2) vispārējā nozīmē: izdalīšana, izstumšana, svitrošana;

3) → Salīdzināšana statistikā.

Elpe (Pferdefutter, корм для лошадей, фураж) — kaŗaspēkā lietojamā zirgu barība: siens, auzas, salmi (arī pakaiŗiem), ko izsniedz pēc zināmām normām. eŗ

ELTA → Informācija.

Emancipācija (Emanzipation, Verselbständigung, Freilassung, Gleichstellung, эманципация) — vecāku atteikšanās no varas pār bērniem, sievas atsvabināšana no vīra varas, dzimtcilvēku atbrīvošana no kunga varas, vai līdzīga atsvabināšana no kādas tradicionālas tiesiskas varas; pielīdzināšana tiesību ziņā.

Embargo (Embargo, эмбарго) — ārvalŗu vai ārvalstnieku mantas, seviŗki kuŗu un kravas, aizturēšana ar varu: 1) miera laikā kā → represālija; 2) kaŗa laikā kā → prīzes tiesību piemērošanas sākums; 3) kaŗa draudu gadījumā miera laikā (civilais e.). Divi pēdējie gadījumi vairs neatbilst starptautisko tiesību izpratnei. Represāliju gadījumā e. nekavējoties jāatceļ, tikko aizturētāja valsts saņēmusi gandarijumu par nodarīto pārestību. Ja gandarijums netiek dots, kuŗi un kravu var pārdot un saņemto naudu piešķirt aizturētājam valstij. E. nav jāsajauc ar **angariju tiesībām** (ius angariae, Angarienrecht), jo ar pēdējām valsts nevis aiztur, bet atsavina pret atlīdzību

neitrālo kuģus vai no prizēšanas atbrīvotos kuģus, lai tos izmantotu savām — l. t. transporta — vajadzībām. hv

Emendācija (Emendation, исправление, поправка) — izlabošana, izlabojums.

Emfiteuze [gr. ἐμφύτευσις, lat. emphyteusis] (dingliches Erbpachtrecht, Erbzinrecht, эмфитевзис, наследственная аренда) — īpatnēja romiešu atsavināma un mantojama nomas tiesība ar lietisku raksturu. vk

Emigrācija (Emigration, Auswanderung, эмиграция) → Emigrants. Migrācijas statistika.

Emigrācijas politika (Emigrationspolitik, политика эмиграции) → Migrācijas politika.

Emigrācijas statistika (Statistik der Auswanderung, статистика эмиграции, статистика переселений) → Migrācijas statistika.

Emigrants, izceļotājs (Emigrant, Auswanderer, эмигрант) — persona, kas kāda iemesla dēļ atstāj savu tēviju ar nolūku apmesties uz dzīvi citā valstī. Kā galvenie iemesli tam ir politiskie, reliģiozie, nacionālie un saimnieciskie apstākļi. Pašu pārvietošanas aktu sauc par **emigrāciju** jeb **izceļošanu** (Emigration, Auswanderung, эмиграция); tas ir pretējs jēdziens **immigrācijai** jeb **ieceļošanai** (Immigration, Einwanderung, иммиграция). Emigrācija var arī notikt divām valstīm vienojoties; piem.: Vācija un Lja vienojās 1939. par vāciešu **repatriāciju** (Repatriation, репатриация) no Ljas uz Vāciju. Materiālais pamats bez tādas formālas vienošanās arī šajos gadījumos katreiz būs viens no augšā minētajiem iemesliem. Iedzīvotāju pārvietošanās no vienas vietas uz otru notikušas visos vēstures laikmetos mazākā vai lielākā mērā; dažreiz

tā pārvērtās par pilnīgu **tautu staigāšanu** (Völkerwanderung, переселение народов). Par izceļošanu vai emigrāciju tomēr runā tikai sākot ar franču revolūcijas laiku. Emigrācija var būt 1) likumīga, atklāta un 2) nelikumīga, slepena. Par likumīgu emigrāciju sauc tādu emigrāciju, kas notiek ar valdības piekrišanu; slepena emigrācija turpretim ir tāda, kad kāds bēgdams atstāj slepeni savu tēviju. Pārmērīga emigrācija norāda uz nenormāliem apstākļiem valstī; tā ir politiski un saimnieciski kaitīga, jo parasti emigrē spējīgākie tautas elementi. No emigrācijas jāatšķir izceļošana valsts robežās. ra

Eminents (eminent, выдающийся) — ārkārtīgs, izcilis.

Emisija (Emission, эмиссия) — vērtspapīru izlaišana un novietošana kapitāla un naudas tirgū. Vērtspapīru e. saistīta ar uzņēmumu dibināšanu, pastāvošo uzņēmumu pārveidošanu vai financēšanu. Parasti vērtspapīru e-jā piedalās trīs ieinteresētas puses: 1) **emitents** (Emitent, эмитент) — kapitāla meklētājs uzņēmums, 2) e-jas veicējs — starpnieks un 3) jaunizlaisto vērtspapīru pircēji — kapitāla ieguldītāji. E-jā var atsevišķi šķirt divus momentus: 1) vērtspapīru izdošanu tā pirmajam ieguvējam — **emisija tiesiskā izpratnē** (Emission im Rechtssinne, эмиссия в правовом понятии), 2) vērtspapīru novietošana plašā publikā — **emisija apgrozības izpratnē** (Emission im Verkehrssinne, эмиссия в обороте). Vērtspapīru novietošanas darījumus sauc par **emisijas darījumiem** (Emissionsgeschäfte, эмиссионные операции). Parasti vērtspapīru e-jā līdzī darbojas bankas vai banku konsorcijs, kas tad arī izdara visus tehniskos

vērtspapīru izlaišanas un to novietošanas darbus kapitāla un naudas tirgū. E-jas izdarišanas ziņā izšķir A) pārņemšanas un B) pārdošanas metodi. A) **Pārņemšanas metodes** (Übernahmемethode, способ перенятия): a) banka izdara vērtspapīra e-ju ar emitenta vārdu un risku. Šādos gadījumos banka uzstājas tikai kā emitenta pārstāvis; b) **komisijas emisija** (kommissionsweise Emision, комиссияная эмиссия), kad banka izdara e-ju uz emitenta konta, bet savā vārdā. Abos šos veidos risku par vērtspapīru novietošanu uzņemas pats emitents, un banka par saviem pakalpojumiem aplēš sev proviziju; c) banka izdara vērtspapīru e-ju ar savu vārdu un risku. Šādos gadījumos kapitāla meklētājs uzņēmums nodod visus vērtspapīrus bankai par noteiktu **pārņemšanas kursu** (Übernahme-kurs, курс перенятия), un banka savukārt laiž tos apgrozībā par **emisijas kursu** (Emissionskurs, эмиссионный курс). Diference starp šiem diviem kursiem veido bankas bruto ienesu no e-jas. B) **Pārdošanas metodes** (Vertriebsmethode, способ продажи) ir subskripcija, brīva pārdošana, neoficiālā pārdošana un e-jas garantija. 1) **Subskripcija** (Subskription, подписка) savukārt var būt: a) **parakstīšanās ar noteiktu kursu** (Zeichnung mit festem Kurs, подписка по твердому курсу) un b) **parakstīšanās ar mainīgu kursu** (Zeichnung mit beweglichem Kurs, подписка по переменному курсу). a) Parakstoties uz vērtspapīriem ar noteiktu kursu, jāatšķir vēl divi atsevišķi momenti: a) **uzaicinājums parakstīties** (Aufforderung zur Zeichnung, приглашение на подписку), kad jaunizlaistā vērtspa-

pīra ieguvējs dod saistošu rakstveida solījumu nopemt noteiktu skaitu ar noteiktu kursu. Bieži ievēd vēl speciālu noteikumu, ka jauniegūtos vērtspapīrus pūsgada vai gada laikā nedrīkst laist tālāk apgrozībā; β) **piešķiršana jeb re-partēšana** (Zuteilung, распределение) — kad izlemj, izejot no vērtspapīra pieprasījuma, cik daudz vērtspapīru katrs pieprasītājs varēs saņemt. b) Parakstoties ar mainīgu kursu, nosaka jaunizlaistā vērtspapīra kursa limitu uz leju, bet sadalot priekšroku dod tiem, kas parakstījušies par augstāku kursu. 2) **Brīva pārdošana** (freihändiger Verkauf, свободная продажа) saistīta ar jaunizlaistā vērtspapīra obligātu **ievešanu biržā** (Einführung an der Börse, допущение бумаг на биржу), ko parasti izdara kāda banka, iesniedzot attiecīgā biržas valdē **pielaišanas lūgumu** (Antrag auf Zulassung). Šādam lūgumam jāpievieno uzņēmuma bilances par pēdējiem trim gadiem, sikas ziņas par uzņēmuma vadību, kādiem nolūkiem paredzēta e., u. t. t. Kad vērtspapīrs ievests biržā un uzsākta tā kursa kotācija, tad jaunemitētos vērtspapīrus pārdod ikvienam pieprasītājam, neatkarīgi no tam, vai pircējs pērk kapitāla ieguldīšanai, vai tālākai pārdošanai. Jaunizlaistos vērtspapīrus parasti nesviež visus uz reizi tirgū, bet pakāpeniski, lai nenodzītu vērtspapīra kursu uz leju. 3) **Neoficiālā pārdošana** (Vertrieb unter der Hand, неофициальная продажа) — kad jaunizlaistos vērtspapīrus, atklātībai nezinot, sadala starp izredzētām personām. 4) **Emisijas garantija** (Emissionsgarantie, гарантия эмиссии) — kad pret noteiktu atlīdzību 1—4% kāda banka vai banku konsorcijs

uzņemas pret emitentu garantiju, ka e. līdz noteiktam termiņam tiks realizēta. Ja jaunizlaistie vērtspapīri termiņā nav novietoti, e-ja garantanti pārpalikušo daļu pārņem savā īpašumā pēc noteikta kursa. → Emisijas banka. rr

Emisija apgrozības izpratnē (Emission im Verkehrssinne, эмиссия в обороте) → Emisija.

Emisija tiesiskā izpratnē (Emission im Rechtssinne, эмиссия в правовом понятии) → Emisija.

Emisijas banka (Notenbank, эмиссионный банк) — banka, kam ar likumu piešķirtas tiesības izlaist banknotes. Lielākās e. b-ka (dati attiecas uz laiku līdz 1939.): 1) **Vācijas valsts banka** (Deutsche Reichsbank, Германский государственный банк) — cēlusies no Prūsijas bankas 1875. Tās pamatkapitāls noteikts 150 milj. RM, kas sadalīts akcijās. Par akcionāriem var būt vienīgi Vācijas pilsoņi, kas pēc savas izcelšanās atbilst Vācijas pilsoņtiesību iegūšanas priekšnoteikumiem. Kopsapulce ir akcionāru pārstāvība. Ar 1939. 15. 6. likumu Vācijas valsts banka tieši pakļauta vadonim un valsts kancleram. Banku vada un pārvalda **Vācijas valsts banks prezidents** (Präsident der Deutschen Reichsbank) un **Vācijas valsts banks direktors locekļi** (Mitglieder des Reichsbankdirektoriums) pēc vadoņa un valsts kanclera norādījumiem un viņa uzraudzībā. Vadonis un valsts kanclers ieceļ arī bankas prezidentu un pārējos direktoras locekļus un noteic viņu amata ilgumu. No bankas tirās peļņas jāpieskaita 10% rezerves kapitālam, kamēr tas sasniedz pamatkapitāla lielumu. Akcionāri saņem 5% dividendes. Peļņas pārpalikums pieņākas valstij. Vācijas valsts

bankas banknotes sedz ar bankas mantu, valsts un privātiem tirdzniecības vekseliem, čekiem, vērtspapīriem un lombarda darījumiem. Zelta un ārzemju valūtas krājumu daudzums nav noteikts, bet tie jātur tik, cik pēc bankas ieskatiem vajadzīgs maksājumu kārtošanai ar ārzemēm un valūtas stabilitātes uzturēšanai; 2) **Francijas banka** (Banque de France) — dibināta 1800. Bankas pamatkapitāls — 182,5 milj. Frs. Bankas darbību vada **Francijas banks valde** (Gouvernement de la Banque), gubernātors un divi gubernatora vietnieki, kuŗus ieceļ katreizējais valsts galva uz 5 gadiem. Gubernātors ir ģenerālpadomes un dažādu speciālu komiteju un komisiju priekšsēdis. **Francijas banks ģenerālpadomē** (Conseil général) ietilpst: gubernātors, 2 gubernatora vietnieki, 20 locekļi un 3 cenzori. No 20 locekļiem divus ievēlē akcionāri, 9 sūta valsts un 9 — saimnieciskās aprindas. Ģenerālpadome var nodot savas pilnvaras pastāvīgai komisijai, kas sastāv no trim gubernātoriem un četriem ģenerālpadomes locekļiem. Cenzorus ievēlē uz 3 gadiem, un viņiem ir tikai padomdevēju funkcijas ģenerālpadomē. Ar 1926. likumu noteikts, ka banknotes un depoziti nodrošināmi 35% apmērā ar zeltu; 3) **ASV federālās rezerves banks** (Federal Reserve Banks) — nodibinātas ar 1913. 23. 12. likumu ASV. Visa ASV teritorija sadalīta 12 distriktos. Katrā distriktā nodibināta viena federāla rezerves banka ar tiesībām emitēt banknotes. Par akcionārēm minētajā bankā jāietilpst visām distriktā esošām nacionālām bankām, pie kam tām var piedalīties arī **statu banks** (Sta-

tes banks, Trust companies). Minētajām bankām jāiemaksā 6% no sava pamatkapitāla, no kā rodas federālās rezerves bankas pamatkapitāls, kas nedrīkst būt mazāks par 4 milj. \$. Federālās rezerves bankas pārvaldē ietilpst 9 locekļi, no kuriem 3 izrauga **Federālā rezerves pārvalde** (Federal Reserve Board), bet pārējos ievēlē akcionāres. Visas 12 federālās rezerves bankas apvienotas federālā rezerves pārvaldē ar sēdekli Vašingtonā. Sai pārvaldē ietilpst 7 locekļi, ko ieceļ ASV prezidents uz 10 gadiem. Federālām rezerves bankām ir tiesība izlaist banknotes, nodrošinot tās 40% apmērā ar zeltu un sudrabu, pie kam 5% no minētā seguma jādeponē valsts kasē. Emisijas tiesības piešķir uz 20 gadiem. No tīrās peļņas federālās rezerves bankas 6% sadala dividendēs, bet pārējā daļa piekrīt valstij, kas šo ienākumu izlieto zelta rezervju iegūšanai; 4) **Anglijas banka** (Bank of England). Dib. 1694. ar pamatkapitālu 1,2 milj. £. Valsts piešķirā bankai tiesības izlaist par šo summu banknotes. Anglijas bankas pamatkapitāls tagad paaugstināts līdz 18,5 milj. £. Tas nav sadalīts vienāda lieluma akcijās, bet skaitās īpašnieku grāmatu parāds. Īpašnieki šo parādu (ne mazāk kā £ 100.—) var pārdot citām personām, pārakstot to bankas grāmatās uz jaunā īpašnieka vārda. Anglijas bankas organizācija nav regulēta ar statūtiem, bet pastāv uz tradīciju pamata. Bankas pārvaldē akcionāru pilnsapulce ievēlē 24 direktorus (katra īpašumā jābūt 2 000 £ akciju kapitāla) no Londonas lieltirgotāju aprindām, kas savukārt ievēlē **Anglijas bankas prezidentu** un **viceprezidentu**

(Governor and Deputy governor) uz vienu gadu. Bijušie bankas prezidenti pēc pilnvaru notecējuma sastāda **Anglijas bankas padomdevēju kolleģiju** (Committee of Treasury). Sākot ar 1939. Anglijas bankai piešķirtas tiesības izlaist nesegtas banknotes par 300 milj. £. Anglijas banka veic valsts kases funkcijas, pār ko saņem valdības atlīdzību. Ljā darbojās **Latvijas banka** (Latvijas Banka, банк Латвии), kas cēlusies no 1919. nodibinātās **valsts krājkašes** (staatliche Sparkasse Lettlands, государственная сберегательная касса Латвии), kuru 1921. pārveidoja par **valsts krāj- un kredītbanku** (staatliche Spar- und Kreditbank Lettlands, государственный сберегательный кредитный банк Латвии) — 1922. 1. 11. valsts krāj- un kredītbanku pārveidoja par Ljas banku. Ljas banka bija valsts uzņēmums, un par bankas operācijām un drošību atbildēja valsts. Ljas bankas uzdevums bija — 1) regulēt naudas apgrozību valstī, 2) veicināt tirdzniecību, rūpniecību un lauksaimniecību, atverot īstermiņa kredītu, 3) atvieglot naudas maksājumus iekšzemē un ārzemēs, un 4) veikt valsts kases operācijas. Bankas kapitāli bija šādi: pamatkapitāls operācijām 10 milj. Ls apmērā un rezerves kapitāls varbūtēju zaudējumu segšanai. Bankas pamatkapitālam ik gadus pieskaitīja 25% no bankas tīrās peļņas, paredzot saņiegt 25 milj. Ls. Rezerves kapitālam ik gadus pieskaitīja 10% no tīrās peļņas. Latvijas banku pārvaldīja bankas padome un valde. Padomē ietilpa priekšsēdis, tā vietnieks un 11 locekļi. Pēdējo skaitā bija galvenais direktors un viens finanču ministrijas pārstāvis. Valdē ietilpa galvenais direktors, tā vietnieks un 3 direk-

tori. Vienīgi Latvijas bankai bija tiesības izlaist naudas zīmes. Naudas zīmes izlauda latos, un tās paredzēja to pilnā nōminālvērtībā nodrošināt šādā kārtā: ja izlaisto naudas zīmju summa nepārsniedza 100 milj. Ls, tad tā bija nodrošināma ne mazāk kā par 30% ar zeltu vai drošu un stabilu ārzemju valūtu, bet pārējā daļa — ar drošiem īstermiņa vekseliem. Izlaiduma summa, kas pārsniedza 100 milj. Ls, bija nodrošināma 50% ar zeltu vai drošu un stabilu ārzemju valūtu. Kamēr pastāvēja zelta standarts, banka pret naudas zīmēm pēc pieprasījuma izsniedza zeltu, apņēšot par vienu latu 0,2903226 g tīra zelta, un arī uzpirka zeltu un ārzemju valūtu, izejot no tā paša lēsuma. Latvijas bankas darbība ar 1940. pārkārtota. → Banka (emisiju bankas). rr

Emisijas darījumi (Emissionsgeschäfte, эмиссионные операции) → Banku darījumi. Emisija.

Emisijas disažio (Emissionsdisagio, дизажио при эмиссии) → Disažio.

Emisijas garantija (Emissionsgarantie, гарантия эмиссии) → Emisija.

Emisijas kurss (Emissionskurs, эмиссионный курс) → Emisija.

Emisijas nodoklis 1 (Emissionssteuer, эмиссионный налог) — nodoklis, ko ņem no visāda veida izlaistiem vērtspapīriem (akcijām, pajām u. tml.), arī banknotēm (→ Banknošu nodoklis), noteiktu procentu apmērā;

2) (Schuldverschreibungssteuer) → Zimognodoklis. kp

Emisijas statistika (Emissionsstatistik, статистика эмиссии) → Naudas un kredīta statistika.

Emitents (Emitent, эмитент) → Banku darījumi. Emisija.

Emōcija (Emotion, эмоция) —

pārdzīvojums, kurā izpaužas patikas vai nepatikas stāvokļi. E-ju uzskata kā vienu no jūtu formām. **Emōcionālisms** (Emotionalismus, эмоционализм) — psiholoģijas virziens, kas kā cilvēka dvēseles dzīves pamata fainomenu uzlūko jūtas, bet ne gribu un domāšanu. Tiesību teorētiķis L. Petražickis radīja savu ipatnējo **emōcionālo psiholoģiju** (emotionale Psychologie, эмоциональная психология), uz kuras pamatoja savu tiesību teoriju. Uz šās psiholoģijas bāzes Petražickim izdevās labi atšķirt tiesību normas no ētiskām rēgulām un tādā kārtā ienest šai daudz diskutētajā problematikā zināmu skaidrumu. lš

Emōcionālā psiholoģija (emotionale Psychologie, эмоциональная психология) → Emōcija.

Emōcionālisms (Emotionalismus, эмоционализм) → Emōcija.

Empīrija (Empirie, эмпирия) — pieredze. **Empīriķis** (Empiriker, эмпирик) — pētnieks, kas savas atziņas iegūst l. t. no pieredzes. lš

Empīriķis (Empiriker, эмпирик) → Empīrija.

Empīriokriticisms (Empiriokritizismus, эмпириокритицизм) — vācu filozofa R. Avenārija (Avenarius) nodibinātais empīrisma virziens, kuŗa mērķis ir atsegt t. s. tīro pieredzi. Avenārijs cenšas pieredzi atbrīvot no jebkādam metafiziskām katēgorijām, kas pieredzes jēdzienu tikai aptumšojot. Atziņas ideāls ir nonākt pie tīri empīriskā **pasauls jēdziena** (Weltbegriff, миропонимание). lš

Empīriskā dedukcija (empirische Deduktion, эмпирическая дедукция) → Dedukcija.

Empīriskā funkcija (empirische Funktion, эмпирическая функция) — → funkcija, kam vēr-

tības noteiktas empīriski (ar reālu objektu skaitīšanu vai mērīšanu). Lai no iegūtām vērtībām izslēgtu iespējamās gadījuma → kļūdas un atvieglotu ar tām izdarāmos aplēšumus, e-kaš f-jaš attēlo ar piemērotām vienkāršām matemātiskām funkcijām: → polinomiem, → trigonometriskām funkcijām, → eksponentfunkcijām u. t. t. → Izlīdzināšana. Mazāko kvadrātu metode.

Empīrisms (Empirismus, эмпиризм) — atziņas teorijas virziens, saskaņā ar kušu visa atziņa rodas no pieredzes. Pretējs virziens → racionālisms. E. māca, ka pat matemātiskā atziņa ir atvasināta no pieredzes. E-ma pamatdoma ir tā, ka tas atzist ārpusaules lietu neapšaubāmo pastāvēšanu un to iedarbību uz cilvēka jutekļiem. E-ma nodibinātājs jaunlaiku filozofijā bija Loks (Locke), bet galvenais šā atziņteorētiskā virziena pārstāvis ir Mills (Mill). Savā krasākajā virzienā e. uzsvēra, ka visa atziņa rodas vienīgi no sajūtām. Domāšana ir tikai sajūtu augstāka attīstības pakāpe. Šai uztvērumā e-mu sauc jau par → sensuālismu. → Filozofija. lš

en bloc [fr.] — visumā, pavisam kopā.

en détail [fr.] — mazumā, pa vienam, pārdodot mazumtirdzniecībā.

en gros [fr.] — vairumā, pārdodot vairumtirdzniecībā.

Enciklika (Enzyklika, энциклика) — pāvesta apkārtraksts.

Enciklopēdija (Enzyklopädie, энциклопедия) — īsu un koncentrētu arcerējumu sakopojums par visiem cilvēces garīgās un materiālās kultūras ieguvumiem, par parādībām un izpaudumiem visās zinātņū, mākslu, nodarbību un dzīves nozarēs. Savas e-jaš ir

gandrīz visām kultūras tautām. Ljā pilnīgākā e. ir A. Gulbja apgāda izdotā Latviešu konversācijas vārdnīca 21 sējumā (līdz burtam Tj). er

Energētika (Energetik, энергетика) — vispārīgā mācība par enerģiju. Ši mācība visu iru atvasina no enerģijas. Kā viela, tā arī gars ir tikai enerģijas izpausmes veids. Šās teorijas galvenais pārstāvis ir V. Ostvalds (Ostwald, dzim. 1853. Rīgā, mir. 1932.). Ostvalds formulējis arī savu **enerģētisko imperātīvu** (energetischer Imperativ, энергетический императив), kas skan: Neizšķied enerģiju! Pārveido to augstākās formās! Cilvēkam aizvien jācenšas mazāk vērtīgu enerģiju pārvērst augstākas kvalitātes enerģijā. Ostvalds devis arī enerģijas vērtību skālu, kur zemāko vietu ieņem siltuma enerģija, bet augstāko — psihiskā un kultūrālā enerģija. Izējot no šā enerģijas pamatprincipa, Ostvalds izveidoja noslēgtu dabas un kultūras filozofijas sistēmu. lš

Energētiskais imperātīvs (energetischer Imperativ, энергетический императив) → Energētika.

Energija (Energie, энергия) → Kustību studijas.

Energijas pārveidošana (Energie - Umgestaltung, превращение энергии) → Energijas saimniecība.

Energijas saimniecība (Energie-wirtschaft, хозяйство по использованию энергии) — saimniecība, kušas mērķis ir izmantot dabā sastopamus enerģijas avotus jeb nesējus. Plašākā nozīmē e. s. aptveš arī darba dzīvniekus, šaurākā nozīmē — tikai nedzīvos jeb neorganiskos enerģijas avotus. E. s-bas svarīgākie uzde-

vumi ir: 1) noskaidrot dabā sastopamos enerģijas krājumus un izmantošanas iespējas; 2) enerģijas nesēju plānveidīga iegūšana resp. avotu izmantošana, un 3) enerģijas pārveidošana saimnieciski lietderīgākā formā. Pazīstamākie enerģijas avoti ir: vējš, saule, tekošs ūdens (arī paisums un bēgums), koksne, kūdra, ogles, nafta un zemes gāze. Tie sastopami dabā kā brīvi labumi (piem., vējš, saules stari), vai kā šauri labumi (piem., ogles, nafta, dažās zemēs arī koksne un kūdra). Enerģijas avotu izmantošana atkarīga no enerģijas krājumu apmēriem (→ Ogļu krājumi. Naftas krājumi), no to atradnes un transporta iespējām. Saimnieciski nozīmīgāki ir tie enerģijas nesēji un veidi, ko, ņemot vērā atrašanās vietu, var transportēt uz lielākiem attālumiem (piem., elektrība, nafta, ogles, pa daļai koksne) un ar samērā zemām transporta izmaksām piegādāt pārstrādāšanas vai patēriņa vietās. Techniski par izmantojamu var uzskatīt katru enerģijas nesēju, bet no saimniecības viedokļa robežas sprauž, tāpat kā citās ražošanas nozarēs, dilstošā ražīguma (→ Ieguvums) pieaugšanas likums (īpaši ogļu un naftas iegūšanā). Enerģijas avotu izmantošanas robežas pēdējā laikā paplašinājusi enerģijas pārveidošana dažādās formās (piem., ogļu sadedzināšana krāsnī nav saimnieciski efektīvākais izmantošanas veids) un sasniegumi → siltuma saimniecībā. Enerģija parādās dabā dažādās formās, kas var pāriet cita citā, ko apzīmē par **enerģijas pārveidošanos** (Energie - Umgestaltung, превращение энергии). Pēc būtības visus enerģijas veidus var iedalīt divās grupās: **potenciālā enerģijā**

(Potentialenergie, потенциальная энергия) un **kinētiskā enerģijā** (kinetische Energie, кинетическая энергия). Enerģija savā avotā var būt tiklab potenciālā (piem., degt spējīgi materiāli), kā kinētiskā (piem., tekošs ūdens, elektriskā strāva) formā. Saimniecībā svarīgāki ir tie enerģijas avoti, kuŗos ir potenciālā enerģija, jo tos var izlietot pēc vajadzības (piem., ogles, naftu, aizsprostotu ūdeni), ja vien kādu apstākļu dēļ nenotiek enerģijas pārveidošanās saimnieciski neizmantojamā formā. Kinētiskā enerģija ir jāizlieto tās parādīšanās laikā (piem., tekošs ūdens, vējš, saules stari), kas ne katru reizi iespējams un vajadzīgs. Tāpēc jāizšķir enerģijas avotos dotās formas un saimniecībā izlietojamās enerģijas formas; no pēdējām svarīgākās ir: mehaniskā jeb kustības, siltuma un gaismas enerģija. No saimnieciskā viedokļa pazīstams ir arī vēl cits iedalījums: **primārā enerģija** (primäre Energie, примарная, первичная энергия), ko var izlietot tieši kā dzinējspēku (piem., vēju — dzirnavās, buŗu kuģiem; ūdeni — ūdens riteņos un turbīnās) vēl citiem nolūkiem, un **sekundārā** jeb **atvasinātā enerģija** (sekundäre Energie, секундарная, производная энергия), kas ir kādas enerģijas formas pārveidošanas rezultāts (piem., ūdens spēku ar turbīnām pārveido elektriskā enerģijā; akmeņogles pārveido tvaika enerģijā, ko var tālāk izlietot kā dzinējspēku, vai arī elektriskās enerģijas ražošanai). Atsevišķu enerģijas avotu saimnieciskā nozīme ir dažāda un laikā mainīga. Vēja enerģiju pašreiz saimnieciski izmanto visai maz, un to bieži aizstāj citi enerģijas veidi. Pa-

saules lielākie enerģijas krājumi slēpjas saules staros, tomēr daudzie mēģinājumi pārvērst šo enerģiju mehāniskā formā nav devuši praktiski nozīmīgus rezultātus pat saules staru visintensīvāk apspīdētos novados. Tāpat vēl nav izdevies saimnieciski izmantot lielo paisuma un bēguma viļņu enerģiju. Arī lielo kūdras krājumu nozīme enerģijas iegūšanai pagaidām ir visai niecīga. Koksne, kas priekš pāris gadu simteņiem bija galvenais siltuma un pa daļai gaismas enerģijas avots, tagad saimnieciski attīstītās zemēs kļuvusi par vienu no svarīgākajām jēlvielām dažādu patēriņa labumu (piem., cellulozas, papīra un to izstrādājumu, mākslīgo šķiedrvielu, dažādu ķīmisku produktu) ražošanai. Arī ogles tagad plaši izlieto kā izejvielu ķīmiskajā rūpniecībā. Svarīgākie izmantojamie enerģijas avoti pasaulē ir: ogles (akmeņogles un brūnogle), nafta (ar tās dažādiem derivātiem un radnieciskiem produktiem — zemes gāzi un degakmeni) un ūdenskritumi, dažās zemēs arī — koksne un kūdra. Katra enerģijas avota izmantošana saistīta ar īpatnējas spēka mašīnas konstruēšanu un lietošanu primārās vai cita veida enerģijas pārveidošanai saimnieciski izmantojamā formā. Oglēm tāda spēka mašīna ir tvaika katls un turbīna, naftai — iekšdedzes motori, ūdens spēkam — turbīna un dinamo. Tehnikas attīstībā konstruētas mašīnas ar augstāko lietderības koeficientu. Ar to sasniegts mazāks zudums enerģijas pārveidošanā un sadalīšanā. Tā, piem., ar naftas produktu izlietošanu iekšdedzes motoros radās ne tikai iespēja lietderīgāk izlietot degvielu, bet arī iespēja konstruēt maza

apmēra un vieglas, tomēr jaudas ziņā spēcīgas spēka mašīnas, kas ievērojami veicināja satiksmes attīstību. Dinamo mašīnas lietošana elektrību ražojot devusi iespēju transportēt ūdens spēku, kas pārveidots elektriskā enerģijā, lielākos attālumos, un līdz ar to ūdens spēka izmantošanai pavērusās plašas iespējas. Tagad vairāk nekā 20% no visas pasaules enerģijas produkcijas izlieto elektrības veidā, izmantojot šās enerģijas ražošanai plašākos apmēros arī cietās kurināmās vielas. → Elektrifikācija. kz

Engeļa elastība (Engelsche Elastizität, эластичность Энгеля) → Elastība.

Engeļa likums (Engelsches Gesetz, закон Энгеля) — vācu statistiķa Ernsta Engela (Ernst Engel) konstatējums: «jo nabadzīgāka ir ģimene, jo lielāka daļa no tās izdevumu kopsummas tai jāizdod par uzturu». Šis konstatējums iegūts, pētījot Saksijas strādnieku ģimeņu budžetus, un tas ir attaisnojies vēlāk, pētījot ģimeņu jeb mājturību budžetus arī citās zemēs. Daži autori E. l-mam pievieno arī spriedumus par to, kā mainās izdevumi par apģērbu un dzīvokli, ja mainās ģimenes locekļu ienākumi. Še jāpiezīmē, ka Engelis pats šais jautājumos nav izdarījis nekādus secinājumus, kaut gan viņa savāktie statistiskie dati ir rādījuši, ka, pieaugot ģimenes locekļu ienākumiem, izdevumi par apģērbu un dzīvokli, izsakot tos relatīvos skaitļos, paliek samērā nemainīgi, kaut gan absolūtos skaitļos tie pieaug. Citi autori par E. l-ma papildinājumu uzskata **Švābes likumu** (Schwabesches Gesetz, Schwabes Gesetz, закон Швабе) — «jo turīgāka ir kāda ģimene, jo vairāk abso-

lūtos skaitļos un jo mazāk relā-tīvos skaitļos (% no izdevumu kopsummas) tā caurmērā izdod kā dzīvokļa īri». Šis likums radies, pētījot dzīvokļu apstākļus Berlīnē. Pētījot ģimeņu budžetus citās zemēs, Švābes likums nav visās vietās attaisnojies tādā mērā kā E. 1. aa

Enklave (Enklave, энклава) — kādas valsts teritorijas daļa, ko apņem citas valsts teritorija, resp. kādas zemes daļa, ko apņem cita zeme.

Enkurs (Anker, анкер) — tilpuma mērs Braunšveigā (= 37,4736 l), Brēmenē (= 36,24120 l), Dānijā (= 37,43715 l), Hamburgā (= 36,2280 l), Hanoverā (= 38,9396 l), Krievijā (= 36,89685 l), Latvijā (= 38,2560 l), Lībekā (= 36,37520 l), Lielbritānijā un ASV (= 45,43458 l, 34,0668 l), Līpes Detmoldā (= 37,15794 l), Līpes Šaumburgā (= 34,1796 l), Meklenburgas Šverīnā (= 36,2280 l), Nīderlandēs (= 38,806 l), Oldenburgā (= 35,5865 l), Prūsijā (= 34,35095 l), Saksijā (= 34,233696 l, 33,681240 l), Saksijas Gotā (= 36,385 l), Somijā (= 39,259 l), Zviedrijā (= 39,25782 l).

Entelechija (Entelechie, энтелехия) — aktīvais princips, kas potenciālo izveido par esošu, par parādību. Šo jēdzienu radīja Aristotelis, saprazdams e-ju kā radošu spēku, sakarā ar ko bezveida materiāla varēja iegūt noteiktu formu. E-jai ir liela loma mūsilaiku vitalisma mācībā — Driša (Driesch) izveidotā teorijā. Še e-ju uztver kā immateriālu principu, kas radoši ietekmē organisma dažādās materiālās norises, vadot tās noteiktā virzienā. lš

Entropija (Entropie, энтропия) — tā enerģijas daļa kādā noslēgtā sistēmā, kas vairs nevar pārvēr-

sties mehāniskā enerģijā resp. vairs nevar būt noderīga. E-jaš likums, attiecīties uz dabas parādībām, nosaka, ka katrā noslēgtā sistēmā e. pieaug un tuvojas savam maksimumam. Pasaule tādā kārtā, pēc dažu dabzinātnieku domām, tuvojas tādām stāvoklim, ka ikvienas pārmaiņas izbeidzas un iestājas pamirums. lš

Enu diagramma (Schattendiagramm, тенева диаграмма) → Grafiskie attēli.

eo ipso [lat.] — taisni ar to, pats par sevi saprotams.

E. & O. E. — saīsin.: errors and omissions excepted [angl.] vai **S. E. & O.** — saīsin.: sine errore et omissione [lat.] — «bez kļūdām un izlaidumiem». Atzīme uz lēsēm, faktūrām, kontu izrakstiem u. c., ar ko attiecīgā dokumenta izdevējs aizrāda, ka izlaidumi un kļūdas dokumentā viņam nav saistīgas.

Epicentriskie maksājumi (epizentrische Zahlungen, эпицентриские платежи) → Кнара naudas teorija.

Epigrafika (Epigraphik, Inschriftenkunde, эпиграфика) — mācība par metālā vai akmenī iekaltiemi seniem uzrakstiem.

Epikūrieši (Epikurāer, эпикурейцы) → Filozofija.

Epistula (Brief, Schreiben, Epistel, письмо, послание, эпистола) — vēstule, raksts [lat. epistula]. Romiešiem tā varēja būt privāta vēstule vai arī amatpersonas raksts sazināšanās nolūkos. Pēdējā gadījumā vēstulei mēdza būt juridisks raksturs. vk

Epocha (Epoche, эпоха) — 1) vērsuma moments attīstības gaitā, ar ko sākas kāds jauns liels posms, laikmets jeb vēstures periods; kāds ievērojams fakts, kas ievada jaunu ēru (Āra, эра); 2) ēra jeb liels vēstures periods

vai zemes formācijas posms plašās chronoloģiskās robežās. ba

Epoche [gr. *ἐποχή*] — atturēšanās no sprieduma. E-ches jēdzienu izveidoja sengrieķu → skeptiķi, atzīstot, ka dvēseles miera dēļ ir jāatturas no spriešanas par iras parādībām. Skeptiķi šo tezi atvasināja no pamata uzskata, ka cilvēku atziņa ir nepilnīga un nedroša. lš

Equilibrium [lat.] → Līdzsvars.

Equipment bonds [angl.] — apzīmējums ASV dzelzceļu s-bu izdotām obligācijām, kuņas nodrošinātas ar dzelzceļu ripošo mantu. rr

Era (Āra, эра) → Epocha.

Era (Öre) → Nauda.

erg — apzīm.: ergs.

Ergastērijs [gr. *εργαστήριο*] (Ergasterion, Werkstatt, Arbeits- oder Zuchthaus, эррастерий, острог, рабочий дом, исправительный дом) — darbnīca, pārmācības istaba, cietums vergiem; vēlāk arī — garīga darba vieta, klosteris. vk

ergo [lat.] — tādad.

Ergografs (Ergograph, эргограф) → Noguruma studijas.

Ergoloģija (Ergologie, эргология) 1) → Darba zinātne;

2) zinātne par tautu materiālo kultūru, kas kopā ar tautu psiholoģiju un socioloģiju ietilpst etnoloģijā.

Ergs (Erg, эрр) — enerģijas vienība absolūtā → CGS sistēmā. E. ir darbs, kuņu veic 1 → dins, ja spēka iedarbes punkts pārvietojas spēka virzienā par 1 cm. Attiekums pret parasto tehniskās mēru sistēmas darba vienību kilogrammetru ir šāds: 1 kgm = 980,62 · 10⁵ ergi resp. 1 ergs = 1,0197 · 10⁻⁸ kgm.

Erōzija (Erosion, эрозия) — palu un stipra lietus tekošā ūdens skalojošā un graužošā darbība, ar

ko augsne noskalojas vai izskalojas un palikušās zemes virskārta kļūst nelīdzena, gravaina un mazauglīga. Vārda plašākā nozīmē pie e-jas pieskaita arī ledus deldēšanas un izgraušanas darbību, arī vēja ārdošo un pārvietojošo darbību. Ar cilvēka lauksaimnieciskās darbības pieaugšanu e-jas procesu ātrums pieņemas visur tur, kur iespējama zemes noskalošanās. Tam par tiešu iemeslu ir zemes pirmatnējo augu klāja novākšana, kā mežu un krūmu izciršana, daudzgadīgo zālāju uzāršana. Lai iedarbotos pret e-ju, jāatjauno pēc vajadzības meži, jāiekārto augseka, kuņā ieiet arī daudzgadīgi barības zālāji. No e-jas visvairāk cieš stepju un pusstepju novadi. eš

Esc. — saīsin.: Portugales eskudo. → Nauda.

Escompte [fr.] — novecojies nosaukums → diskontam.

Eskudo (Escudo, эскудо) → Nauda.

Et-zīme = &; šo zīmi firmu nosaukumos lieto «un» vietā.

ETA → Informācija.

Etalons (Etalon, эталон) — svara vai mēra prōtotips, paraugs.

etc. — saīsin.: et cetera [lat.] — un tā tālāk.

Ētika (Ethik, этика) — zinātne par tikumisko izturēšanos. Ē-kas zinātne sadalās vairākos novados. Pirmkārt, ē-kas uzdevums ir aprakstīt un izskaidrot tikumiskās dzīves parādības (t. s. pozitīvu morāli, kāda pastāv zināmā laikā un vietā). Šo ē-kas daļu bieži sauc arī par **morāles zinātni** (Moralwissenschaft, наука о нравственности). Otrkārt, ē-kas uzdevums ir normatīvas dabas; tā pieder šai nozīmē pie normatīvām zinātnēm. Šai nova-

dā ē. uzstāda normas, tikumiskās izturēšanās ideālus, pēc kuņiem jācēnās tikumiskiem cilvēkiem. Še centrālais jautājums ir: kas ir labs? kas ir augstākā tikumiskā vērtība? Izejot no individa un sabiedrības pretstatījuma, izšķir **individuālo ētiku** (Individual-ethik, индивидуальная этика), kad ētiskās normas attiecas vienīgi uz pašu individu (personības pilnības ideāls), un **sociālo ētiku** (Sozialethik, социальная этика), kad individu ē-kas gaismā vērtē sakarā ar sabiedrību, uzlūkojot to kā zināmas sociālas vides locekli. Izejot no ētisko normu izcelšanās viedokļa, izšķir: **autonomo ētiku** (autonome Ethik, автономная этика), kad ētisko normu rada pats individs savā normatīvajā apziņā, būdams reizē normas devējs un tās izpildītājs (piem., Kanta autonomā ē.); **heteronomo ētiku** (heteronome Ethik, гетерономная этика), kad ētisko normu rada nevis individs pats, bet kāda cita vara, piem., dievība, baznīca u. c. (piem., t. s. reliģiskā ē.). Izejot no ētisko normu vērtējuma viedokļa, izšķir: **apriōro ētiku** (aprioristische Ethik, априорная этика), kas domā, ka visas tikumības pamatā ir apriōri, vispārnozīmīgi principi, kas ir neatkarīgi no pieredzes. Fainomenoloģijas pārstāvji ē-kā (Šēlers [Scheler] u. c.) mēģina pierādīt, ka ētiskie vērtējumi ir vispārnozīmīgi, neatkarīgi no laika un vietas, un tieši ieskatāmi (evidenti). **Evolūcionistiskā ētika** (evoluzionistische Ethik, эволюционистическая этика) māca, ka ētisko normu pamatā nav absolūtu, vispārnozīmīgu principu, bet tikumiskās normas mainās atkarā no laika un vietas. Runā arī par **duālistisko ētiku** (dualistische Ethik, дуалистическая

этика), kas uzsver divu pretēju principu — labā un ļaunā cīņu savā starpā (piem., Zaratustras ē-kā).

Ētiskais duālisms (ethischer Dualismus, дуализм в этике) → Duālisms.

Ētiskais individuālisms (ethischer Individualismus, этический индивидуализм) → Individuālisms.

Etnografija (Ethnographie, этнография) — zinātne, kas pēti tautas materiālo kultūru. E. apraksta tautas nodarbošanos, celtniecību, apģērbu u. c. ikdienas parādības, sevišķi šo parādību attīstību.

Etnoloģija (Etnologie, этнология) — zinātne, kas, noskaidrojot kultūras īpatnības, pēti cilvēku kā sociālas grupas locekli, blakus **antropoloģijai** (Anthropologie, антропология), kas vai nu pēti cilvēku kā individu, vai arī cilvēka ārējās rasiskās pazīmes.

Ētoloģija (Ethologie, этология) — 1) mācība par vides ietekmi uz cilvēka rakstura veidošanos. Šo apzīmējumu šai mācībai radījis Džons Stjuarts Mills (J. St. Mill); 2) mācība, kas nodarbojas ar tautu paražu pētišanu. Iš

etw. b. B vai **et. b. B** (etwas bezahlt und Brief) → Biržas kurss.

etw. b. G vai **et. b. G** (etwas bezahlt und Geld) → Biržas kurss.

Eudīnamiskā bilance (eudynamische Bilanz, эвдинамический баланс) → Bilances teorijas.

Eugenika (Eugenik, Rassenhygiene, Erbgesundheitspflege, евгеника, расовая гигиена) — zinātnes nozare, kas 1) pēti faktoros, kas uzlabo vai pasliktina nākamo paaudžu pārmantojamas īpašības, un 2) meklē līdzekļus, kā uzlabot cilvēces kvalitāti. → Rases higiēna. tu

Eugenikas statistika (eugenische Statistik, статистика евгеники) — statistikas nozare, kas vāc un apstrādā ziņas par faktoriem, kuŗi uzlabo vai pasliktina atsevišķo paauđu iedzimtās rases īpašības. Kā avoti noder iedzīvotāju registri (→ Iedzīvotāju statistika), ģimeņu saraksti u. c. materiāli. Pētījumu priekšmets ir iedzimtās īpašības (piem., iedzimtās slimības, ķermeņa uzbūve, mūža ilgums u. c.) attiecīgās pakāpes radinieku (piem., brāļiem un māsām, vecākiem un bērniem). Pētījumos noskaidro, vai pastāv noteiktu īpašību sakars attiecīgo personu starpā un kāda ir sakarības pakāpe; šim nolūkam visbiežāk lieto → korrelācijas metodes. E. s-kai ir svarīga nozīme → rašu problēmu pētišanā. kz

Eurāzija (Eurasien, Евразия) — Eiropas un Āzijas kontinents kopā.

E. V. (saisin.: eingetragener Verein) — reģistrā ierakstīta b-ba.

Evakuācija (Evakuation, эвакуация) — iztukšošana, izvākšana; militārā nozīmē — kaŗaspēka vai civiliedzīvotāju izvākšana no zināmas teritorijas. hv

Eventuāls parāds (Eventualverbindlichkeit, эвентуальный долг) → Parāds.

Eventuāls prasījums (Eventualforderung, эвентуальное требование) → Prasījums.

Evidence (Evidenz, очевидность) — kāda sprieduma patiesīguma tiešs ieskatījums, kas sniedz augstāko drošību. Filozofs Huserls (Husserl) nosauc e-ci par pašas patiesības pārdzīvojumu. Tādā kārtā e-ci neiegūst diskursīvā domāšanas operācijā, bet gan intuitīvi, tiešā **uzskatāmībā** (Anschauung). Sprieduma e. var būt tieša un netieša. Spriedums

2+2=4 ir tieši evidents, tā patiesīgums ir tieši ieskatāms. Netiešā e. ir tad, kad patiesu spriedumu, kas pats par sevi nav evidents, padara evidentu ar pierādījuma palīdzību. Tieši evidentas ir loģiski matemātiskās kategorijas (piem., domāšanas likumi), kā arī citi apriōri pamatprincipi. Šo kategoriju un pamatprincipu patiesīgumu tāpēc arī nevajaga pierādīt, jo tas jau ir tieši ieskatāms. Tiešā e. sniedz spriedumam arī objektīvo drošību, un tas reizē ar to iegūst vispārnozīmīgu raksturu. E-cei ir liela nozīme → fainomenoloģijā, atsedzot parādību, faktu būtību. Jo vairāk kādā zinātnē ir spriedumu, kuŗu patiesīgums ir tieši ieskatāms, jo lielāku drošības pakāpi šī zinātne iegūst. lš

Evikeija, attiesājums (Entwähnung, Eviktion, эвикция) — civiltiesībās — atsavinātāja atbildības pienākums pret ieguvēju. Pēc CL a-ma atbildība attiecas uz ikkatru atsavinājuma līgumu, piem., pirkumu, maiņu, iekļājumu, izlīgumu, kā arī mantojuma un kopmantas dalījumu (1593. p.). Tiklīdz kāda trešā persona ceļ pret lietas ieguvēju a-ma prasību, ieguvējam jāaicina atsavinātājs piedalīties prāvā, lai viņu, ieguvēju, aizstātu. Ja atsavinātājs šai prāvā nepedalās, ieguvējam jāved prāva pašam un jāizlieto visi pieejamie aizstāvēšanās līdzekļi. Ja ieguvējs nav laikā atsavinātāju aicinājis vai prāvu vedis nolaidīgi, viņš zaudē tiesību uz prasību pret atsavinātāju (1601. p.). Atsavinātāja neaicināšana ieguvējam nekaitē, 1) ja ieguvējs no šā pienākuma bijis atsvabināts ar līgumu, 2) ja atsavinātājs atrodas projienē un viņa uzturēšanās vieta nav zināma, un 3) ja atsavinātājs pats ar nodomu

aicināšanu kavējis. Atsavinātājs no atbildības pienākuma atbrīvots, 1) ja ieguvējs zaudē viņam atsavināto lietu ne pēc tiesas sprieduma, bet pēc administratīvās varas rīkojuma, vai sakarā ar vardarbību vai kādu dabas spēku, 2) ja ieguvējs, zinādams, ka viņam atsavina svešu vai iekārtu lietu, nav a-ma gadījumam noteikti paturējis sev tiesību celt prasību, 3) ja prāva zaudēta un nobeigusi ar a-mu aiz ieguvēja vainas vai nolaidības, 4) ja ar līgumu vai nu ieguvējs tieši atteicies no tiesības prasīt atbildību, vai arī atsavinātājs tieši no šā pienākuma atteicies. → Atbildības pienākums. p

Evolūcija (Evolution, эволюция) — pakāpeniska vienas stadijas izaugšana no citas stadijas. E-ju var iedomāties kā negatīvu parādību — regresu, tā arī kā pozitīvu parādību — progresu. Parasti ar e-jas jēdzienu saprot augšupeju pozitīvā virzienā. Šai nozīmē ar e-ju saistās kāds gala mērķa priekšstats, kuŗu attīstības procesā vēlas realizēt. Modernais e-jas jēdziens parādījās 18. g. s. vidū, kad franču dabzinātnieks Bifons (Buffon) to attiecināja uz dzīvo būtņu attīstību, Kants uz kosma attīstību un Herders uz kultūrvēsturi. Tomēr par valdošo doktrīnu e-ju bioloģijā, antrpologijā un arī psiholoģijā padarīja 19. g. s. vidū Spensers, sevišķi Darvins, Hekelis u. c. E-ju tad saistīja ar progresu ideju, uzsvērot, ka viss attīstās no mazāk pilnīgiem veidojumiem uz pilnīgākām formām. Tādā kārtā radās svarīgā **attīstības** (Entwicklung, развитие) ideja. No dabas zinātnēm e-jas doma pārgāja arī uz gara zinātnēm, sevišķi uz vēsturi, piem., J. Kōlera (Kohler) uzskats par

neatļaidīgu progresu tiesību attīstības gaitā. lš

Evolūcionāri fainomeni (evolutionäre Phänomene, эволюционные феномены) → Dinamika.

Evolūcionistiskā ētika (evolutionistische Ethik, эволюционистическая этика) → Ētika.

Ex ante — 1) pirms tam;

2) tautsaimniecības teorijā — analīzes veids, kuŗu uzdevums ir pētīt saimniekojošo subjektu (uzņēmuma vadītāju un mājturības vadītāju) plānus, viņu nodomāto rīcību, lai sasniegtu nākotnē zināmu mērķi. Šādas analīzes mērķis ir atrast zināmu vienveidību šajos plānos un tos izskaidrot. Šie plāni atrodas cilvēku apziņā, kāpēc viņu izprašanas nolūkā ir nepieciešams, lai analizētājs iestūtos saimniekojošā subjekta domāšanas veidā. Šai nolūkā mēdz parasti turēties pie vienkārša priekšnosacījuma, proti, ka ikviens uzņēmuma vadītājs uzstāda savu plānu ar tādu aplēsumu, lai iegūtu iespējami lielāku tīrienesas kopsummu (tīrienesas maksimu), bet ikviens mājturības vadītājs(-ja) — lai iegūtu → derīguma maksimu. Taču ikviens plāns balstās uz zināmiem dotumiem, kuŗu starpā ir fakti, kas ir jau notikuši. Tādā kārtā e. a. analīze saistās ar otru analīzes veidu — **ex post**. Pēdējais ir vērstis pret esošo un nevis pret gribēto, tātad — pret jau notikušo un nevis pret nodomāto vai plānoto. Ja uzstādītie plāni pilnīgi realizētos, t. i., ja e. a. analīzē iegūtie rezultāti saskanētu ar ex post analīzē iegūtajiem rezultātiem, tad iestātos tā sauktais **reālais līdzsvars** (reales Gleichgewicht, реальное равновесие). Taču ir grūti pielaist, ka šāds līdzsvars varētu iestāties, jo ikvienam saimniekojošam subjektam ir savs plāns, pie kam šie

atsevišķie plāni, tos realizējot, parasti traucē cits cita izpildīšanās. Tādā kārtā pastāvīgi rodas klāt jauni dotumi, kas atsevišķam saimniekojošam subjektam neļauj savu uzstādīto plānu realizēt tādā veidā, kā viņš to ir uzstādījis. Reaģējot uz šiem traucējumiem, saimniekojošiem subjektiem savi sākumā uzstādītie plāni ir arvien jāpārveido, pielāgojot tos jaunajiem apstākļiem. Šī pielāgošanās prasa zināmu laiku. Pēc šiem diviem analīzes veidiem dažreiz mēdz iedalīt arī tautsaimniecības teorijas mācību (Lindahl), pie kam tādā gadījumā tas pētišanas lauks, kurā lietota e. a. pētišanas metode, aptver l. t. tautsaimniecības statistiskās problēmas, bet tas pētišanas lauks, kurā lietota ex post metode, aptver tautsaimniecības dinamiskās problēmas. → Dinamika. Ekonomijas teorija. aa

Ex ep. vai **x/ep.** (saīsin.: «Ex Coupon») (ausschließlich Zinschein, исключая процентный купон) — «neskaitot augļu kuponus»; biržu kursu biļetenos lietots apzīmējums, kas nozīmē, ka augļu → vērtspapīri kotēti bez augļu kuponiem. Augļu kuponus var atdalīt no vērtspapīra jau 14 dienas pirms termiņa un nodot iekasēšanai. Ja vērtspapīru pārdo šai laikā, tad pircējam jāat-

līdzina kuponu vērtība kā par trūkstošiem → kuponiem. → Biržas kurss. e. D. kb

Ex D. vai **x/d.** (saīsin.: «Ex Dividend») (ausschließlich Dividendschein, исключая дивидендный купон) — «neskaitot dividenžu kuponus»; → biržu kursu biļetenos lietots apzīmējums, kas nozīmē, ka dividenžu kuponi atdalīti un kotētajā kursā nav ņemti vērā. LV dividenžu → kuponus var atdalīt no dalības zīmēm nākamajā dienā pēc piekritīgās s-bas kopsapulces, kas apstiprinājusi → bilanci un → zaudējumu un peļņas kontu. Tai sekojošā dienā → dalības zīmes kotē «neskaitot dividenžu kuponus», kas nozīmē, ka biržas māklers kursu automatiski samazina atbilstoši dividenžu procentu likmei. → Biržas kurss. e. D. kb

Ex godown [angl.] (ab Lager, co склада) → Godown.

ex officio [lat.] — ar dienesta pilnvarojumu.

Ex post — 1) pēc tam; 2) tautsaimniecības teorijā — īpašs analīzes veids. → Ex ante.

Exchange → Informācija.

Extra [lat.] — bez tam; sevišķi, īpaši.

Ezōterisks (esoterisch, эзотерический) — uz iekšu vērstis, dziļi tvertis; domāts vienīgi izredzētām personām, speciālistiem. lš

F

F — saīsin.: Farad.

Fa. (saīsin.: Firma [vāc.]) — firma.

fab (saīsin.: frei an Bord [vāc.]) → fob.

Fab (saīsin.: frachtfrei an Bord) → fob.

Fabrika (Fabrik, Fabrikbetrieb, фабрика, завод) — → rūpniecības uzņēmuma veids, kam raksturīga darba dalīšana, lielāks nodarbināto strādnieku skaits un mašīnu lietošana plašos apmēros. F-kas mēdz dažādzādi klasificēt, kas

Fabrikācija

tomēr grūti izdarāms f-ku daudzveidīgās darbības dēļ. Tā, piem., atkarā no ražošanas veida f-kas iedala: 1) **masu ražojumu fabrikās** (Fabriken mit Massenfertigung, фабрики массового производства), kuņās ražo nepārtraukti nedaudzās preču šķirnes lielos daudzumos; tādas ir, piem., austuves un vērptuves, ķīmiskās f-kas, daļa mašīnu f-ku u. c.; 2) **seriju ražojumu fabrikās** (Fabriken mit Reihenfertigung, фабрики, производящие сериями), kas ražo noteiktas preču šķirnes (tipus) lielākā daudzumā vai nu pasūtīnājumam, vai arī krājūmam, bet šo preču nepārtraukta ražošana nav iespējama nepietiekama pieprasījuma dēļ; te pieder, piem., dažas mašīnu f-kas, gumijas preču f-kas u. c.; 3) **individuālrāžojumu fabrikās** (Fabriken mit Einzelfertigung, фабрики индивидуального производства), kas ražo atsevišķus atšķirīgus priekšmetus. Individuālrāžojumu f-kas parasti strādā pēc pasūtīnājumiem. Tās izgatavo, piem., tiltus, kuģus, mājas, radio raidāmiestārtas u. tml. Viens no moderno f-ku priekštečiem ir → manufaktūra — 17. un 18. g. s. rūpāliska uzņēmuma veids, kas raksturojams ar to, ka te uzņēmējs organizē ražošanu ar algotiem vai nealgotiem strādniekiem savā darboklā. Pārsvārā manufaktūrā ir roku darbs. Praksē grūti novilkt robežas starp amatniecības uzņēmumu, manufaktūru un f-ku, jo, attīstoties teknikai, arī pirmie divi uzņēmumu veidi arvien vairāk sāk lietot mašīnas. Tādēļ manufaktūras arvien vairāk izzūd, vai nu pārvērdzamās par f-kām, vai arī tuvinādamās prāvākiem amatniecības uzņēmumiem. Robežas starp amatniecības uzņēmumiem

un f-kām mēdz noteikt pēc nodarbināto strādnieku skaita, pēc mechaniskā dzinēj spēka lietošanas, pēc uzņēmēja stāvokļa darbā u. tml. Ljā publicēts amata veidā piekropjamo arodu saraksts (→ Amatniecība), bet statistikas nolūkiem pie mums par f-ku uzskata katru uzņēmumu, kuņā nodarbināti vairāk par 5 strādniekiem un kas lieto mechanisko dzinēj spēku. ka

Fabrikācija, gatavošana (Fabrikation, Fertigung, фабрикация, изготовление) — produkcijas jeb ražošanas procesa daļa, kas aptver → materiālu pārstrādāšanu vai apstrādāšanu. Pārstrādājošā rūpniecībā izšķir šādus **fabrikācijas veidus** (Arten der Fabrikation, Fertigungsarten, виды фабрикаций): 1) **individuālfabrikāciju** (Einzelfabrikation, Einzelfertigung, индивидуальная фабрикация, индивидуальное изготовление), kad no kāda ražojuma gatavo tikai vienu gabalu; g. notiek pēc pircēja pasūtīnājuma, kādēļ to sauc arī par **pasūtīnājuma fabrikāciju** (Bestellfabrikation, фабрикация, изготовление по заказу); šis f-jas veids saistīts ar sevišķu projektēšanas biroju uzturēšanu, kādēļ izmaksā dārgi un attaisnojas vienīgi, rodoties lielākiem pasūtīnājumiem, piem., tiltiem, kuģiem, lielām mašīnām u. tml.; 2) **seriju fabrikāciju** (Reihen- oder Serienfabrikation, Reihen- oder Serienfertigung, фабрикация, изготовление сериями) — kur uz reizi gatavo lielāku daudzumu, piem., 1 000 gabalu vienādu ražojumu; tā kā projektēšanas un konstrukcijas izmaksas sadalās uz lielāku ražojumu daudzumu, tad atsevišķa ražojuma gabalizmaksas samazinās; šis f-jas veids parasti saistīts ar ražošanu krājūmam,

Saīsinājumu saraksts

Katrā atsevišķā rakstā saīsināts attiecīgā raksta šķirklis. Piem., 385. lpp. rakstā Dzimtīpašums saīsinājums dz. nozīmē «dzimtīpašums».

Šķirkļus lietojot locījumos, saīsinājumos parādīti attiecīgie locījumi, piem., 404. lpp. «e-*jas*» lasāms: ekspedīcijas.

Ja šķirklis sastāv no vairākiem vārdiem, tad saīsināti visi šie vārdi.

Atsevišķie šo šķirkļu vārdi turpretim nav saīsināti, piem., 401. lpp. rakstā Ekonomiskais princips vārds «princips» nav saīsināts.

Datumu apzīmējumos izlaisti vārdi — gads, diena, mēnesis; piem., 386. lpp. iespiestais datums «1933. 1. 10.» lasāms: 1933. gada 1. oktobrī.

Pārējie vārdnīcā lietotie saīsinājumi ir šādi:

* — dibināts, dzimis

→ — skaties

/ / — izskaužams termins

(ievietots slīpās svītrās)

angl. — angļu

apzīm.: — apzīmējums

A/S — akciju sabiedrība

ASV — Amerikas savienotās valstis

ATT — Valsts statistiskā pārvalde, *Ārējā tirdzniecība un transits*

Außenh. Dt. — Statistisches Reichsamt, *Der Außenhandel Deutschlands*

b-ba — biedrība

CL — civillikums

cm — centimetrs

CPL — civilprocesa likums

DSt — Valsts statistiskā pārvalde, *Darba statistika*

E — žurnāls *Ekonomists*

fr. — franču

g — grams

g. s. — gadu simtenis

ha — hektars

it. — italiešu

kg — kilograms

km — kilometrs

KPL — kriminālprocesa likums

K/S — komanditsabiedrība

kv. — kvintāls

l — litrs

lat. — latīņu

Lik. — likums

Lit. — literatūra

Lja — Latvija

Ljas Lauks. — Valsts statistiskā pārvalde, *Latvijas lauksaimniecība*

Lkr. — Likumu un rīkojumu krājums

lpp. — lappuse

Ls — lats

LSP — Valsts (Latvijas) statistiskā pārvalde

LStG — Valsts statistiskā pārvalde, *Latvijas statistiskā gada grāmata*

l. t. — lielāko tiesu

LV — Lielvācija

m — metrs

m² — kvadrātmets

MB — Valsts statistiskās pārvaldes, *Mēneša biļetens statistikai un konjunktūrai*

mm — milimetrš

nr. — numurs

p. — pants

piem. — piemēram

P/S — paju sabiedrība

RM — reichsmarka

RPSB — Rīgas pilsētas statistiskais birojs

RPStG — Rīgas pilsētas valde, *Rīgas pilsētas statistikas gada grāmata*

RV — Rikožumu Vēstnesis

saīsin.: — saīsinājums

s-ba — sabiedrība

sk. — skaties

SL — sodu likums

Stat. Ber. — Reichskommissar für das Ostland, *Statistische Berichte für das Ostland*

Stat. Dt. R. — Statistisches Reichsamt, *Statistik des Deutschen Reichs*

Stat. Jb. Dt. G. — Arbeitsgemeinschaft für Gemeindliche Statistik, *Statistisches Jahrbuch Deutscher Gemeinden*

Stat. Jb. Dt. R. — Statistisches Reichsamt, *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*

t — tonna

t^o — temperatūra

t. i. — tas ir

tml. — tamlīdzīgi

t. s. — tā sauktais

u. c. — un citi

u. tml. — un tamlīdzīgi

u. t. t. — un tā tālāk

vāc. — vācu

Vesel. stat. — Valsts statistiskā pārvalde, *Tautas veselības statistika*

Vjh. Stat. Dt. R. — Statistisches Reichsamt, *Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs*

Wirtsch. u. Stat. — Statistisches Reichsamt, *Wirtschaft und Statistik*

Autori apzīmēti rakstu beigās ar šādām šifrām:

aa — A. Aizsilnieks

ad — A. Delvigs

ag — A. Grinbergs

aj — A. Jankovskis

ak — A. Kānbergs

al — A. Langins

av — A. Vinovskis

b — K. Birnbaums

ba — B. Ābers

bt — B. Treijs

d — A. Dzērve

eb — E. Balodis

ed — E. Dunsdorfs

ef — E. Fogels

eg — E. Grinbergs

ep — E. Pētersons

er — E. Raisters

eš — E. Širons

ev — E. Vērzemnieks

fm — F. Mētra

hv — H. Vītols

jb — J. Bogens

jg — J. Grinbergs

jl — J. Leimanis

jp — J. Pagasts

js — J. Stiprais

k — V. Klētnieks

ka — K. Andžāns

kb — K. Bērziņš

kč — K. Čakste

kk — K. Kalniņš

kp — K. Puriņš

kz — K. Ziverts

lš — L. Šulcs

m — P. Mucinieks

nl — N. Lagzdīņš

p — A. Pavars

ra — R. Akmentiņš

rl — R. Lindenbergs

rr — R. Roze

s — V. Sinaiskis

tu — T. Upners

v — J. Vālbergs

ve — V. Eiche

vk — V. Kalniņš

vo — V. Ozols

vs — V. Sunaitis

vv — V. Velēns